

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»

РЕГІОНАЛЬНІ СТУДІЇ

№ 14

Ужгород-2018

Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України з політичних наук відповідно до Наказу МОН України від 04.04.2018 № 326 (додаток 9)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор: Палінчак М.М. – д.політ.н., професор
Заст. гол. редактора: Остапець Ю.О. – д.політ.н., професор
Відповідальний секретар: Бокоч В.М. – к.політ.н., доцент
Члени редколегії: Асланов С.А. – д.політ.н., професор
Бебик В.М. – д.політ.н., професор
Бєлов Д.М. – д.ю.н., професор
Вегеш М.М. – д.іст.н., професор
Климончук В.Й. – д.політ.н., професор
Круглашов А.М. – д.політ.н., професор
Лемак В.В. – д.ю.н., професор
Лендел М.О. – д.політ.н., професор
Монолатій І.С. – д.політ.н., професор
Наумкіна С.М. – д.політ.н., професор
Устич С.І. – д.соц.н., професор
Примуш М.В. – д.політ.н., професор
Романюк А.С. – д.політ.н., професор
Стряпко А.Д. – к.політ.н., професор
Черленяк І.І. – д.н. з держ. упр., професор
Шандор Ф.Ф. – д.філос.н., професор
Шуба О.В. – д.політ.н., професор
Владіслав Дудінський – Doc. PhDr., CSc. (Словацька Республіка)
Іріна Дудінська – Doc. PhDr., CSc. (Словацька Республіка)

**Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Державного вищого навчального закладу
«Ужгородський національний університет», протокол № 10 від 30.10.2018 року.**

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія KB № 21016-10816P,

видане Державною реєстраційною службою України 29.09.2014 р.

Офіційний сайт видання: regionalstudies.uzhnu.uz.ua

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

Бокоч В.М. РЕЛІГІЙНА ПОЛІТИКА В СРСР І НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ДЕРЖАВІ: ВІДМІННОСТІ ПРАВОВИХ ЗАСАД.....	5
Мамедли Нуран Натик кызы. РОЛЬ ПОЛИТИЧЕСКИХ ПАРТИЙ В ФОРМИРОВАНИИ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА.....	12
Шевченко М.І. ЗМІНА СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ПАРАДИГМИ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ОСОБЛИВОСТІ КУЛЬТУРНОЇ ПОЛІТИКИ	17

РОЗДІЛ 2

ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

Алексєєнко І.В., Курас А.І. «GLOBAL STATE» В ТЕОРІЇ ГЛОБАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ М. ШОУ: ПОЛІТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ.....	23
Андрійчук Т.С. ОРГАНИ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ ТА ІНСТИТУТИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: СКЛАДНОЩІ КОМУНІКАЦІЇ.....	27
Бокоч Ю.М. СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНИХ ПРАКТИК ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ УКРАЇНИ.....	33
Кополовець Р.В. ЕМПІРИЧНИЙ АНАЛІЗ ПЕРЕХОДУ ДО ДЕМОКРАТІЇ НА ОСНОВІ МЕТОДОЛОГІЇ FREEDOM HOUSE В УКРАЇНІ ТА ГРУЗІЇ (2005–2010 РР.).....	38
Осадчук І.Ю. НЕПРЯМІ ВИБОРИ ПРЕЗИДЕНТА ЯК ІНДИКАТОР ТИПОВОСТІ ЧИ АТИПОВОСТІ ПРЕЗИДЕНТСЬКИХ СИСТЕМ ПРАВЛІННЯ В АРГЕНТИНІ (1853–1994), БОЛІВІЇ (1985–1993) ТА ЧИЛІ (1925–1980).....	43
Попков Д.О. З’ЯСУВАННЯ СУТНОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ВИБОРЧОЇ СИСТЕМИ ЧЕРЕЗ ЮРИДИЧНУ АНАЛОГІЮ.....	48
Савойська С.В. КАНАДСЬКА МОДЕЛЬ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АСПЕКТ.....	53
Сич О.М. УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛІЗМ: ГОЛОВНІ ПІДСУМКИ ВИЗВОЛЬНОГО ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДЕРЖАВНИЦЬКОГО ЕТАПУ РОЗВИТКУ.....	57
Червеняк К.Т. ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ЕТНОПОЛІТИЧНИХ ЗАГРОЗ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ.....	63
Шедяков В.Е. СИСТЕМНОЕ СООТВЕТСТВИЕ СОЦИАЛЬНЫХ ИНСТИТУТОВ КАК ФАКТОР ЭФФЕКТИВНОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ УСЛОВИЙ МЕЖПАРАДИГМАЛЬНОЙ ПЕРЕХОДНОСТИ.....	70

РОЗДІЛ 3

ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Васильєва Л.А. ІНФОРМАЦІЙНА ДЕМОКРАТІЯ В ПУБЛІЧНОСТІ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА.....	76
Вовк С.О. ГРОМАДЯНСЬКА ВІЙНА ЯК ПОЛЕ ЗІТКНЕННЯ ГЕОПОЛІТИЧНИХ ІНТЕРЕСІВ АКТОРІВ ГЛОБАЛЬНОЇ І РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ.....	81
Єремєєва І.А. ПРОБЛЕМИ АСИМЕТРИЧНОГО КОНФЛІКТУ В СУЧАСНИХ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ.....	87
Yeromin M.B. INFLUENCE OF AUDIOVISUAL MEDIA IN THE ANALYSES OF INTERNATIONAL POLITICAL COMMUNICATION.....	92
Олійник М.П. АЛЬТЕРНАТИВИ ВИХОДУ ЗІ СВІТОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ 1929–1933 РР.: ДОСВІД І УРОКИ.....	97
Сабадан О.О. СТРАТЕГІЧНІ ІНТЕРЕСИ КИТАЙСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ В ЦЕНТРАЛЬНІЙ АЗІЇ.....	102
Цебенко О.О., Капраль С.С. РОЛЬ МІЖНАРОДНИХ БЕЗПЕКОВИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У РЕГУЛЮВАННІ СІРІЙСЬКОГО КОНФЛІКТУ.....	106

CONTENTS

SECTION 1

POLITICAL CULTURE AND IDEOLOGY

Bokoch V.M. RELIGIOUS POLICY IN USSR AND INDEPENDENT UKRAINIAN STATE: DIFFERENCES OF THE LEGAL FRAMEWORK.....	5
Mamedly Nuran Natyk kyzy. THE ROLE OF POLITICAL PARTIES IN THE FORMATION OF THE CIVIL SOCIETY.....	12
Shevchenko M.I. CHANGE OF SOCIAL AND CULTURAL PARADIGM AND ITS IMPACT ON THE CULTURAL POLICY PECULIARITIES.....	17

SECTION 2

POLITICAL INSTITUTIONS AND PROCESSES

Aliksieienko I.V., Kuras A.I. «GLOBAL STATE» IN THE GLOBAL SECURITY THEORY M. SHOW: POLITICAL AND LEGAL ASPECTS.....	23
Andriichuk T.S. PUBLIC AUTHORITIES AND CIVIL SOCIETY INSTITUTIONS: THE COMPLEXITIES OF COMMUNICATION.....	27
Bokoch Yu.M. MODERN TRENDS OF FORMATION OF COMMUNICATIVE PRACTICES OF UKRAINIAN POLITICAL PARTIES	33
Kopolovets R.V. EMPIRICAL ANALYSIS OF THE TRANSITION TO DEMOCRACY BASED ON THE FREEDOM HOUSE METHODOLOGY IN UKRAINE AND GEORGIA (2005–2010).....	38
Osadchuk I.Yu. THE INDIRECT PRESIDENTIAL ELECTIONS AS AN INDICATOR OF TYPICALITY OR ATYPICALITY OF THE PRESIDENTIAL SYSTEMS OF GOVERNMENT IN ARGENTINA (1853–1994), BOLIVIA (1985–1993) AND CHILE (1925–1980).....	43
Popkov D.O. DETERMINING THE NATURE OF THE ELECTORAL SYSTEM OPERATION WITH LEGAL ANALYSIS.....	48
Savoiska S.V. CANADIAN MODEL OF LINGUISTIC POLICY: COMPARATIVE ASPECTS.....	53
Sych O.M. UKRAINIAN NATIONALISM: MAIN RESULTS OF THE LIBERATION AND THE PERSPECTIVES OF THE GOVERNMENT DEVELOPMENT.....	57
Cherveniak K.T. REASONS OF THE EMERGENCE AND REALIZATION OF ETHNOPOLITICAL THREATS IN MODERN UKRAINE.....	63
Shediakov V.E. SYSTEMIC CORRESPONDING OF SOCIAL INSTITUTIONS AS A FACTOR OF EFFECTIVE USING OF CONDITIONS OF INTER-PARADIGMAL TRANSITION.....	70

SECTION 3

POLITICAL PROBLEMS OF INTERNATIONAL SYSTEMS AND GLOBAL DEVELOPMENT

Vasylieva L.A. INFORMATION DEMOCRACY IN PUBLICITY OF INFORMATION SOCIETY.....	76
Vovk S.O. CIVIL WAR AS A FIELD OF COLLISION OF THE GEOPOLITICAL INTERESTS OF GLOBAL AND REGIONAL POLICY ACTORS.....	81
Yeremieieva I.A. PROBLEMS OF ASYMMETRIC CONFLICT IN MODERN INTERNATIONAL RELATIONS.....	87
Yeromin M.B. INFLUENCE OF AUDIOVISUAL MEDIA IN THE ANALYSES OF INTERNATIONAL POLITICAL COMMUNICATION	92
Oliinyk M.P. OVERCOMING THE WORLD ECONOMIC CRISIS OF 1929–1933: LESSONS LEARNED.....	97
Sabadan O.O. STRATEGIC INTERESTS OF THE PEOPLE'S REPUBLIC OF CHINA IN CENTRAL ASIA.....	102
Tsebenko O.O., Kapral S.S. THE ROLE OF INTERNATIONAL ORGANIZATIONS IN THE REGULATION OF SYRIAN CONFLICT.....	106

РОЗДІЛ 1 ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

УДК 322:001.89:342.731:291.37

РЕЛІГІЙНА ПОЛІТИКА В СРСР І НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ДЕРЖАВІ: ВІДМІННОСТІ ПРАВОВИХ ЗАСАД

RELIGIOUS POLICY IN USSR AND INDEPENDENT UKRAINIAN STATE: DIFFERENCES OF THE LEGAL FRAMEWORK

Бокоч В.М.,

*докторант кафедри міжнародної політики
Ужгородського національного університету*

На основі порівняльного аналізу правових засад релігійної політики в СРСР і незалежній Україні показується їх докорінна відмінність. Доводиться, що радянська релігійна політика спрямовувалася на подолання релігії, тоді як політика незалежної української держави – на відродження та розвиток релігійно-церковного життя, повноцінне забезпечення релігійної свободи.

Ключові слова: релігія, церква, законодавство про релігійні культу, державна релігійна політика, державно-церковні відносини.

На основе сравнительного анализа правовых оснований религиозной политики в СССР и независимой Украине показывается их коренное отличие. Доказывается, что советская религиозная политика направлялась на преодоление религии, тогда как политика независимого украинского государства – на возрождение и развитие религиозно-церковной жизни, полноценное обеспечение религиозной свободы.

Ключевые слова: религия, церковь, законодательство о религиозных культу, государственная религиозная политика, государственно-церковные отношения.

Based on a comparative analysis of the foundation of religious politics in USSR and independent Ukrainian State their stark contrast is shown. The paper proves that soviet religious policy was antireligious, while the policy of the independent Ukrainian State is aimed towards revival and development of the religious and church life, full advancement of the religious liberty.

Key words: religion, church, legislation on religious cults, state legislation on religion, state-church relations.

Постановка проблеми. Після здобуття Україною незалежності докорінні зміни відбувалися у багатьох сферах суспільного життя, зокрема релігійно-церковній. Під впливом суспільно-політичних перетворень докорінно змінилася як нормативно-правова база, так і релігійна політика, що проводилася на її основі.

Під час перебування у складі СРСР Україна не мала можливості розробляти свої нормативно-правові акти і проводити власну релігійну політику. Акти з релігійно-церковних питань, які приймалися в УРСР (як і в інших радянських республіках), за своїм змістом, політичною та ідеологічною спрямованістю мало чим відрізнялися від загальносоюзних.

Лише після проголошення незалежності України у неї з'явилися можливості для впровадження національного законодавства з релігійно-церковних питань та ведення на його основі релігійної політики. Глибшому усвідомленню суті і значення трансформацій, що відбулися у сфері

державно-церковних відносин незалежної української держави, сприятиме порівняння їх зі становищем релігії і церкви в СРСР.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Після розпаду СРСР у науковців колишніх союзних республік з'явилася можливість для об'єктивного, політично та ідеологічно незаангажованого дослідження релігійних процесів, законодавства про релігійні культу, державної релігійної політики, що проводилася радянським тоталітарним режимом. Чимало уваги вивченню цих питань приділяли російські дослідники, серед яких В. Аксютіц, В. Алексеєв, М. Одинцов, Д. Фурман, В. Ципін, І. Шафаревич, М. Шахов та ін. До осмислення цих проблем докладали зусиль українські науковці, зокрема В. Войналович, М. Даниленко, В. Єленський, С. Жилюк, Г. Лаврик, В. Новородовський, В. Пащенко та ін. Однак науковими доробками цих авторів проблема правової регламентації релігійної діяльності в СРСР, частиною якого була УРСР,

не вичерпується. Зберігає свою актуальність аналіз правових засад радянської релігійної політики в порівнянні з політикою незалежної української держави у цій сфері.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є порівняльний аналіз правових засад радянської та української політики в релігійно-церковній сфері.

Виклад основного матеріалу дослідження. У дореволюційній Росії, до складу якої входила Україна, релігія була тісно вплетена в контекст державного та суспільно-політичного життя. Російська православна церква мала статус державної інституції, право юридичної особи, виконувала низку державних функцій, була власником землі і майна.

Після жовтневого перевороту 1917 р., захоплення влади більшовиками, ставлення держави до релігії та церкви докорінно змінилася. Оголосивши релігію «опіумом народу», церкву – «контрреволюційною організацією», священнослужителів – «ворогами радянської влади», вони пішли у рішучий наступ проти них.

Релігійна політика в СРСР визначалася низкою нормативно-правових актів. Одним із них був Декрет РНК РРФСР «Про відокремлення церкви від держави і школи від церкви» (від 23 січня 1918 р.). Упродовж понад семи десятиліть він був правовою основою державного регулювання діяльності релігійних організацій. 19 січня 1919 р. аналогічний декрет був затверджений Тимчасовим робітничо-селянським урядом України. Відповідно до цього декрету, громадянам надавалося право сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати жодної, відправляти релігійні обряди, якщо вони не порушують громадського порядку і не супроводжуються посяганням на права громадян. При цьому церква відокремлювалася від держави, відмінялася релігійна клятва або присяга, з офіційних документів усувалися будь-які посилання на належність чи неналежність громадян до релігії. Релігійні об'єднання позбавлялися права юридичної особи та права власності, майно піддавалося націоналізації. Система освіти теж відокремлювалася від церкви, у світських навчальних закладах заборонялося викладання релігійних дисциплін, громадянам надавалося можливість лише приватного їх навчання і вивчення [1].

І хоча в подальшому деякі положення декрету, зокрема свобода совісті, відокремлення церкви від держави і школи від церкви, отримали закріплення в Конституціях РРФСР (1918 р.), СРСР (1936, 1977 р.) та УРСР (1937 та 1978 р.), діяльність релігійних організацій, а також повсякденне релігійно-церковне життя впродовж майже всього радянського періоду регулювалися вищезазначеним декретом та іншими підзаконними нормативно-правовими актами.

Серед нормативно-правових актів радянської правової системи, які впродовж тривалого часу визначали релігійну політику, встановлювали правовий статус, права й обов'язки релігійних організацій, суттєво впливали на релігійну ситуацію в СРСР, була Постанова ВЦВК та РНК РРФСР «Про релігійні об'єднання» (від 8 квітня 1929 р.). Цією постановою запроваджувалася обов'язкова реєстрація як релігійних груп, громад та об'єднань усіх конфесій, так і служителів культу та керівників центрів релігійних об'єднань. Для створення релігійної організації встановлювалася реєстраційна квота в кількості не менше 20 повнолітніх осіб. Запроваджена система державної реєстрації релігійних громад, об'єднань та духовенства мала не стільки обліковий, скільки контрольно-дозвільний характер.

Діяльність зареєстрованих релігійних організацій обмежувалася стінами храмів та молитовних будинків. Вони не мали права займатися будь-якою суспільною та благодійною діяльністю, збирання добровільних пожертв допускалося лише серед своїх членів у приміщеннях культових будівель і лише для церковних потреб.

Обов'язки щодо реєстрації релігійних організацій та їх обліку, надання у користування культових приміщень, контроль за виконанням законодавства про культури покладалися на місцеві органи влади, а також на спеціальні державні органи – Раду в справах релігійних культів та Раду в справах Російської православної церкви при Раді Міністрів СРСР, об'єднаних у 1965 р. у Раду в справах релігій при Раді Міністрів СРСР, їх уповноважених у республіках краях і областях [2].

Декрет «Про відокремлення церкви від держави і школи від церкви» та Постанова «Про релігійні об'єднання» доповнювалися численними відомчими інструкціями, листами та іншими документами, які не тільки роз'яснювали їх зміст, а й ще більше обмежували діяльність релігійних організацій, ставили їх під жорсткий контроль органів державної влади.

До таких документів належала «Інструкція щодо застосування законодавства про культури» (16 березня 1961 р.), ухвалена постановою Ради у справах релігійних культів та Ради у справах Російської православної церкви при Раді Міністрів СРСР. Цією інструкцією впродовж майже чверті століття керувалися всі причетні до релігії та церкви державні органи та посадові особи. У ній викладалися загальні положення про свободу совісті, права та обов'язки священнослужителів і релігійних організацій, конкретизувався порядок реєстрації, відкриття і закриття молитовних приміщень, користування культовим майном.

Інструкцією передбачалося значне посилення контролю за дотриманням радянського законодавства про релігійні культури та діяльністю релігійних

організацій і священнослужителів, розширення функцій контролювальних органів та посадових осіб. Релігійним об'єднанням та духовенству суворо заборонялося здійснювати діяльність без державної реєстрації, використовувати молитовні зібрання для політичних виступів, схилити вірян до невиконання своїх громадянських обов'язків, вести пропаганду, спрямовану на відрив від активної участі у державному, культурному і суспільно-політичному житті країни [3].

Релігійним об'єднанням і священникам не дозволялося створювати каси взаємодопомоги, займатися діяльністю, що не стосувалася релігії, влаштовувати загальні збори для обговорення питань релігійно-церковного життя, проводити молитовні зібрання для дітей, юнацтва та жінок, організувати паломництво до святих місць, здійснювати дії, спрямовані на збудження марновірств серед населення, проводити примусові збори і обкладання вірян на користь релігійних об'єднань чи на інші цілі, скликати релігійні з'їзди і наради, відкривати духовні навчальні заклади, видавати релігійну літературу без дозволу спеціального державного органу. Однією з новацій цього документа, спрямованих на послаблення впливу священників на парафіяльне життя, було обмеження діяльності лише богослужбовими питаннями. Управління господарськими і фінансовими справами у релігійних громадах передавалося виборним органам із осіб, що не мали духовного сану [3].

Таким чином, декрет «Про відокремлення церкви від держави і школи від церкви», постанови «Про релігійні об'єднання» та «Інструкція щодо застосування законодавства про культури» у своїй сукупності слугували в Радянському Союзі основною нормативно-правовою базою, якою визначалися правові засади державної релігійної політики, строго регламентувалася діяльність релігійних організацій та духовенства. Упроваджуючи у життя положення цих нормативно-правових актів, радянські партійні і державні органи сподівалися на підрив та значне послаблення матеріальної бази релігійних організацій, різке зменшення впливу на населення.

Установлений цими нормативно-правовими актами порядок реєстрації та діяльності релігійних об'єднань та духовенства, надання та використання культових споруд на практиці виявився надмірно бюрократизованим, що давало можливість представникам владних структур довільно їх тлумачити і вирішувати релігійно-церковні питання на власний розсуд. Відсутність у релігійних об'єднань прав юридичної особи позбавляло можливість оскаржувати в судовому порядку дії влади та посадових осіб щодо них. Тим самим, як зазначає дослідник В. Аксютіц, «у радянській Росії була створена «узаконена» система знищення релігії» [4].

Ситуація ускладнювалася й тим, що правова регламентація діяльності релігійних організацій та релігійна політика в СРСР визначалися не лише державними нормативно-правовими актами, а й численними компартійними документами, які теж були обов'язковими для виконання і спрямовували партійні, державні, комсомольські, профспілкові та інші органи та організації на рішучу й безкомпромісну боротьбу з релігією (як пережитком минулого).

За порушення радянського законодавства про релігійні культу встановлювалася адміністративна і кримінальна відповідальність. Адміністративна відповідальність наступала у випадках ухилення від реєстрації релігійного об'єднання в органах влади; порушення встановлених законодавством правил організації і проведення релігійних обрядів, походів та інших культових церемоній; проведення служителями культу і членами релігійних об'єднань спеціальних дитячих та юнацьких зборів, а також організації трудових, літературних та інших гуртків і груп, які не стосувалися відправлення культу [5].

Порушенням законодавства про культу кваліфікувалися будь-які дії, спрямовані на зміцнення матеріальної бази церкви, ремонт храму чи молитовного будинку без дозволу владних структур, управління парафією священником замість виборного церковного органу, здійснення релігійних обрядів та церемоній поза стінами храмів, збирання коштів на потреби церкви та для оплати церковних податків, благодійна діяльність, надання допомоги нечисленним та фінансово неспроможним релігійним громадам і вірянам, залучення неповнолітніх до участі в церковних службах, невиконання священниками рекомендацій радянських та партійних органів, обслуговування священниками парафій за сумісництвом тощо. За ці та схожі «порушення» законодавства про релігійні культу священники притягалися до відповідальності, усувалися з парафій та знімалися з реєстрації [5].

До осіб, які «свідомо», «злісно» і «систематично» порушували законодавство про релігійні культу, застосовувалася також кримінальна відповідальність. До цих порушень належали такі: примусове справляння зборів і оподаткування на користь релігійної організації чи служителя культу; виготовлення з метою масового розповсюдження звернень, листівок та інших матеріалів, що містили заклики до невиконання законодавства про релігійні культу; знахарство, яке супроводжувалося релігійною пропагандою і розпалюванням релігійного фанатизму; вчинення обманних дій із метою збудження релігійних марновірств серед населення; організація і проведення релігійних зборів, походів та інших церемоній культу, що порушували громадський порядок; організація і систематичне проведення занять із навчання непо-

внелітніх релігії; заняття незаконним промислом, до якого належало й виготовлення свічок, ікон та церковного начиння. Крім того, кримінальне покарання встановлювалося за організацію чи керівництво групою, діяльність якої проводилася під приводом проповідування релігійних віровчень, виконання релігійних обрядів чи іншим приводом, поєднана із загрозою для здоров'я громадян, статевою розпустою або іншими посяганнями на особу чи права громадян, а також зі спонуканням громадян до відмови від громадської діяльності або виконання громадянських обов'язків. До відповідальності притягувалися керівники й організатори незареєстрованих релігійних об'єднань, особи, які здійснювали релігійні обряди в приватних квартирах [6].

Характерно, що адміністративна та кримінальна відповідальність передбачалася не тільки для священнослужителів та активних членів релігійних громад, а й до посадових осіб та інших громадян, які порушували встановлені норми і приписи законодавства про релігійні культу. Так, за відмову в прийомі на роботу або до навчального закладу, звільнення з роботи або виключення з навчального закладу, позбавлення встановлених законом пільг, а також інші істотні обмеження прав громадян залежно від ставлення до релігії передбачалися адміністративні стягнення [5]. За перешкоджання виконанню релігійних обрядів, посягання на особу та права громадян під приводом їх виконання чи іншим приводом установлювалася кримінальна відповідальність [6]. Незважаючи на наявність таких численних порушень, скоєних посадовими особами, вони ніколи до відповідальності не притягалися.

Безперечно, радянське законодавство про релігійні культу було досить жорстким саме по собі, проте ще жорсткішою була практика його застосування. Її наслідком було обмеження діяльності релігійних організацій, грубе втручання у внутрішні справи, закриття храмів, інших культових споруд, руйнування церковної інфраструктури, експропріація церковних цінностей, земель і майна, витіснення релігійної обрядовості, усунення релігії з усіх сфер суспільного життя. Особливих дискримінацій зазнавали служителі культу. Вони позбавлялися виборчих прав, оподатковувалися за завищеними ставками, тисячі з них (від найнижчого до найвищого церковного рангу) піддавалися переслідуванням, репресіям та ув'язненням.

Заяклавши на конституційному рівні свободу совісті, радянська держава на практиці ніколи її не забезпечувала, оскільки впродовж усього свого існування залишалася нетерпимою до релігії і церкви. Як зазначає С. Плохій, радянська релігійна політика «в головних своїх рисах вкладається в рамки «антицерковної» моделі побу-

дови державно-церковних відносин» [7, с. 108]. І хоча на різних етапах розвитку радянського суспільства (при різних керівниках партії і держави) релігійна політика зазнавала змін та коригувань, проте її загальна антирелігійна спрямованість залишалася незмінною.

Демократичні процеси, що розгорталися в СРСР наприкінці 1980-х рр. ХХ ст., позначилися на державно-церковних відносинах, релігійній політиці, релігійно-церковному житті. І хоча в цей час офіційною державною ідеологією ще продовжував залишатися марксизм-ленінізм, тиск на релігію значно послабився.

Новий курс у сфері правового регулювання державно-церковних відносин знайшов своє відображення у Законі СРСР «Про свободу совісті та релігійні організації» (1 жовтня 1990 р.). Він гарантував свободу совісті і віросповідання, ліквідував заборони й обмеження на діяльність релігійних організацій, установлені в попередніх нормативно-правових актах, створював правові передумови для відродження релігійно-церковного життя [8]. Однак через розпад Радянського Союзу його положення і норми не були втіленими у життя.

В умовах бурхливих суспільно-політичних змін, що відбувалися в СРСР в цілому і в Україні, зокрема національно-демократичні сили українського парламенту усвідомлювали необхідність розроблення й ухвалення власного закону про релігію та церкву, який би відкривав шлях для вироблення і реалізації релігійної політики. 23 квітня 1991 р. Верховною Радою України було ухвалено Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації».

Цим Законом закладалися базові принципи нової моделі державно-церковних відносин та діяльності релігійних організацій. Окрім законодавчого закріплення принципу відокремленості церкви (релігійних організацій) від держави і школи від церкви, права на свободу совісті і віросповідання, Закон містив чимало принципів, норм і положень, які були відсутні в радянському законодавстві про релігійні культу. Серед них були такі: рівність громадян в усіх галузях економічного, політичного, соціального і культурного життя (незалежно від ставлення до релігії), рівність релігій, віросповідань та релігійних організацій перед законом, заборона привілеїв чи обмежень за ознаками релігійних чи інших переконань, надання релігійним організаціям права на набуття статусу юридичної особи, захист державою законних прав та інтересів вірян та релігійних організацій [9].

Одним із найважливіших положень цього Закону було гарантування громадянам України права на свободу совісті і віросповідання, яке містило свободу мати, приймати і змінювати релігію або переконання за своїм вибором і свободу одно-

особово чи разом з іншими сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати жодної, безперешкодно відправляти релігійні культи, відкрито виражати і вільно поширювати свої релігійні або атеїстичні переконання, діяти відповідно до них. Атеїстична пропаганда, яка закріплювалася в радянському законодавстві на конституційному рівні, позбавлялася державної підтримки. При цьому не допускалося будь-яке примушування під час визначення громадянином свого ставлення до релігії, до сповідання або відмови від сповідання релігії, до участі або неучасті в богослужіннях, релігійних обрядах і церемоніях, навчання релігії. Здійснення свободи совісті або переконання підлягало лише тим обмеженням, які необхідні для охорони громадської безпеки та порядку, життя, здоров'я і моралі, а також прав і свобод інших громадян [9].

Згідно із Законом, церква відокремлювалася від держави. Держава не втручалася у діяльність релігійних організацій; релігійні організації не залучалися до виконання державних функцій та до діяльності в державних органах; держава, владні структури, посадові особи не могли фінансувати релігійні організації, втручатися у внутрішні справи та діяльність, якщо вони здійснювалися ними у межах Закону. Релігійні організації не допускалися до участі у діяльності політичних партій, надання їм фінансової підтримки, не могли висувати кандидатів до органів державної влади. Докорінно змінився статус священнослужителів, яким нарівні з усіма громадянами надавалося право участі у політичному житті. Закон надавав релігійним організаціям право участі у суспільному житті, заснування та використання засобів масової інформації, здійснення культурно-просвітницької та благодійної діяльності, встановлення та підтримки міжнародних контактів, виїзду громадян за кордон для паломництва, участі у релігійних заходах, навчання в духовних навчальних закладах. Зважаючи на тяжку релігійно-церковну спадщину, яку залишила по собі радянська влада в релігійно-церковній сфері, одним із завдань Закону було «подолання негативних наслідків державної політики щодо релігії і церкви» [9].

На відміну від радянського законодавства про релігійні культи, яким передбачалася обов'язкова реєстрація релігійних організацій, Законом України «Про свободу совісті та релігійні організації» було надано можливість добровільної реєстрації, причому не самих релігійних організацій, а їхніх статутів (положень) із метою набуття ними правоздатності юридичної особи, що створювало правову основу для вирішення питань власності, використання культових будівель і майна, ведення виробничо-господарської діяльності тощо. Було зменшено і на законодавчому рівні закріплено реєстраційну квоту засновників релігійної громади до 10 громадян, які досягли 18-річного віку.

Законом урегульовувалися також питання відносин у сфері фінансово-господарської діяльності релігійних організацій та трудових правовідносин. На священнослужителів, громадян, які працювали у релігійних організаціях та на створених ними підприємствах, поширювалася дія законодавства про працю, оподаткування, соціальне забезпечення та державне соціальне страхування. Відповідно до закону релігійні організації отримали право самостійно звертатися за добровільними фінансовими та іншими пожертвуваннями і одержувати їх. На релігійні організації покладалася обов'язок дотримуватися вимог чинного законодавства і порядку. У контексті досягнення суспільного миру і злагоди вагомим значенням мало положення щодо державного сприяння встановленню відносин терпимості і поваги між вірянками і невір'янами, між релігійними організаціями різних віросповідань та послідовниками [9].

Нові можливості для втілення у життя власної релігійної політики, відродження та розвитку релігійно-церковного життя з'явилися після здобуття незалежності України. Рішуче засудивши дії попереднього політичного режиму в релігійно-церковній сфері, українська влада стала на шлях розбудови цивілізованих відносин між церквою і державою.

У 1996 р. стратегічний курс на повноцінне врегулювання релігійних питань знайшов своє відображення в Конституції України. У ній до конституційного рівня піднесено деякі положення і норми, що вже були закріплені у Законі України «Про свободу совісті і релігійні організації» – відокремлення церкви від держави і школи від церкви, право на свободу світогляду і віросповідання, обмеження на його здійснення та ін. Водночас Основний Закон містив деякі новації, що стосувалися релігійно-церковної сфери. На відміну від попередніх законодавчих та нормативно-правових актів, у ньому право на свободу світогляду і віросповідання надавалося не лише громадянам України, а кожному, хто на законних підставах перебував на її території. У Конституції України містилося важливе для поліконфесійного суспільства положення про те, що «жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова», яке закріплювало плюралізм у релігійно-церковній сфері і засвідчувало відсутність будь-яких підстав для дискримінацій чи привілеїв за ознакою релігійної належності. Зважаючи на поліетнічний та поліконфесійний склад населення, держава взяла на себе зобов'язання сприяти розвитку релігійної самобутності всіх корінних народів та національних меншин України. Із метою недопущення конфліктів на етнонаціональному та релігійному ґрунті, забезпечення миру і злагоди в українському суспільстві Основним Законом України було заборонено «утворення і діяльність політичних партій

та громадських організацій, програмні цілі або дії яких спрямовані на розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі» [10].

На відміну від радянського законодавства, яким установлювалася загальна військова повинність незалежно від ставлення до релігії, Конституція України надавала вірянам можливість замінювати виконання військового обов'язку альтернативною (невійськовою) службою.

У подальшому законодавство України було доповнено низкою інших нормативно-правових актів, що належали до різних галузей права, в результаті чого була створена правова система, яка всебічно регулювала державно-церковні, міжконфесійні відносини та діяльність релігійних організацій.

Ухваленням нової законодавчої бази в Україні було покладено початок розв'язанню низки складних проблем, що накопичилися в релігійно-церковному житті за роки радянської влади, створено основні правові засади для релігійного відродження, повноцінної реалізації права на свободу совісті і віросповідання, яке за стандартами демократичних суспільств є одним із найважливіших прав людини. Після тривалого перебування релігії в узбіччі суспільно-політичних процесів у незалежній Україні релігійні організації рішуче заявили про себе (як про повноцінних членів громадянського суспільства).

Створена на базі законодавства України про релігію та церкву модель державно-церковних відносин є виваженою, послідовною і демократичною. Вона спирається на кращий досвід відносин церкви і держави в країнах західної демократії, що є однією з важливих передумов її входження у європейське співтовариство.

Проте чинне законодавство України про свободу совісті та релігійні організації не можна вважати досконалим. Адже його розроблення, прийняття та впровадження відбувалися у складних умовах, коли релігійно-церковне життя супроводжувалося не лише динамічним відродженням, а й міжконфесійним протистоянням, породженим політизацією релігійного середовища та нерозв'язаністю майнових проблем. Для окремих положень і норм характерна декларативність, деякі питання релігійно-церковного життя залишилися недостатньо врегульованими. Законодавство виявилось неспроможним відвернути міжцерковний конфлікт, що на початку 90-х рр. охопив чимало населених пунктів в Україні, здійснити реституцію культових будівель і майна,

вчасно врегулювати відносини церкви з армією та школою.

До того ж у процесі формування нового типу відносин між церквою і державою інколи виникали певні ускладнення через намагання окремих посадових осіб вирішувати проблеми державно-церковних та міжконфесійних відносин не правовими, а адміністративними методами.

Верховна Рада України, усвідомлюючи необхідність суттєвого оновлення чинного Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації», приведення його у відповідність до ратифікованих Україною міжнародних нормативно-правових актів, Конституції України та реалій сучасного релігійно-церковного життя через внутрішні політичні протистояння впродовж тривалого часу не може прийняти конструктивного рішення з цього питання.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Таким чином, порівняльний аналіз радянського законодавства про релігійні культу та релігійної політики, що здійснювалася на його основі, із законодавством України про свободу совісті та релігійні організації та політики у релігійно-церковній сфері засвідчує, що зміст і спрямованість залежали від державного устрою, форми державного управління та позицій політичних сил, окремих політиків, що знаходилися при владі. Це підтверджується тим, що одні й ті ж принципи та положення, зокрема свобода совісті, відокремлення церкви від держави і школи від церкви, маючи закріплення на конституційному рівні, в тоталітарному і демократичному суспільствах наповнювалися різним змістом.

Цілі та завдання нормативно-правового регулювання державно-церковних відносин у СРСР і незалежній українській державі були діаметрально протилежними. Якщо радянське законодавство про релігійні культу мало антирелігійне спрямування, слугувало правовою основою для обмежень свободи совісті і віросповідання, прав вірян громадян, звуження сфери впливу релігії, то законодавство незалежної України спрямоване на повноцінне забезпечення релігійної свободи та всебічний розвиток релігійно-церковного життя.

Перспективними напрямками подальших досліджень можуть бути проблеми політичної зумовленості релігійних процесів, що відбувалися в СРСР та незалежній Україні, а також аналіз підзаконних нормативно-правових актів із релігійно-церковних питань, що ухвалювалися органами державної влади України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Декрет об отделении церкви от государства и школы от церкви. ДРЕВО. URL: <https://drevo-info.ru/articles/15402.html>.
2. Постановление ВЦИК та СНК РСФСР «О религиозных объединениях». Электронный фонд правовой и нормативно-технической документации. URL: <http://docs.cntd.ru/document/9056238>.
3. Инструкция по применению законодательства о культурах. Центр древнерусской духовной культуры «Старая Русь». URL: http://cddk.ru/gos_i_religia/history/sov-law/033.htm.
4. Аксюиц В. Пик богоборчества. Переправа. 1.06.2015 г. URL: <http://pereprava.org/privacy/3356-pik-bogoborchestva.html>.
5. Кодекс України про адміністративні правопорушення. Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР), 1984, додаток до № 51, ст. 1122.
6. Кримінальний кодекс України. Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР), 1961, № 2, ст. 14.
7. Плохій С. Державна церква в Україні: ідеї, моделі, реалії. Сучасність. 1995. № 7–8. С. 106–113.
8. Закон Союза Советских Социалистических Республик «О свободе совести и религиозных организациях». Ведомости Съезда народных депутатов СССР и Верховного Совета СССР, 1990, № 41, ст. 813.
9. Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації». Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР), 1991, № 25, ст. 283.
10. Конституція України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141.

РОЛЬ ПОЛИТИЧЕСКИХ ПАРТИЙ В ФОРМИРОВАНИИ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА

THE ROLE OF POLITICAL PARTIES IN THE FORMATION OF THE CIVIL SOCIETY

Мамедли Нуран Натик кызы,
*докторант кафедры политологии и социологии
Бакинского государственного университета
(Баку, Азербайджан)*

Идея гражданского общества – одна из важнейших политических идей новой эры. Гражданское общество воплощает в себе развитие ряда межличностных отношений, которые находятся за пределами государства, и характеризует независимость широкой системы внесударственных учреждений. Это проявляется также и во внутрипартийной деятельности. В данной статье представлена роль политических партий в формировании гражданского общества на примере различных стран восточной и западной Европы.

Ключевые слова: гражданское общество, политическая партия, демократия, государство, политический режим.

Идея громадянського суспільства – одна з найважливіших політичних ідей нової ери. Громадянське суспільство втілює розвиток низку міжособистісних відносин, які знаходяться за межами держави, і характеризує незалежність широкої системи позадержавних установ. Це проявляє себе також у внутрішньопартійній діяльності. У статті представлена роль політичних партій у формуванні громадянського суспільства на прикладі різних країн східної і західної Європи.

Ключові слова: громадянське суспільство, політична партія, демократія, держава, політичний режим.

The idea of the civil society is one of the most important political ideas of the new era. The civil society embodies the development of several interpersonal relationships that are outside of the state and characterizes the independence of the broad system of non-state institutions. Also, it manifests itself in the inner party activities. This article reviews the role of the political parties in the civil society formation on the example of various countries in Eastern and Western Europe.

Key words: civil society, political party, democracy, state, political regime.

Постановка проблемы. В каждой сложной политической системе существует механизм, созданный между государством и ее гражданами. В качестве примера можно назвать группы интересов и политические партии. Они выбираются по их целям, методам действия, влиянию на власть и другим характеристикам. Одним из основных компонентов политической системы являются политические партии. Деятельность политических партий стала неотъемлемой частью политической деятельности в мире. Гражданское общество может функционировать лишь в хорошо развитом правовом государстве.

Это такое общество, которое не включает в себя в качестве структурного элемента государственные структуры, а скорее более организованная форма таких первичных объединений, как семья, кооперативы, ассоциации, общественные организации, профсоюзы, творческие объединения, неправительственные организации, а также муниципалитеты [5, с. 151].

Главная цель гражданского общества – дать людям возможность воспользоваться своей свободой. Партийная деятельность является одним из ключевых показателей ее формирования и демократизации политической системы. Дальнейшее развитие политического плюрализма и много-

партийности играет особую роль в строительстве гражданского общества. Наличие политических партий свидетельствует о высоком уровне присутствия гражданского общества по всей стране. Официальные образования, общественные объединения формально действуют в тоталитарных режимах. Однако поскольку здесь деятельность политических партий считается опасной, то власти налагают на них запреты [2, с. 329]. В тоталитарных и авторитарных обществах нельзя говорить о политической социализации, поскольку свобода личности в них ограничена.

В отличие от других общественных объединений, политические партии постоянно ведут открытую борьбу, чтобы получить места в парламенте и непосредственно участвовать в политическом процессе. Хотя понятие партии было впервые использовано в древности, но своего завершения (как политическое понятие) она достигла в середине XIX века. В настоящее время партия и демократия (как составные элементы политического процесса) взаимосвязаны. Стороны рассматриваются не как оппозиционная сила, а как институт, который действует лояльно в правительстве и играет активную роль в политической системе. Если партия выступает за террористические или подпольные действия с использованием неза-

конных средств в этой политической борьбе, она представляет серьезную угрозу (как для стабильного, так и демократического развития), а также нарушает конституционные нормы и гражданские права [2, с. 327].

Гражданское общество представлено во всех общественных сферах своими организациями и ассоциациями. Его структура характеризуется содержанием деятельности этих организаций и ассоциаций. Если какая-либо политическая партия занимает доминирующее положение в обществе, то она является частью государственной структуры, государственной власти, в этом случае она не может рассматриваться как субъект гражданского общества. В то же время в многопартийной среде неправящая партия полностью отвечает критериям гражданского общества. Они являются неправительственными ассоциациями и не зависят от государства и пытаются реализовать свои собственные интересы.

С начала XIX века активность политических партий начала расти. Европейские партии (западные партии) стали организованным выражением социальных и политических конфликтов. Либералы, консерваторы, крестьяне и социал-демократы пытались укрепить и утвердить свои позиции организацией партий. В политической и социальной сферах политические партии хотели провести реформы. До сих пор политические партии были поставлены между гражданским обществом, парламентом и правительством. В определенной степени политические партии могут рассматриваться как политические неправительственные организации, представляющие интересы определенной группы (или нескольких групп), публично выражающей и представляющей их через участие в демократических выборах в политических организациях.

Понятно, что гражданское общество имеет большое значение в нашей жизни. Некоторые социологи считают, что это выражение приобрело значительную ценность, поскольку оно относится к таким терминам и понятиям, как свобода и историческая ценность [6, с. 156]. Партии обычно формируются двумя способами: социальной элитой, которая собирает вокруг авторитетной группы сторонников для защиты позиций или людей, поддерживающих одно и то же мнение, для достижения политических или социальных изменений.

Эти способы создания политических партий действительно только для истории западноевропейских партий в конце XIX века. Реформистские движения в таких бывших восточноевропейских коммунистических странах, как «Граница-77», «Солидарность» в Чехословакии; Профессиональные движения и социальная реформа в Польше или демократическое движение граждан в бывшей Восточной Германии

возникли из Инициативы мира и прав человека, Нового Форума и Гражданского общества Демократической инициативы, а затем превратились в политические партии или присоединились к существующим политическим партиям.

С 1990 года ведется напряженная международная дискуссия по вопросу концепции представительства и участия в контексте повышения общей критики социалистических активистов, а также политологов в области социальных наук. Было общее представление о кризисе демократии, кризисе представительства и институтах и уменьшении числа политических партий. В рамках прений расширение прямого участия является мерилем действий для замены всех нечетких принципов представительства. Организации гражданского общества, такие, как политические инициативы или «новые социальные движения» (мир, женщины, окружающая среда) не могут решить существующие проблемы, а демобилизация их членов создает сложную ситуацию для сторон.

Греческие философы Платон [4, с. 214] и Аристотель [1, с.96] обсуждали вопросы того, как граждане должны пользоваться гражданским обществом, на которое ссылается их правительство. Число этих инициатив и движений, а во многих случаях и так называемое «движение за дело» значительно возросло за последние двадцать лет. В некоторых государствах новые политические партии были централизованы по одной или нескольким темам (антииммиграционные партии, «Интернет-партии» и т.д.).

Согласно теории Хабермаса, политическая и социальная система создала коммуникационные структуры гражданского общества в форме «широкой сети сенсоров», которые позволяют обсуждать и рационализировать политические решения. Готвеис, который придерживается той же точки зрения, показывает, что партия состоит из активного политического конгломерата, основанного на гражданском обществе, общем равенстве, уважении и защите меньшинств, свободы мысли, прозрачности, открытости миру и запрещении любых форм дискриминации. Во многих случаях традиционные политические партии работают с проблемами защиты окружающей среды, альтернативной энергетики и устойчивого развития. Эти вопросы являются частью уже созданных партийных программ. С другой стороны, некоторые из новых социальных движений взяли на себя функции партий, поскольку они в основном представляют и выражают социальные интересы [7, с. 113].

Организации гражданского общества, как правило, не могут доказать свое законное представительство (за исключением случаев, когда ассоциации потребителей идентифицированы). Они страдают при исполнении классических функций

политических партий (легализация, отбор кандидатов и, самое главное, полное демократическое управление) от отсутствия структур, процессов, практики и персонала. Организации гражданского общества не могут заменить политические партии.

Важно также отметить, что неправительственные организации способствуют политическим процессам и стабилизации демократии в каждом обществе. Большое количество неправительственных организаций во всем мире и их растущее значение свидетельствуют о том, что существенная часть граждан хочет участвовать в политических процессах. Однако у неправительственных организаций, как у политических партий, аналогичные тенденции: ослаблены традиционные сильные институты, например, многие профсоюзные организации говорят не о большем воздействии организации, а свидетельствуют о ее разделении. Большинство из этих организаций не являются прозрачными и не уважают на своем уровне демократические правила. Они обычно слабы с точки зрения организации и редко обеспечивают долгосрочные отношения со своими членами.

Таким образом, роспуск партий лишь частично заменяется организациями гражданского общества. Организации гражданского общества могут выполнять определенные функции, применимые к партиям. Однако они не могут выполнить свою самую важную функцию. Не только политическая сила партий, но и участие во всеобщих выборах, которые также представляют партии, равны их представительству. В противном случае, если в особых случаях даже смогут двигать большими массами, то здесь все равно нет представительства неправительственных организаций [3, с. 358]. Общественные организации могут показать свою истинную поддержку в обществе, если они превратятся в политические партии.

Очевидно, что гражданское общество не является социологической составляющей во всех социальных структурах. Опыт Восточной Европы связан с оккупацией людей и изменением социально-антропологической структуры. Таким образом, гражданское общество рискует подвергнуться нападению мощных сил. В то же время есть и возможность полного исчезновения, когда не хватает сил для укрепления своего существования. Несомненно, Вальцер описывает его как «полуструктурированную» форму, как и многие другие представители [8, с. 305].

Гражданское общество не находится в антагонистическом отношении к государству; напротив, признает здесь формальную и фундаментальную надежность конструктивного диалектического напряжения. Более того, гражданское общество не занимает места между концепциями и рынками, это всегда меняющийся процесс, а также инструмент для осуществления динамики демократии.

Какова роль заинтересованных сторон в определении этой идеологии?

Заинтересованные стороны, то есть акционеры, являются особой формой организации гражданского общества. Они составляют и выражают социальные интересы каждого гражданина, социальной группы или другого общественного органа: общественных объединений или профессиональных ассоциаций. С точки зрения институциональной политики и структур принятия решений они выполняют функции представления интересов и посредничества. Они выполняют аналогичные функции как политические партии [3, с. 514]. Однако, несмотря на общее политическое и территориальное представительство сторон, их внимание сосредоточено на конкретном секторе. Акционеры характеризуются особыми организационными и функциональными особенностями, а также специальными моделями отношений с другими заинтересованными сторонами: политической системой, правительственными учреждениями, средствами массовой информации и даже в наибольшей степени с политическими партиями. Хотя некоторые из акционеров выполняют партийные функции, их можно отличить от партий по трем основным признакам [8, с. 211]:

- они не включают себя в политические состязания для получения мест в парламенте;
- задачи, цели, программы, виды деятельности и интересы часто ограничиваются конкретными проблемами и проблемами определенных социальных групп, тогда как стороны обычно реализуют функции для разных социальных групп, такие, как функции представительства и интеграции;
- они строят более тесные связи с группами, представляющими свои интересы;
- они тесно связаны с группами, представляющими их интересы. Например, хозяйствующие субъекты регулируют интересы корпоративных членов и их представителей; профсоюзы представляют интересы работников до их действий в отношении сфер переговоров, главным образом, в области заработной платы и условий труда, в то время как другие организации, такие, как общества социального обеспечения, ориентированные на социальные и культурные проблемы, обращают внимание на экологические проблемы или социальное обеспечение.

Заинтересованные стороны никоим образом не являются однородными, то есть гомогенными, не находятся в сфере интересов, их размер, структура, энергетическая база, потенциальные эффекты, стратегии и т. д. различаются. Политическое значение акционеров является переменным как в группе ассоциаций. Однако попытки повлиять на политические дебаты и решения в определенных организациях являются частью их целей [8, с. 211]. В целом, ассоциации

стремятся повлиять на определенные партии, политические дебаты и решения. Это может быть принципиально, но когда самые сильные заинтересованные стороны имеют возможность мобилизовать деньги или принять более крупные меры, чтобы влиять на политические решения в свою пользу, следует подчеркнуть, что в таких ситуациях они балансируют в интересах всего общества.

В то же время они сами выступают в качестве субъектов, участвующих в других политических партиях. Осуществляя различные функции, партии и ассоциации подчиняются определенным общим условиям деятельности. Отношения между ассоциациями и политическими партиями зависят от роли партии в политической системе. Между сторонами и заинтересованными сторонами существует взаимосвязь. В ответ на поддержку сторон в процессе отбора стороны могут вступать в партии для установления прямого контакта в процессе разработки политики. Кроме того, с другой стороны, это влияет на бюрократию министерства.

Возможность достижения целей определяется не только организационными возможностями, но и возможностью представлять свои собственные интересы посредством конфликта интересов. Например, они могут организовывать забастовки или выполнять другие формы давления. Эффективность этих угроз зависит от определенных факторов в политической системе. Например, если партии угрожает смена позиции с более слабым большинством, она увеличивает влияние заинтересованных сторон, влияние, которое должно тщательно контролироваться и всегда подвергаться анализу политики. Например, в Германии, где существует множество профсоюзов, многие опасаются, что «сила единства» может быть угрозой суверенитету государства. Этот страх не обоснован. Эмпирические исследования процесса создания целого ряда законов показали, что нет доказательств влияния отдельных заинтересованных сторон в законодательном процессе [7, с. 130].

Однако в Германии, как и во многих других странах, на законодательный процесс напрямую влияет воздействие отдельных ассоциаций на их политику. Во многих случаях крупные бизнес-ассоциации оказывают большее влияние, чем относительно меньшие ассоциации. Политики должны осознавать эту проблему. В соответствии с особыми отношениями между политическими партиями и ассоциациями существует проблема того, что секторальные интересы всегда могут справляться с социальными интересами. Организуя политику и политическую систему, соответствующие правила о действиях профсоюзов должны быть строго отражены требованиями прозрачности [3, с. 86].

Теперь политические партии играют ключевую роль в процессе перехода к демократии. Демократия – это не собственность политических партий связанных с ними людей, а открытый процесс, согласно которому граждане, политическое руководство и гражданское общество могут и должны действовать по-разному. В открытом обществе эффективны более сильные центры, и у них есть механизмы контроля. Это своеобразный элемент нормального функционирования демократической системы. Концепция гражданского общества и его влияние на государственную политику были определены западными демократиями, хотя в некоторых местах это все еще что-то новое.

НПО работают в основном для различных целей, которыми члены общества в основном пренебрегают, развивая их политическое и социальное положение. Примерами таких действий является функционирование многих организаций, которые охватывают широкий круг политических и философских позиций, таких как улучшение окружающей среды, защита прав человека, повышение благосостояния тех, кто нуждается, а также экология и пацифизм. Но эти вопросы не так близки к политическим партиям, как права человека, мир, экология и толерантность во всем мире. Короче говоря, гражданское общество и заинтересованные стороны необходимы для оказания влияния на деятельность политики демократического государства. Они представляют большую ценность для демократии.

С начала XX века в Азербайджане начали формироваться политические партии. В 1904 году, после формирования группы социал-демократов Гуммет (Инициатива), появились первые политические партии. В результате деятельности тех или иных партий и их лидеров 28 мая 1928 года в Азербайджане была сформирована первая независимая Демократическая Республика. В то время в парламенте действовали политические партии. Одним из важных политических принципов демократии является многопартийность. Многопартийность сыграла особую роль в истории государственности Азербайджана. Политические партии сыграли важную роль в процессе создания Азербайджанской Демократической Республики, играют важную роль и на нынешнем этапе XXI века. После восстановления своей независимости в конце двадцатого столетия в стране был заложен процесс формирования партий, и начали появляться многочисленные политические партии [5, с. 36].

Появление политических партий в Азербайджане связано также и с тем, что люди по сравнению с прошлым периодом с большим энтузиазмом относятся к вступлению в политическую деятельность, а с другой стороны, это связано с необходи-

мостью заполнения вакуума, возникшего в результате краха господствующей советской идеологии.

В настоящее время в стране действуют 56 партий. Большинство партий, появившихся в Азербайджане, поддерживают демократическое управление, заявляют основные принципы жизни в Азербайджане, а также правовое, демократическое, светское развитие.

Каждая политическая партия принимает и заявляет принципы международных прав человека в качестве основы международной безопасности в своей деятельности. Политические партии в своих программах поддерживают существование различных форм собственности в экономике и заявляют о развитии свободных рыночных отношений, правового, демократического государственного устройства.

Большинство политических партий имеют сходные черты в организационной структуре и вопросах членства. Организационная структура партий состоит из руководящих органов и организаций на местах. В партиях центральные и местные организации формируются тайным голосованием и имеют полномочия, определенные Уставом. Деятельность партий, функционирующих в нашей Республике, регулируется Конституцией и законодательством страны. В пункте 4 статьи 58 Конституции Азербайджанской Республики говорится, что «деятельность ассоциаций, нарушающих Конституцию и законы Азербайджанской Республики, может быть прекращена только судом» [2, с. 14].

Политические партии, действующие в обществе в соответствии со своими программами и уставами, объединяются путем добровольного

самостоятельного создания блоков и союзов, выдвижения своих кандидатов на выборах в избирательные государственные органы, в целях повышения политического уровня, объединения демократических сил – партий, объединений, организаций, они имеют аналогичные функции, такие, как поддержание связи с законом, взаимный обмен информацией и опытом.

Как видим, характеристики политических партий отражают их внутренние интересы, а также способствуют активной роли политических партий в политической жизни. Появление более активной формы деятельности политических партий во многом обусловлено выборами. Различные выборы, проводимые в стране, являются важным показателем процесса демократизации и способствуют ее развитию.

Политические партии, действующие в нашем обществе, также выполняют функции определения принципов и форм отношений с другими политическими партиями, создания избирательных блоков, определения принципов парламентского и непарламентского сотрудничества или конкуренции, осуществления посреднической миссии между гражданским обществом и политической властью.

Как можем видеть, партии, действующие в Азербайджанской Республике, различаются по своим специфическим особенностям. Здесь роль политических партий в развитии взаимоотношений между гражданским обществом и государством видна наглядно. Степень выраженности роли партии в обществе находит свое подтверждение в построении демократического государства.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Аристотель. Политика. Баку: БГУ, 1997. 280 с.
2. Конституция Азербайджанской Республики. Баку: 1995. 55 с.
3. Эфендиев М.А. Политология. Баку: Политика, 2010. 860 с.
4. Мехтиев Р.А. Азербайджан: требования периода глобализации. Баку, 2005. 465 с.
5. Мехтиев Р.А. Идеи, которые ведут к гражданскому обществу. Баку: Восток-Запад, 2006. 607 с.
6. Платон. Государство. Баку: Табиб, 1999. 358 с.
7. Давлетчина Н.В., Кимлика Б.Б., Кларк Р.С., Рэй Д.Ю. Демократия: государство и общество. Баку: 1999. 385 с.
8. Чиркин В. Конституционное право зарубежных стран. М.: Институт государства и права РАН. 2013. 528 с.
9. J. Ehrenberg. Civil Society: The Critical History of an Idea. New York University: Press. 1999.

ЗМІНА СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ПАРАДИГМИ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ОСОБЛИВОСТІ КУЛЬТУРНОЇ ПОЛІТИКИ

CHANGE OF SOCIAL AND CULTURAL PARADIGM AND ITS IMPACT ON THE CULTURAL POLICY PECULIARITIES

Шевченко М.І.,

*кандидат культурології, доцент
Київського національного університету культури і мистецтв*

Статтю присвячено дослідженню поняття культурної політики в теоретико-практичних аспектах. Автор наводить основні визначення найбільш визнаних експертів із цього питання. Розглядаються сценарії розвитку культурної політики в умовах глобалізації. Аналізуються основні моделі культурної політики сучасності.

Ключові слова: культурна політика, культура, глобалізація, політика, полікультурне суспільство.

Статья посвящена исследованию понятия культурной политики в теоретико-практических аспектах. Автор приводит основные определения наиболее признанных экспертов по данному вопросу. Рассматриваются сценарии развития культурной политики в условиях глобализации. Анализируются основные модели культурной политики современности.

Ключевые слова: культурная политика, культура, глобализация, политика, поликультурное общество.

The article is devoted to the study of the cultural policy concept within theoretical and practical aspects. The author gives the basic definitions of the most recognized experts on this issue. The article considers the scenarios of cultural policy development under conditions of globalization. The main models of the contemporary cultural policy are analyzed.

Key words: cultural policy, culture, globalization, politics, multicultural society.

Постановка проблеми. Розвиток людства на сучасному етапі характеризується інтенсифікацією процесів глобалізації, яка характеризується децентралізацією в глобальних масштабах. Із точки зору психології ми можемо пояснити це явище як здатність розглядати ситуацію під різними кутами зору та толерантне ставлення до думки, інакшої від власної. Багато в чому розвиток такого механізму подолання егоцентризму пов'язаний зі зміною ролі суб'єкта та його інтеграції з іншими. Сьогодні суспільне життя зазнає глибоких перетворень, як суспільна та індивідуальна свідомість. Численні наукові напрями займаються дослідженнями проблем полікультурності, вивчаючи усе різноманіття суспільного буття. Змінюються пріоритети в оцінці багатьох проблем соціокультурного життя. Розглядаються підвалини поняття культурних відмінностей та наслідки їх розмиття. Висуваються проекти багатополярного бачення світу, не замкненого на дуальності «свої-чужі».

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Суспільна свідомість зазнає повсякчасного впливу хаотичних потоків інформації, що не піддаються контролю. Поряд із традиційними каналами інформаційного контенту та міжособистісних комунікацій все більшого поширення набуває використання таких соціальних мереж, як Facebook. Тема дослідження актуалізована в багатьох країнах, де у внутрішній політиці питання логічної та психологічної поведінкової системи управління суспільством поєднується з питанням масової міграції, перетворюючись на проблему

управління культурним різноманіттям на державному рівні, стверджує культуролог Надія Гасанова [2, с. 72]. У країнах ліберально-демократичного режиму спостерігається проблематизація питань, які були не проблемними для політики радянської доби, практика культурної політики виходить на повніший новий рівень. Зміна соціокультурної парадигми вимагає детального аналізу теоретичних та практичних засад культурної політики в добу глобалізації, що і зумовлює мету нашого дослідження.

Однак перш ніж говорити про теорію та практику культурної політики, варто розкрити саме поняття, яке ми будемо використовувати. Сучасне розуміння культурної політики формувалось поступово, відштовхуючись від роздумів про культуру загалом. Із розвитком суспільства у ХХ століття став чітко прослідковуватися взаємозв'язок культури та політики. Економічний та технологічний прогрес, подолання політичний та соціальних криз і катаклізмів неможливі за відсутності достатнього рівня розвитку культури. Саме інституалізована культура здатна забезпечити соціальну стабільність, консолідувати державу та суспільство для вирішення першочергових завдань, сприяти розвитку країни в усіх сферах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як і в ситуації з родовим поняттям «культура», існує безліч підходів до визначення культурної політики, жодне з яких не було б єдиноправильним та прийнятним. Одним із найперших було введено поняття у доповіді «Політика у сфері культури –

попередні уявлення» на засіданні «круглого столу» ЮНЕСКО в 1967 році. Згідно з ним, культурна політика – це «комплекс операціональних принципів, адміністративних та фінансових видів діяльності та процедур, котрі забезпечують основу дій держави у сфері культури». Реалізація культурної політики втілює ж у собі «всю суму свідомих та обдуманих суспільних дій (або відсутності), скерованих на досягнення певних культурних цілей за допомогою оптимального використання всіх фізичних та духовних ресурсів, доступних суспільству [1].

Дослідниця Мілена Драгичевич-Шешич визначає культурну політику так: «Термін «політика» позначає свідому діяльність, скеровану на досягнення затребуваних суспільством цілей. Кожен аспект суспільного життя має свою мету, тому ми говоримо про цілі у сферах економіки, охорони здоров'я, освіти. Коли ж йдеться про здійснення затребуваних цілей у сфері культури, з'являється поняття культурної політики. Знаючи, що не людське суспільство неможливе без культури, можна дійти висновку, що не існує й суспільства без культурної політики. Однак це не відповідає дійсності, оскільки саме існування культури ще не означає, що напрям її розвитку визначено рядом цілей та завдань, які необхідно здійснити за допомогою відповідних заходів, механізмів та дій, а саме в цьому й закладається поняття «культурна політика»... Отже, культурна політика є свідомими регулюванням у сфері культури з прийняттям необхідних рішень з усіх питань, що стосуються культурного розвитку суспільства в цілому [3, с. 26].

Політичний аспект культурної політики передбачає визначення цілей та пріоритетів держави зі збереження надбань культури, створенню умов для існування *артистичного суспільства* шляхом розвитку освіти, нагород, фінансування тощо та подекуди вироблення критеріїв соціальної прийнятності продуктів культури, тобто, цензури. Культурологічний словник за авторством Альберта Кравченко визначає культурну політику як систему практичних заходів, що фінансуються, регулюються та значною мірою втілюються державою..., скерованих на збереження, розвиток та примноження культурного спадку нації [6, с. 275].

Андрій Флієр окреслює культурно політику як сукупність науково-обґрунтованих поглядів та заходів зі всебічної соціокультурної модернізації суспільства і структурних реформ усієї системи інститутів культури; як систему нових принципів поєднання державного та суспільного складників у соціокультурному житті; як комплекс заходів із завчасного налагодження освітньо-наукового забезпечення цих принципів; зі цілеспрямованої кадрової підготовки для кваліфікованого культурного регулювання життя соціуму, а головне – як

усвідомлене коректування загального складу державної культури [8, с. 408].

Виклад основного матеріалу дослідження. Практика культурної політики передбачає втілення сукупності оперативних дій для вирішення нагальних питань державної культури, культуротворчих інститутів, покликаних забезпечити відтворення актуальних культурних форм у межах фінансового запасу, кадрів та інструментально-технічного забезпечення. «Державна культурна політика має переважно моделювати механізми природнього цивілізаційного процесу, діяти в межах його синергетичних законів та лише стимулювати розвиток суспільства у тому напрямі, до якого воно тяжіє. Досвід історії демонструє, що спроби штучно змінити цю природню скерованість розвитку, нав'язати суспільству умоглядні моделі його еволюції нічим хорошим для суспільства не закінчилися» [8, с. 411]. Тобто у розвитку суспільства перевага надається його природньому процесу, оскільки втручання у нього призводять до пагубних наслідків. Держава має працювати над розвитком творчого потенціалу особистості, протидіючи негативним процесам руйнування культури та захищаючи єдиний культурний простір національних традицій, ціннісних орієнтацій та ідентичності.

Однак як таке розуміння культурної політики узгоджується з процесами глобалізації в сьогоденні? Політологи під глобалізацією розуміють всесвітню політичну, економічну та культурну інтеграцію на багатонаціональному ґрунті, яка формує цілісну глобальну систему. Глобалізація культури ґрунтується на стратегії споживання, яка поступово приходить на зміну локальним культурам. Дослідник питань культурної політики Сергій Зуєв стверджує, що культурна політика виникає в той момент, коли реально існують суспільні групи (а не лише державні), які по-різному бачать культурний процес на одній території. «Ось якщо ці різні думки мають право голосу та існує певна процедура обговорення – це і є культурною політикою» [4, с. 33].

Культурна політика є надзвичайно складним об'єктом управління, тому необхідно враховувати її комплексність та нерівнозначність її складникам. Серед її основних характеристик, за Левом Востряковим, виокремлюємо такі:

- мета діяльності уряду має співвідноситися з інтересами регіональних і місцевих органів управління, а також інтересами основних гравців культурної сфери;
- цілі держави мають співвідноситися з реальними можливостями вибору суб'єктів, залучених до процесів культурної політики;
- реалізація культурної політики завжди передбачає заходи з матеріально-технічного та творчого забезпечення функціонування культури;

– культурна політика передбачає розподіл ресурсів (як фінансових, так і адміністративних, структурних, людських, творчих);

– культурна політика обов'язково передбачає планування, тобто процес підготовки держави до участі в культурній діяльності, а також у плануванні розподілу ресурсів [1].

Ми бачимо, що таке розуміння природи культурної політики не виступає за межі концепції формальної раціональної Макса Вебера, яка свого часу стала основою більшості моделей систем державного правління ХХ століття. Якщо ми визначаємо державу як головний суб'єкт культурної політики, то безпосередні «творці культури» та культурні інститути відходять на другий план вже як об'єкти управління.

Американські дослідники питань культурної політики Дон Адамс та Арлен Годбард виокремлюють три види діяльності, необхідної для успішного втілення культурної політики в умовах глобалізації. Це:

– визначення культурних цінностей, цілей та пріоритетів;

– програми ініціатив та витрат, що відповідають поставленим цілям, котрі і сприймаються як формування культурної політики;

– моніторинг політики – процес, що дозволяє оцінити культурний вплив кожної соціальної дії в контексті існуючих стандартів [9, с. 34].

Звісно, формування такої політики неможливе без безпосередньої участі держави. Тому можна виокремити основні вектори прямування державного курсу культурної політики. Це збереження спадщини поколінь, до якої належать такі предмети матеріальної культури, як музейні колекції, історичні будівлі, живопис, а також усна народна творчість, легенди, перекази, народне ремесло тощо. Це дозволить подолати гомогенізацію та уніфікацію культур у сучасному глобалізованому світі. Однак культуру варто не лише зберігати, а й транслювати та розповсюджувати, адже лише у цьому разі вона може вважатися «живою». Необхідно здійснювати фінансування спектаклів, гастролей, видавничої діяльності, скерованих на розширення аудиторії. Також надзвичайно важливим вектором розвитку культурної політики є творчість, що вміщує як роботу самого творця, так і будь-якого допоміжного персоналу, що бере участь у виробництві культури. Великої уваги заслуговують наукові дослідження питання, що передбачає верифікацію відповідності втіленої культурної політики поставленим цілям. Задля цього необхідно здійснювати підготовку висококваліфікованих кадрів із творчих та адміністративних спеціальностей. А отже, розвивати систему освіти у цьому напрямі. Як ми бачимо, культурна політика є механізмом консолідації сфер духовного життя суспільства. Голдбард також підкрес-

лює важливу роль інструментів культурної політики, до яких належать:

– розподілення грантів та премій;

– зайнятість та створення робочих місць;

– створення культурної інфраструктури – приміщень, обладнання та культурного простору;

– формування законодавчої та нормативної бази діяльності закладів культури та мистецтва [10, с. 117].

На основі наведених визначень самого поняття «культурна політика» ми можемо дійти певних висновків стосовно рівня його розробки. Існує суттєва розбіжність між теоретико-методологічним визначенням культурної політики та її втіленням на рівні конкретних рішень уряду. Тому культурна політика існує на стику різних предметних сфер. Її теоретичні узагальнення відкривають нові концептуальні можливості та дозволяють формулювати нові стратегічні цілі, а практичний аспект її визначення містить у собі тактику реалізації та залучення необхідних ресурсів.

Однак у більшості дійсних формулювань поняття культурної політики Лев Востряков помічає суттєвий недолік, зокрема відсутність або неявна присутність категорії суб'єкта. Однак розширення суб'єктного поля культурної політики прямо пропорційно пов'язано з роллю у ньому суб'єкта, якого дослідник називає «актором» (від англ. «act» – дія). Це передбачає необхідність нового розуміння культурної політики, у якому суб'єктна складова була б представлена більш розгорнуто. Такий крок, уважає дослідник, тим більш є виправданим, що в інших сферах наукового знання (соціологія, психологія, політологія тощо) розробка категорії суб'єкта (актора) розвивається досить інтенсивно та призводить до позитивних результатів [1].

Також сьогодні існує численна кількість типологій моделей культурної політики, які ґрунтуються на різних підходах до пояснення її цілей та механізмів запровадження. Так, французький учений Абраам Моль виділяв соціостатичну та соціодинамічну моделі. Перша описує стійкі цілі культурної політики та її інститути, а друга – безперервні зміни та новий зміст культури з кожною новою історичною епохою. Серед соціостатичної моделі Моль виокремив такі підгрупи: *популістичну* (має на меті задоволення культурних потреб якомога більшої кількості людей), *патерналістичну* (право та основні механізми розповсюдження культурних цінностей знаходяться в руках певної адміністративної меншості), *еклектичну* (має на меті забезпечення кожного індивіда індивідуальною культурою, яка б складалася з кращих надбань загальнолюдської). У цьому разі суспільство мусить контролювати, щоб кожен із цих елементів відповідав культурним цінностям та розповсюджувався пропорційно його ролі в загальній культурі) [7, с. 119].

Серед соціодинамічної політики А. Моль виділяє *прогресивний* та *консервативний* напрями [7, с. 120]. Критерієм поділу є її суб'єкт, який у прогресивному напрямі намагається прискорити, а в консервативному вповільнити перебіг еволюції культури.

Іншу модель знаходимо в дослідженні вже згадуваної Драгичеви-Шешич. Дослідниця пропонує критерієм розподілу характер політичного устрою держави та роль держави та інших суб'єктів в реалізації культурної політики. Засновуючись на цих двох критеріях, отримуємо чотири різні моделі. Для *ліберальної* культурної політики необхідним є ринок культурних товарів та послуг, який відіграє у цьому разі ключову роль. Для *бюрократичної* культурної політики невід'ємною рисою є домінуюча роль держави, яка за допомогою законодавчого та ідеологічного апарату контролює сферу культури (ця модель є типовою для країн соціалістичного). Модель *національно-визвольної* культурної політики є більш типовою для постколоніальних країн. Її основною рисою є розвиток та утвердження автентичних культурних традицій, які придушувались у колоніальний період. Ризиком цього є «закрита» культура, націоналізм та шовінізм, що супроводжується різким неприйняттям культури національних меншин, надбань колоніального історичного етапу та експериментального мистецтва [3, с. 29].

Цікавою є запропонована модель *перехідної* культурної політики, за якою навіть демократичні орієнтири реалізуються державними структурами, оскільки вона не спроможна відразу відмовитися від бюрократичних методів. Це призводить до зміщення фокусу культурної політики в бік націоналізму [3, с. 31].

Дві основні моделі розвитку культурної політики виділяє Андреас Візанд. Перша засновується на традиційній ідеї суспільної підтримки мистецтва та культури, друга – на ринковій моделі. Основними властивостями першої є:

- сфокусованість зацікавленості влади на традиційних інститутах культури (музеях, театрах, бібліотеках), котрі й отримують фінансування;
- інституціональний баланс культури та мистецтва стає головною метою;
- необхідні інструменти державного регулювання фінансів (адже державний бюджет тут є головним джерелом фінансування), якими стають планування та розробка програм;
- здебільшого політика здійснюється на загальнонаціональному рівні, а міжнародні зв'язки розвиваються в межах дипломатичних комунікацій [цит. за 1].

Така модель культурної політики містить низку недоліків. Вона може призводити до мінімізації частки інновацій, адже нові зразки культурної діяльності будуть відкидатися як невідповідні

стандартам та вимогам. Досить часто особи, відповідальні за розробку культурної політики та її реалізацію, не володіють достатнім рівнем компетентності, щоб сформувані цілісне уявлення про культурні інновації, замикаючись на консерватизмі. Тому виникають складнощі для розроблення інструментів гнучкого планування, домінує адміністративне ухвалення важливих рішень.

Для ринково-орієнтованої моделі властиві такі якості:

- ринок є механізмом регулювання культури;
- політика зорієнтована переважно на економічний розвиток;
- розмиваються межі між високою та масовою культурою;
- менеджмент культури стає основним терміном культурної політики, ґрунтуючись на ідеях змішаної культурної економіки та комерційного спонсорства;
- важливу роль у формуванні культурної політики відіграє культурна еліта, перш за все, пов'язана зі мистецьким середовищем [1].

Однак, як і попередня, така модель містить низку недоліків та ризиків. Якщо художня та культурна діяльність, що вимагає постійного фінансування, не може довести власну економічну спроможність, то вона виявляється безперспективною. Тому свобода творця часто опиняється під ґнітом критерію її рентабельності, якщо він не спромігся знайти спонсорів, чий б інтереси збігалися з його власними. Інтереси широкої аудиторії є переоціненими, що може призвести до дисбалансу ринку як в економічному сенсі, так і значенні наповнення самої культурної продукції. Сфера впливу менеджерів, які проявляють не надто глибоку зацікавленість у змісті художньої творчості, може виявитися надто широкою.

Говорячи про перспективи ролі держави в моделі культурної політики ринкового типу, Візанд стверджує, що в міру зростання ролі ринку у справі фінансування культури, посилиться процес загальної інтернаціоналізації культури. Дослідник передбачає, що в майбутньому держава має стати джерелом інновацій та забезпечувати культуру гнучким фінансуванням із залученням різних фондів, а населення – культурними клієнторієнтованими послугами [1].

Щодо сьогодення, то дослідник європейської культурної політики Ентоні Еверітт зазначає: «В основі державного управління європейських країн міститься протиріччя, яке полягає у величезному розриві між словом і ділом. Усі держави постійно заявляють про важливість культурної політики, але ці заяви не підкріплюються справами. Міністерства культури або інші відомства, що керують культурою, навіть за умови щедрого фінансування і постійних зусиль не можуть змінити суспільні пріоритети. Незважаючи на благі

наміри, досягнення культурної політики незначні, а якщо говорити з точки зору її реалізації, то й взагалі сумнівні. Здається, що у більшості громадян досі немає чіткого уявлення про те, які ж наміри і цілі їх урядів у цій галузі» [1].

Ринкова економіка розвиває систему жорсткої конкуренції та суперництва за прибуток, витісняючи традиційні форми культури. Поруч з економічним, фінансовим, політичним, інформаційним, екологічним та іншими векторами глобалізації, цей процес у культурі є особливо суперечливим. У науковій спільноті виокремлюються три позиції щодо сутності та наслідків процесу глобалізації культури. На цій основі Світлана Іконнікова формує три сценарії культурної політики, що відображають різні моделі глобалізації культури.

Першим сценарієм є так званий «гіперглобалізм», представлений вченням К. Омае, В. Рістора та Д. Гуенно [5, с. 23]. Вони стверджують, що глобалізація відкриває нові віхи світової історії. Русійною силою цього процесу є економічна та технологічна глобалізація, швидкість залучення інновацій, яка дестабілізує культурний процес, стимулює «погоню за лідером» та зміну еталонів. Економічна модернізація найбільш інтенсивно залучає до своєї орбіти нові сфери, до яких входить і культура. Вона здійснює вплив на товаро- та послугообіг, рух ідей та культурних цінностей, створює нові потреби та уявлення про цивілізований стиль життя. Саме економічна глобалізація стимулює виникнення нових форм культурної політики. Ініціатива та реалізація сценарію культурної політики належить корпораціям та міжнародним компаніям, що володіють фінансовими ресурсами. Національні держави здійснюють лише представницькі функції та поступово втрачають справжню владу та авторитет у культурній політиці.

Корпоративна культура стала новою формою ідентичності, створюючи космополітичний тип особистості. Відданість фірмі, її інтересам, вміння працювати в команді стають головними якостями людини. Корпорації стають могутнішими за національні держави: вони здійснюють соціальну підтримку і захист прав людини, сприяють утворенню та підвищенню кваліфікації, надають комфортні умови життя, забезпечують транспортні послуги, організують відпочинок і дозвілля, сприяють вихованню дітей, підтримці здоров'я, сімейного благополуччя. Глобальні системи міжнародного менеджменту створюють основу для всесвітніх інфраструктур, загальних комунікацій, загальних духовних цінностей.

Другий сценарій культурної політики в умовах глобалізації представлений скептиками (П. Хірст, Дж. Томпсон, С. Хантінгтон) [5, с. 24]. Вони вважають, що гіперглобалісти видають бажане за дійсне, їм вигідно перебільшувати параметри еко-

номічної інтеграції і масштаб впливу міжнародних корпорацій. На цій основі вони створюють міф про невідворотність процесу глобалізації, неминуче падіння політичної ролі національних держав. Насправді ситуація виглядає інакшим чином. Національні уряди зовсім не втратили влади, їх авторитет зростає, вони здійснюють розробку та реалізацію основних напрямів культурної політики, захист історичної спадщини, підтримку нових проектів. Національні держави стають архітекторами глобалізації та інтеграції, а не пасивними жертвами. Глобалізація не усуває, а підсилює соціальні і культурні відмінності країн, висуває на авансцену історії нових національних лідерів. Національне піднесення може супроводжуватися новими претензіями на панування, сприяти розвитку фундаменталізму й агресії, поділу світу на цивілізаційні блоки та утвердження нової ідентичності. На думку скептиків, конфлікт цивілізацій є неминучою перспективою глобалізації. Оскільки зіткнення можливе саме в сфері відмінності культурних інтересів і переваг, національні держави мають виробляти культурну політику, спрямовану на всебічну підтримку і збереження культурної індивідуальності. Ідея мультикультуралізму розглядається як методологічна основа розвитку між культурних відносин, толерантності та діалогу.

Третій сценарій представляють «трансформісти» (Е. Гідденс, Дж. Розенау, М. Кастельс) [5, с. 24]. Вони не надають перевагу якомусь одному фактору в процесі розвитку глобалізації – економічному, політичному чи інформаційному. Усі чинники діють у сукупності, комплексно і трансформують суспільство і культуру, створюючи абсолютно новий, не схожий на колишній соціум і життєвий світ. Це не просто новий світовий порядок, а інша конфігурація соціального та культурного життя світової спільноти. Глобалізація робить не часткові зміни за рахунок деяких інновацій, але принципово змінює життєве середовище і проектує виникнення нового типу цивілізації, культури і людини. Глобалізація представляє потужну трансформативну силу, на основі якої відбувається процес всебічного «перетрушування» колишніх товариств [ікон, с. 24]. Він розвивається стрімко, але нерівномірно. Одні країни обплутані мережею глобальних відносин, інші залишаються на узбіччі і тим самим відтісняються на другий план. Влада національних держав зменшується, а реструктуризується, пристосовується до нової ситуації. Різні регіони світу стають каталізаторами глобальних процесів, ініціаторами культурних перетворень, координаторами колективних дій.

Таким чином, світова глобалізація формує загальний культурно-історичний фундамент, однак не нівелює роль специфічних локальних

культур. Вона формує світову спільноту в мультикультурну цивілізаційну націю, не заперечуючи локальну культурну ідентифікацію. Культура ж є духовною основою цивілізації, критерієм її самобутності та цілісності. Гетерогенний світ об'єднується саме в культурі. Сучасні культурні процеси викликали потребу в діалозі та взаєморозумінні, інтеграції культурного простору. Тому в

цьому контексті культурна політика є системною цілеспрямованою діяльністю, скерованою на формування єдиного соціокультурного простору, збереження та трансляцію для наступних поколінь надбань культури, підтримку творчості та розповсюдженню усіх форм культури, здійснюючи рівноцінний культурообмін всередині глобалізованого світу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Востряков Л. Культурная политика: основные концепции и модели. Институт культурной политики. URL: <http://www.cpolicy.ru/analytics/80.html>
2. Гасанова Н. Теоретические основы культурной политики. Вестник МГУКИ. 2015. 5 (67). С. 71–79.
3. Драгичевич-Шешич М., Стойкович Б. Культура: менеджмент, анимация, маркетинг. Новосибирск: Изд. дом «Тигра», 2000. 232 с.
4. Зуев С. Комментарий к докладу Г. А. Никича-Криличевского «Культурная политика как инструмент регионального развития». Культура: политика модернизации: сб. по итогам проектн. семинара «Стратегии модернизации культурной политики в Псковском регионе». Псков, 1999. С. 33–34.
5. Иконникова С. Сценарии культурной политики в условиях глобализации. Вестник МГУКИ. 2011. 3 (41). С. 21–29.
6. Кравченко, А. Культурология: словарь. Москва: Академический проект, 2000. 671 с.
7. Моль А. Социодинамика культуры. Москва: Издательство ЛКИ, 2008. 416 с.
8. Флиер А. Культурология для культурологов: уч.пособ. для высш. шк. Москва: Академический проект, 2000. 496 с.
9. Adams D., Goldbard A. Community, Culture and Globalization. The Rockefeller Foundation Creativity and Culture Division. Vol. 14. № 3. 2002. 376 p.
10. Goldbard A. New Creative Community: The Art of Cultural Development. Oakland: New Village Press, 2006. 269 p.

РОЗДІЛ 2 ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

УДК 321

«GLOBAL STATE» В ТЕОРІЇ ГЛОБАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ М. ШОУ: ПОЛІТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

«GLOBAL STATE» IN THE GLOBAL SECURITY THEORY M. SHOW: POLITICAL AND LEGAL ASPECTS

Алексєєнко І.В.,

*доктор політичних наук, професор,
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*

Курас А.І.,

*кандидат політичних наук,
старший науковий співробітник
Інституту соціології
Національної академії наук України*

Сьогодні людство поставлене перед вибором: слідуватиме воно вже сформованою схемою відносин між усіма акторами глобальної сцени, чим досягатиме об'єднання ціною деградації, загострення глобальних політичних, економічних, соціальних й екологічних проблем, диспропорцій і конфліктів у світі чи зможе реалізувати інший шлях розвитку, заснований на принципах розуму, моральності й моралі в глобальному масштабі для запобігання глобальним проблемам, катастрофам і встановленню принципово нового світового порядку та забезпеченню його сталого розвитку.

Ключові слова: глобалізація, глобальна держава, тероризм, сталий розвиток, безпека.

Сегодня человечество поставлено перед выбором: будет оно следовать уже существующей схеме отношений между актерами глобальной сцены, чем достигнет объединения ценой обострения глобальных политических, экономических, социальных, экологических и других проблем, диспропорций, конфликтов в мире или окажется в состоянии реализовать иной путь развития, основанный на принципах разума, нравственности и морали, в глобальном масштабе для предотвращения глобальных проблем, катастроф и установления нового мирового порядка, обеспечивающего устойчивое и безопасное развитие.

Ключевые слова: глобализация, глобальное государство, терроризм, устойчивое развитие, безопасность.

Today, humanity is faced with a choice: will it follow the already existing pattern of relations between the actors of the global scene, and thereby achieve unification at the cost of exacerbating global political, economic, social, environmental and other problems, disproportions, conflicts in the world, or will it be able to realize a different path of development based on the principles of reason, morality and morals, on a global scale, to prevent global problems, catastrophes, and establish a new world order, ensure sustainable and safe development.

Key words: globalization, global state, terrorism, sustainable development, security.

Постановка проблеми. Безпека є однією з ключових потреб нормальної життєдіяльності людини, соціуму, держави. Для України це стало особливо очевидним після початку збройного конфлікту на Сході. Водночас зберігали свою актуальність такі глобальні виклики і загрози, як тероризм, організована злочинність, погіршення стану навколишнього природного середовища, нелегальна міграція, що дістало відображення у нормативно-правових актах, які регулювали питання національної безпеки України

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У міжнародних безпекових студіях наприкінці

XX ст. відбулося переосмислення концепції безпеки і ролі держави, що призвело до зміщення уваги з держави (як основного об'єкта) на людину та її потреби, розширення переліку загроз, уміщення їх до загального контексту глобалізації. Ці питання знайшли відображення у працях Дж. Барнетта, Б. Бузана, К. Бута, О. Вейвера, С. Енлоє, Р. Каплана, Дж. Тікнера, Р. Б. Дж. Уокера та ін.

Однак в Україні теоретичні праці, присвячені безпеці в глобалізованій державі, все ще послуговуються поняттям національної безпеки, що використовується в контексті політичної культури

(Н. Белоусова), визначення загроз (О. Хилько) або в компаративному аспекті (Л. Шипілова). Набагато краще суть концепції безпеки розкривається через підхід до неї з точки зору міжнародної політики. Безпосередньо зовнішньополітичний вимір національної безпеки представлений у роботах О.С. Бодрук та Л. Чекаленко. Чимало досліджень присвячені безпековим процесам на Європейському континенті: еволюції (Г. Заворітня), правовим засадам (М. Микієвич), особливостям узгодження спільних принципів (Є. Рябоштан), впливу розширення Євросоюзу (О. Семенюк). Уміщеність України в євроінтеграційні безпекові процеси аналізується О. Гладенко, О. Ковальновою, М. Пендюрою, Т. Сауляк, І. Храбан. Дещо менша увага приділяється євроатлантичній інтеграції, зокрема ролі НАТО у формуванні сучасної системи міжнародної безпеки (О. Полторацький), зовнішній політиці нових держав (С. Федуняк), особливостям партнерських відносин з Україною (К. Біла) та перспективі її вступу в альянс (О. Палій). У контексті вступу до воєнно-політичних блоків політологи практично ігнорують питання нейтралітету: якщо В. Вдовенко виступає проти нейтрального статусу України, то Н. Мельник обґрунтовує його переваги.

Детально вітчизняними вченими проаналізовано військові аспекти національної безпеки, зокрема з точки зору військової могутності держави (В. Смолянук), інтеграції з НАТО (В. Панасюк, І. Фанін), загроз посилення глобалізаційних викликів (І. Алексеєнко), інформаційних воєн (В. Петров) тощо.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Водночас потребують подальшого наукового аналізу мікрополітичні проблеми в контексті глобалізації, що свідчить про поглиблення взаємозв'язків світової і мікрополітики як наукових сфер дослідження, спільним предметом яких стає аналіз проблем глобальної й особистої безпеки, демократизації глобального політичного процесу, забезпечення керованості глобальним розвитком на всіх рівнях організації (від мікрорівневих зв'язків вільної особистості до всесвітнього рівня мегасупільства).

Виклад основного матеріалу дослідження. Новий світ, що формується, стає все більш непередбачуваним у своєму розвитку. Символічним осередком глобальних викликів сучасності (як сукупностей найгостріших глобальних проблем, які постають перед світовою цивілізацією у XXI ст.) став феномен міжнародного тероризму і його різновид – глобальний терор як терор нового типу, що, на відміну від традиційного терору, спрямований проти конкретних осіб, характер демоциду (масових убивств).

До кінця XX ст. тероризм перетворився в одну з найгостріших глобальних проблем сучас-

ності. З одного боку, тероризм пов'язаний із глобалізацією і є наслідком породжених нею суперечностей у складному процесі зміни характеру державності, дисфункціональними збоями у світовій системі державного суверенітету. Тероризм є викликом суверенітету націй-держав, їх монополії на насильство. За своєю природою він транснаціональний і нівелює здатність суверенних держав контролювати транскордонні зв'язки [8, р. 97]. Тероризм став методом нав'язування своєї волі шляхом незаконного (несанкціонованого системними нормами) застосування насильства, підриву монополії сучасної держави на насильство – ключового компонента суверенітету.

З іншого боку, тероризм сам значно впливає на розгортання глобальних процесів. Він не зупиняється на кордонах держави, а створює мережу відносин, що перетинають кордони так, що боротьба з тероризмом вимагає міжнародних зусиль і набуває транскордонного характеру. Більш реальним стає процес становлення терористичного мережного світу як альтернативної глобалізації, що протистоїть інтеграції й суспільній згоді, демократії й співробітництву, згладжуванню й частковому подоланню соціальних суперечностей. Тим самим міжнародний тероризм загрожує самим основам демократичного політичного світоустрою так, що процеси глобалізації й пов'язані з ними глобальні ризики висувають нові орієнтири світової політики.

Світова політика орієнтована на розв'язання проблем, породжуваних глобалізацією. Сьогодні глобального характеру набуває проблема безпеки в глобалізованому світі [7, р. 257]. Світова політика наголошує на питаннях глобальної безпеки в тісному зв'язку з проблемами особистої безпеки, які багато в чому сприяють об'єднанню інтелектуальних зусиль представників зазначеної наукової дисципліни з дослідницькою активністю представників сучасної мікрополітики, які спеціалізуються на аналізі безпеки на мікрорівні (як стану захищеності життєво важливих).

Сьогодні світова політика орієнтована на пошук ефективних рішень проблем безпеки і вбачає їх у створенні глобальної системи протидії сучасним загрозам і викликам глобалізації. Система покликана забезпечувати міжнародну стабільність і стійкий розвиток на тривалу перспективу на основі політичного регулювання глобальних процесів. Прообразом системи, яка спирається на стратегію примусу з метою короткострокового запобігання тероризму, розглядається міжнародна антитерористична коаліція, а також мережа механізмів і угод, створених її учасниками для забезпечення безпеки у світі у відповідь на виклики тероризму [4, р. 87]. Водночас дедалі очевиднішим стає розуміння того, що стратегія примусу й стримування екстремізму не може гарантувати досягнення довгострокової безпеки в глобальному світі.

Світова політика знаходиться перед необхідністю встановлення нових пріоритетів політики глобальної безпеки, можливостей і засобів політичного регулювання глобальної сфери [2, р. 77].

Глобалізація політики відображає потребу ствердження пріоритету загальнолюдських цінностей. Сучасні аналітики дедалі більше уваги звертають на те, що для забезпечення довгострокової глобальної безпеки засобами політики важливим є розуміння механізмів функціонування світу глобальної політики, в якому істотне значення відіграє характер наявної політичної культури та свідомості.

Характерно, що послідовники традиційних підходів до розуміння міжнародних відносин у сучасному світі, осмислюючи проблематику глобальної безпеки й згоди, акцентують увагу на мікрорівневих процесах і явищах в асиметричному глобальному суспільстві. Р. Джексон у своїй роботі «Глобальна згода» звертається не стільки до мегарівневих аспектів безпеки, скільки до концепції безпеки особистості та ідеї індивідуальної безпеки, співвідносячи її з концепціями глобальної й національної безпеки. Обґрунтовуючи свій підхід до концептуалізації глобальної згоди, Р. Джексон підкреслює, що на індивідуальному рівні люди по-різному осмислюють світ і дотримуються цінностей і стандартів, які різняться так, що концепція безпеки для представників постмодерністської культури має зовсім інше значення, ніж для багатьох інших [1, р. 25], зокрема членів транзитних суспільств, особливо маргіналів глобалізації, для яких безпека особистості, а в низці випадків навіть власна індивідуальна безпека практично не має ціннісного значення, що пояснює природу актів насильства й агресії з боку тих, хто становить реальну загрозу безпеці особистості й людському співтовариству загалом.

У цьому разі цілком очевидним є інституціональний підхід до розв'язання проблем глобальної безпеки й безпеки особистості, заснований на ідеї глобальної згоди, яка базується на суверенітеті держав, що підтримують територіальну єдність, політичну незалежність країн і насильства, що втримуються від застосування сили або порушують державний суверенітет. Водночас Р. Джексон апелює до релігійних й ідеологічних аспектів системи глобальної згоди, оцінюючи їх із погляду потенційного внеску в забезпечення безпеки глобального світоустрою, а саму систему глобальної згоди як таку, що зменшує ризики «політичної конфронтації, заснованої на конфлікті цінностей» [9, с. 291].

У цьому ж, проте більш радикальному інституціональному ключі розглядає проблему Мартін Шоу, висувуючи ідею глобальної держави (Global State) як гаранта безпеки в епоху глобальності, що є антитезою мікрополітичним ідеям і підходам до

розуміння проблеми. Однак слід урахувати ідеалістичну природу інституціонального підходу в теорії глобальної держави М. Шоу. Поняття глобального вводиться М. Шоу як якась тріада, представлена взаємозалежними концепціями глобальності, глобальної революції і глобальної держави. Тлумачення глобалізації в теорії М. Шоу виключають розуміння її як процесу, вона тлумачиться як стан або кондиція, тобто як глобальність. При цьому сутність глобальності становлять не нові соціальні структури, що формуються, і їх взаємозв'язки, а нове соціальне значення, зміст, формування якого становить зміст цієї трансформації, під якою розуміються досягнення спільності свідомості людського співтовариства на світовому рівні, що суттєво відрізняє цю теорію від традиційних теорій глобалізації. Ідеалістичність визначення глобальності М. Шоу полягає в розумінні її як стану глобальної свідомості, а сама глобальність уявляється як стан, у якому соціальні відносини «стають глобальними тоді, коли вони значною мірою й досить постійно регулюються усвідомленням загальності рамок існування світового людського суспільства» [6, р. 45].

Викликає інтерес не власне нестандартність підходу М. Шоу, що відрізняє його теорію від постмодерністських підходів, які акцентують увагу на змінах культури як каузального фактора глобальних проблем, і від традиційних теорій глобалізації, що ставлять у центр уваги аналіз технологічних і економічних змін. Іноваційність дослідження М. Шоу полягає в обґрунтуванні значущості для функціонування світу глобальної політики політичної свідомості, зокрема осмислення проблематики планетарного політичного мислення, має певне прикладне значення для розробки нормативної моделі загальнодемократичного світоустрою й концепції політики глобальної безпеки, що налічує її нові елементи і характеристики і не тільки аспекти, пов'язані з формуванням глобальної політичної культури, а й такий важливий її компонент, як глобальне політичне мислення.

У своєму розумінні глобальної держави М. Шоу спирається на уявлення про державу як територіально демарковану сукупність інститутів із відповідним персоналом, зосереджених у певному центрі, що забезпечує політичне управління з опорою на фактор сили й інші форми державної влади. Така концептуалізація глобальної держави надає М. Шоу підстави розглядати її вищим рівнем державної влади, конституйований національними державами так, що останні стають структурними компонентами глобалізованої цілісності, в якій домінувальна частина державної влади належить глобальній державі Заходу, що вміщує країни Північно-Атлантичного блоку, Японію, Австралію й Нову Зеландію. Під глобальною державою Заходу (GWS) мається на увазі «організа-

ція інтегрованої влади з повноваженнями силових рішень, що вміщує велику кількість держав і міжнародних організацій, статус яких визначений законним порядком» і «функціонує як єдиний центр військової державної влади стосовно інших центрів» [6, р. 119].

Крім GWS, М. Шоу виділяє ще два типи держав, що становлять основу таких центрів, зокрема «квазіімперіальні нації-держави», що вміщують держави не західного світу в Азії, Латинській Америці, Африці й на Близькому Сході, а також «нові прото- і квазідержави», представлені автономними регіонами й країнами колишнього радянського блоку або державами Африки, що беруть участь у конкурентній боротьбі за підвищення свого міжнародного статусу. Відносини влади, що складаються між цими трьома типами держав, розглядаються як основні, зважаючи на розуміння світового порядку. М. Шоу робить висновок про трансформацію міждержавних відносин і відносин між блоками держав так, що «екстернальні (зовнішні) міждержавні відносини трансформуються в інтернальні (внутрішні) відносини в рамках держави з новою формою влади, зокрема всередині глобального комплексу, що концентрує державну владу у формі, що відрізняється від традиційних форм державної влади, що спирається на принцип суверенітету [6, р. 253].

Отже, теза М. Шоу про суть трансформації міждержавних відносин у сучасному світі багато

в чому відображає реалії процесу політичної глобалізації й належить до численних варіантів концептуального обґрунтування неоліберального, прозахідного бачення й розуміння процесу формування транснаціональної держави, що становить у певному розумінні основу політики забезпечення глобальної безпеки, що проводиться сьогодні під егідою США [5, р. 283].

У теоретичній площині не можна не помітити деяку однобічність державоцентристського інституціонального підходу М. Шоу, відповідно до якого зі всієї системи економічних, соціальних відносин і відносин у сфері культури пріоритет віддається інституціональному аспекту глобального політичного процесу як домінуючого, що і підпорядковує собі всі інші зв'язки й відносини. Теоретична конструкція М. Шоу вміщує сукупність концепцій та ідей реалізму, лібералізму, постмодернізму, інституціоналізму, при цьому вона є досить ідеологізованою.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Цілком очевидно, що наведені теорії ілюструють різнобарвну палітру концептуалізації глобальних процесів і пов'язану з ними проблему глобальної безпеки, чітко відображають прагнення визначити найбільш впливовий складник глобального політичного процесу або його нормативно-ціннісні чи інституціональні аспекти, що продовжують породжувати дискусію в цій науковій площині.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Jackson R. The Global Covenant: Human Conduct in a World of States. Oxford: Blackwell Publishers, 2000. 282 p.
2. Nef J. Human Security and Mutual Vulnerability: The Global Political Economy of Development and Underdevelopment / 2nd ed. Ottawa, 1999. 245 p.
3. Nye J. Soft Power. The means to Success in World Politics. New York: Public Affairs, 2004. 192 p.
4. Power Conflict in the Age of Transparency / Eds. Bernard I. Finel and Kristin M. Lord. New York: The Guilford Press, 2000. 233 p.
5. Reid T.R. The United States of Europe The New Superpower and the End of American supremacy. New York: The Penguin Press, 2004. 306 p.
6. Show M. Theory of the Global State: Globality as an Unfinished Revolution. Cambridge: Cambridge University Press, 2000. 279 p.
7. Slaughter A.-M. A New World Order: Princeton and Oxford Princeton University Press, 2004. 341 p.
8. Taylor M., Horgan J. Future Developments of Political Terrorism in Europe. The Future of Terrorism / Eds. Max Taylor and John Horgan. London: Routledge, 2001. 231 p.
9. Yashar D. Globalization and Collective Action. Comparative Politics. 2002. Vol. 34, № 3. P. 335–375.

ОРГАНИ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ ТА ІНСТИТУТИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: СКЛАДНОЩІ КОМУНІКАЦІЇ

PUBLIC AUTHORITIES AND CIVIL SOCIETY INSTITUTIONS: THE COMPLEXITIES OF COMMUNICATION

Андрійчук Т.С.,

*кандидат політичних наук,
заступник завідувача відділу*

*Департаменту інформації та комунікацій із громадськістю
Секретаріату Кабінету Міністрів України*

У статті розглянуто проблеми, що виникають у комунікації між органами державної влади та інститутами громадянського суспільства. Наголошено, що, незважаючи на впровадження низки діалогових інструментів, відповідна комунікація залишається ускладненою, а зворотній зв'язок у ній – слабким. Особлива увага приділена чинникам такої ситуації, до яких віднесено як внутрішні чинники (слабкі сторони суб'єктів комунікації), так і зовнішні (зокрема медіацентрована демократія, консюмеризація політичної комунікації, спрощення повідомлень, популізм, «епоха постправди»). Автором наголошено, що повністю уникнути впливу вказаних чинників не вдасться. Водночас запропоновано низку заходів для розвитку більш дієвої комунікації між органами державної влади та інститутами громадянського суспільства, насамперед у частині вдосконалення комунікативних характеристик суб'єктів взаємодії, подолання слабких сторін.

Ключові слова: політична комунікація, органи державної влади, інститути громадянського суспільства, медіацентрована демократія, популізм.

В статье рассмотрены проблемы, возникающие в коммуникации между органами государственной власти и институтами гражданского общества. Отмечено, что, несмотря на внедрение ряда диалоговых инструментов, соответствующая коммуникация остается затрудненной, а обратная связь в ней – слабой. Особое внимание уделено факторам, которые влияют на такую ситуацию, к которым отнесены как внутренние факторы (слабые стороны субъектов коммуникации), так и внешние (в частности медиационированная демократия, консюмеризация политической коммуникации, упрощение сообщений популизм, «эпоха постправды»). Автором отмечено, что полностью избежать влияния указанных факторов не удастся. В то же время предложен ряд мер по развитию более эффективной коммуникации между органами государственной власти и институтами гражданского общества, прежде всего в части совершенствования коммуникативных характеристик субъектов взаимодействия, преодоления их слабых сторон.

Ключевые слова: политическая коммуникация, органы государственной власти, институты гражданского общества, медиационированная демократия, популизм.

Problems that arise in communication between public authorities and civil society institutions are discussed in the article. It was noted that despite the implementation of a number of dialogue tools, the corresponding communication remains difficult, and the feedback is weak. Particular attention is paid to factors that influence such a situation, which include both internal factors (weaknesses of the subjects of communication) and external (in particular, media-centered democracy, the consumerization of political communication, the simplification of messages, populism, the “post-truth era”). The author noted that completely avoid the influence of these factors will not succeed. At the same time, a number of measures have been proposed to develop more effective communication between state authorities and civil society institutions, primarily in terms of improving the communicative characteristics of the subjects of interaction and overcoming their weaknesses.

Key words: political communication, public authorities, civil society institutions, media-centered democracy, populism.

Постановка проблеми. Процес посттоталітарної трансформації політичної системи тісно пов'язаний із розвитком громадянського суспільства та формуванням демократичної держави. В ідеалі він передбачає реалізацію державою та громадянським суспільством різних, але взаємопов'язаних функцій: із боку держави, створення умов для розвитку громадянського суспільства, дотримання прав і свобод громадян, надання можливостей для впливу на вирішення державних справ, а з боку громадянського суспільства – самоорганізацію громадян для розв'язання спільних проблем, контроль за діями державних інституцій та відстоювання суспільних інтересів.

Водночас такий ідеальний підхід на практиці суттєво ускладнений суперечностями у взаємодії держави та громадянського суспільства, що породжують конфронтацію. Це актуалізує потребу вивчення теоретичних і практичних питань, пов'язаних із налагодженням політичної комунікації, суб'єктами якої є держава та громадянське суспільство, пошуку шляхів розв'язання проблем, що постають у такій комунікації та ускладнюють суспільний розвиток.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемні питання у комунікації між державою та громадянським суспільством постають у контексті конкретних суспільно-політичних процесів,

зокрема розвитку демократії. Варто погодитися із засновником однієї з провідних комунікативних теорій Ю. Габермасом, що саме комунікація є процесом, який творить демократичну спільноту [1, с. 372]. Суттєвий внесок у дослідження відповідних проблем зробили А. Арато, Ю. Габермас, В. Гелстон, Л. Даймонд, Б. Едвардс, Дж. Кін, Р. Патнам, Х.-І. Лаут, В. Меркель, А. Пшеворський, Д. Растоу, Ф. Шміттер та ін.

Різні аспекти взаємодії держави і громадянського суспільства в Україні досліджуються у працях В. Андрущенка, О. Бабкіної, В. Горбатенка, Г. Зеленько, А. Колодій, І. Кресіної, О. Корнієвського, М. Михальченка, Є. Цокура, Ю. Шайгородського та ін. Серед останніх публікацій із питань політичної комунікації слід згадати дослідження В. Колюха (проблеми електоральної комунікації) [2], Л. Макаренко (діалогічна модель політичної комунікації) [3], Ю. Ганжурова (особливості парламентсько-урядової комунікації) [4], Н. Бойко (неформальна соціально-політична online комунікація) [5], Л. Кочубей (сучасні інформаційно-комунікативні технології) [6], В. Гоцуляк (політичний діалог) [7] та ін. Водночас дослідники здебільшого констатують проблеми «комунікативної закритості» держави, недостатньо уваги приділяючи іншим чинникам, що зумовлюють труднощі в комунікації.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою дослідження є розгляд проблем, що виникають у комунікації між органами державної влади та інститутами громадянського суспільства в контексті чинників, що їх зумовлюють. Для досягнення визначеної мети особливості відповідної комунікації аналізуватимуться з урахуванням класичної комунікаційної моделі Г. Лассвела: комунікатор – повідомлення – канал передачі інформації – реципієнт – зворотній зв'язок.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розпочнемо з характеристики органів державної влади та інститутів громадянського суспільства як комунікаторів та реципієнтів у політичній комунікації. Так, органам державної влади належить особливе місце у політичній системі, оскільки вони покликані впорядковувати її діяльність, визначати правові рамки, здійснювати важливі загальносуспільні функції. Водночас як суб'єкти політичної комунікації вони мають неоднаковий комунікативний потенціал. Питання, що лежать в основі комунікації парламенту як органу законодавчої влади, здебільшого обмежені процесом ухвалення законів. Значна частина інших інформаційних потоків належить не до комунікації цього органу, а до комунікацій депутатів або політичних фракцій. Судові органи також мають обмежений комунікативний потенціал. Судді не можуть робити публічних заяв щодо справ, які перебувають у їх провадженні, або

розголошувати відому їм інформацію щодо цих справ. Хоча слід згадати, що сьогодні відбувається реформа судових комунікацій, у межах якої запроваджуються посади суддів-спікерів.

Водночас найбільшим комунікативним потенціалом наділені органи виконавчої влади (Кабінет Міністрів, міністерства, урядові агентства, інспекції, служби, місцеві державні адміністрації), які уповноважені розробляти та реалізовувати державну політику в усіх сферах суспільного життя, тому в межах цього процесу взаємодіяти із зацікавленими сторонами – відповідними інститутами громадянського суспільства, суспільними групами, а також експертами. Така комунікація має відбуватися щоденно із залученням як посадових осіб відповідних органів, так і урядових фахівців. Тому варто погодитися з Ю. Ганжуровим, що сьогодні саме Кабінет Міністрів перетворюється на домінують суб'єкта політичної комунікації [4, с. 252].

Слід зазначити, що протягом останніх років органами державної влади зроблено значний крок уперед до створення інституційної бази для комунікацій із громадянським суспільством. Практично в усіх цих органах функціонують прес-служби, а в органах виконавчої влади – підрозділи, відповідальні за комунікацію з громадськістю, зокрема за проведення публічних консультацій, створення громадських рад та ін. Помітним є і значне розширення арсеналу засобів комунікації, що використовуються органами державної влади. Має рацію Л. Кочубей, яка зазначає, що, крокуючи в ногу з часом, влада пропонує все більш інтерактивні медіатехнології, які покликані замінити пасивні форми політичних комунікацій, що має сприяти формуванню поінформованого та активного громадянина [6, с. 49]. Справді, протягом останніх років у роботу органів державної влади (здебільшого виконавчої гілки влади) впроваджено такі інструменти комунікацій із громадянами та інститутами громадянського суспільства, як консультації з громадськістю, громадські ради, електронні петиції, «гарячі лінії» тощо. Активно використовують і соціальні мережі як органів державної влади, так і їх очільників і навіть окремих підрозділів.

Водночас, незважаючи на ці заходи, комунікацію органів державної влади з громадянським суспільством складно назвати ефективною. Як і десять чи більше років тому, дослідники продовжують наголошувати на монологічності інтеракцій держави у відносинах із громадянським суспільством, брак діалогічного обговорення, неможливість зрозуміти дії і прагнення органів державної влади [2, с. 31; 3, с. 198]. Про неналежний рівень комунікації між органами державної влади та інститутами громадянського суспільства свідчать і опитування громадських експертів. Так,

серед основних проблем у такій комунікації вони називають упереджене ставлення органів влади до інститутів громадянського суспільства; непрозорість діяльності цих органів, відсутність інформації про їх рішення; корупцію [8, с. 16].

На наш погляд, до слабких сторін органів державної влади в контексті їх участі у комунікації з громадянським суспільством слід віднести певну формальність використання діалогічних засобів комунікації (більшість публічних консультацій відбуваються лише через оприлюднення проектів актів в Інтернеті; соціальні мережі використовуються здебільшого для інформування про роботу органу або його керівника без належного реагування на пропозиції і зауваження у коментарях; пропозиції, що надаються в електронних петиціях беруться до уваги, але практично не враховуються в державній політиці тощо). Крім того, має місце упередженість щодо критичного потенціалу інститутів громадянського суспільства, тому органи державної влади воліють налагоджувати комунікацію з вузьким колом «зручних» громадських експертів, які не критикуватимуть, хоча і не будуть здатні надати дійсно фахові пропозиції. Не слід забувати і про певну інституційну слабкість на пряму взаємодії з громадськістю в структурі органів державної влади у порівнянні з більш потужним статусом прес-служб і увагою керівництва до взаємодії із ЗМК.

Водночас розглядати проблеми в комунікації органів державної влади та інститутів громадянського суспільства було б непродуктивно без розгляду комунікативних особливостей самих інститутів громадянського суспільства – незалежних від держави інститутів і колективів, що реалізують приватні інтереси та потреби. Громадські організації та рухи, благодійні, волонтерські організації, профспілки та інші об'єднання громадян є чи не найважливішими суб'єктами політичної комунікації. За Ю. Габермасом, комунікативна влада і є результатом взаємодії між юридично інституціоналізованим формуванням політичної волі і культурно мобілізованою громадськістю, що має свою основу в об'єднаннях громадянського суспільства [1, с. 372]. Інститути громадянського суспільства мають низку позитивних характеристик, які розкривають їх комунікативний потенціал. Інтегративний характер цих інститутів сприяє зменшенню індивідуалізму та подоланню «атомізації» членів суспільства, формує колективні цінності. Як солідаризовані спільноти вони також мають здатність виступати осередками дискусій щодо актуальних питань державної політики та доносити їх результати до суб'єктів ухвалення рішень.

Слід зазначити, що останніми роками в Україні зросла кількість інститутів громадянського суспільства, що спрямовують свою діяльність на вирішення певних проблем, близьких для грома-

дян (боротьба з незаконними забудовами, вирубкою дерев, представлення інтересів тимчасово переміщених осіб, підтримка учасників українсько-російського протистояння на Донбасі тощо). Це зробило цю діяльність більш відомою для громадян, про що свідчить зростання рівня громадської довіри і розуміння важливості діяльності таких інститутів, хоча більшість громадян ще не є їх членами [9]. Провідні експертні інститути громадянського суспільства також почали відігравати роль важливого суб'єкта. Наприклад, попередній Голова Представництва ЄС Я. Томбінський відверто заявляв, що «наші партнери – це різні неурядові організації, які є лідерами думок. Ми не практикуємо таємних переговорів з урядом без участі наших партнерів... Вони допомагають нам виявити слабкі місця та перешкоди в інституційній розбудові України. Іноді це видно із наших заяв» [10, с. 12].

Як і органи державної влади, інститути громадянського суспільства не позбавлені слабких сторін, які впливають на виконання ними ролі комунікаторів чи реципієнтів у політичній комунікації. Ідеться про споживацькі настрої і перетворення інститутів громадянського суспільства на джерело різних вимог до держави, які складно врахувати; критичну щодо держави позицію, яка провокує упередженість із боку органів державної влади; консервативність щодо ліній розколу в суспільстві (етнічних, культурних та ін.), що може посилювати конфліктність у комунікації. Звернемо увагу і на те, що самі представники інститутів громадянського суспільства серед основних проблем громадянського сектора, що впливають на комунікацію з органами державної влади, називають конфліктність та нездатність знаходити порозуміння; амбіційність за відсутності належної кваліфікації; залежність від донорів; слабкий зв'язок із населенням [8, с. 17].

На недостатній рівень комунікації між органами державної влади та інститутами громадянського суспільства, крім внутрішніх чинників (слабких сторін обох суб'єктів комунікації), впливають і зовнішні, зокрема об'єктивні тенденції, що визначають особливості формулювання повідомлень у такій комунікації та використання каналів передання інформації.

Слід звернути увагу на те, що комунікація між органами державної влади та інститутами громадянського суспільства відбувається в умовах так званої медіацентрованої демократії, коли медіа замінюють безпосередню взаємодію, тут має місце консюмеризація – підлаштування під споживацьку поведінку аудиторії, увага приділяється не змісту політики, а телегенічності спікерів, їх умінню привертати увагу ЗМК. Унаслідок впливу ЗМК на порядок денний політичної комунікації та її цінності, створюється медійний контекст,

у якому політика виглядає банально або навіть корумповано, через що зв'язки між громадськістю та тими, хто представляє її інтереси, руйнуються [11, с. 157]. Ця тенденція яскраво проявляється і в Україні. Саме корупція в органах державної влади є однією з головних тем у вітчизняних ЗМК, а представники антикорупційних інститутів громадянського суспільства останніми роками стали відомими публічними особами. Не применшуючи явища корупції в нашій державі, слід зазначити, що переважання в політичній комунікації цікавих для ЗМК повідомлень про корупцію зменшує частку повідомлень про інші аспекти діяльності органів державної влади, зокрема щодо змісту рішень, які ухвалюються. Інформація про вироблення політики виявляється похованою під негативними повідомленнями про корупцію.

Повідомлення у комунікації між органами державної влади та інститутами громадянського суспільства формуються і під впливом такого загальносвітового тренду, як спрощення політики. У межах інформаційно-розважальної спрямованості більшості ЗМК органи державної влади змушені шукати можливості для спрощення своїх меседжів про вироблення державної політики, приділяти менше уваги аналітичним подробицям та обґрунтуванням на користь візуалізації, схематизації повідомлень. Особливо яскраво це відображається у соціальних мережах, де для поширення офіційної інформації часто використовуються стислі інфографіки, що містять одне-два речення про зміст політики, чи навіть так звані «фотожаби» гумористичного характеру, окремі сторінки вигаданих гумористичних персонажів (наприклад, сторінка Хабармена Семена у Facebook, яка спрямована на популяризацію реформування Мінекономрозвитку України системи державних закупівель).

Не можна оминати увагою і вплив на зміст комунікації популізму – дискурсу швидкого розв'язання складних соціально-економічних проблем. Це об'єктивний загальносвітовий тренд останніх років, який пов'язують з неефективністю державних інституцій та недоброчесністю посадових осіб. Навіть для розвинених країн характерні політична корупція чи економічні кризи, що викликають незадоволення громадян і прагнення простих рішень. Водночас слід зауважити, що дискурс популізму в політичній комунікації багато в чому спричиняється внаслідок певних властивостей громадянського суспільства, зокрема йдеться про вже згадані конфліктний потенціал і споживацькі настрої. Органи державної влади вимушені функціонувати у популістичному дискурсі, підлаштовувати під нього і свою діяльність, і свої повідомлення. Добре, коли це має результатом інновації для вирішення проблем, які турбують громадян (у популістів часто є чому повчитися, бо навіть запровадження пенсійної системи О. фон

Бісмарка у Німеччині або «народного бюджету» Д.Л. Джорджа в Британії свого часу були реакцією на популізм [12]), гірше є, коли просто запозичуються популістичні ідеї (як основний меседж комунікації).

Також слід звернути увагу на те, що органи державної влади та інститути громадянського суспільства комунікують сьогодні в період, який часто називають «епохою постправди» (активного поширення дезінформації, створення паралельних реальностей неправдивими повідомленнями, які громадяни сприймають інстинктивно, не перевіряючи). Комунікаційна парадигма «постправди» багато в чому залежить і від низького рівня довіри громадян до органів державної влади, який підтримується критикою з боку інститутів громадянського суспільства (така критика потрапляє в медійний порядок денний набагато частіше, ніж позитивні оцінки певних дій). Тому часто повідомлення органів державної влади сприймаються за принципом «усі вони брешуть». Також суттєвий вплив має властивість соціальних мереж підігравати настроям аудиторії через відповідні алгоритми сортування контенту (як це робить Facebook чи Google), коли повідомлення від органів державної влади можуть просто не потрапляти до стрічки новин аудиторії.

Спрощення політичної комунікації відображається і в тому, що зміст повідомлень заступає персоніфікація комунікації, побудова її навколо окремих публічних особистостей. Як зазначають експерти, «політики витрачають більше часу на те, щоб навчитися вдягатися, говорити і триматися перед камерою, ніж на справи своїх міністерств» [11, с. 98]. Така тенденція характерна не лише для органів державної влади. Ми можемо спостерігати, що найбільші можливості взаємодіяти як з органами державної влади, так і з масовою аудиторією, мають окремі харизматичні особистості з громадського сектора, які регулярно запрошуються на офіційні заходи чи в ефірі теле-, радіоканалів.

Розглядаючи особливості комунікації між органами державної влади та інститутами громадянського суспільства слід також зупинити увагу на питанні зворотного зв'язку між цими суб'єктами. Це є чи не найслабшим місцем відповідної комунікації. На жаль, набагато більше уваги приділяється висвітленню (хоч і спрощеному) діяльності органів державної влади через офіційні веб-сайти та ЗМК, ніж безпосередньому діалогу з інститутами громадянського суспільства, в межах якого можлива дискусія й обмін аргументами. Як уже зазначалося, публічні консультації з громадськістю проводяться формально, зокрема через веб-сайти органів державної влади (і завершуються, як правило, без отримання пропозицій і зауважень громадськості); громадські ради при органах вико-

навчої влади використовуються як майданчики для «випуску пари» критично налаштованих громадських діячів, ніж як платформи для фахових дискусій; у соціальних мережах майже відсутні приклади використання сторінок органів державної влади не лише для інформування про діяльність, але й для отримання пропозицій і зауважень щодо неї. Чи не єдиною перевагою можна назвати роботу спеціальних «гарячих» ліній, що спрощують можливість громадян або інститутів громадянського суспільства звернутися до органів державної влади та отримати відповідь.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Як бачимо, незважаючи на формальне впровадження у комунікацію між органами державної влади та інститутами громадянського суспільства низки діалогових засобів, відповідна комунікація залишається ускладненою, а зворотній зв'язок між її суб'єктами – слабким. Водночас указувати лише на недоліки органів державної влади (як причину такого стану) не є об'єктивним. Труднощі в комунікації спричинені комплексом як внутрішніх (слабкі сторони обох суб'єктів взаємодії), так і зовнішніх (зокрема медіацентрована демократія, консюмеризація політичної комунікації, спрощення повідомлень, популізм, «епоха постправди») чинників.

Повністю уникнути впливу вказаних чинників не вдасться. Водночас зробити комунікацію між органами державної влади та інститутами громадянського суспільства більш ефективною можна за допомогою удосконалення комунікативних характеристик суб'єктів взаємодії, подолання слабких сторін. Із боку органів державної влади важливим є:

- підвищення рівня розуміння комунікативного потенціалу інститутів громадянського суспільства, за допомогою якого можна доносити повідомлення про державну політику до громадян та міжнародних інституцій (наприклад, надаючи таким інститутам відповідні роз'яснення);

- зменшення формалізму під час застосування засобів діалогової комунікації, зокрема надання переваги публічним консультаціям із безпосе-

редньою участю представників інститутів громадянського суспільства, використання соціальних мереж для зворотного зв'язку з громадськістю, розвиток інструменту електронних петицій у частині належного реагування на них;

- пошук дієвих форм взаємодії з «незручними» представниками інститутів громадянського суспільства, особливо тими, які є медійними персонами (наприклад, зустрічі у форматі «off-records» для роз'яснення позицій);

- об'єднання довкола органу представників інститутів громадянського суспільства, що є основними стейкхолдерами державної політики у відповідній сфері (наприклад, через створення дієвих консультативно-дорадчих органів);

- посилення статусу, функцій та кадрового забезпечення підрозділів із питань взаємодії з громадськістю).

Заінтересовані в ефективній комунікації з державою інститути громадянського суспільства, на наш погляд, мали б:

- утримуватися від підштовхування органів державної влади до популізму, висуваючи до них вимоги швидкого і нібито простого вирішення складних соціально-економічних проблем або задоволення ексклюзивних потреб;

- знизити рівень конфліктності у своїй позиції, наголошувати (виступаючи в ЗМК) не лише на недоліках у діяльності органів влади, але й на позитивних прикладах, що зменшуватиме рівень упередженості у комунікації;

- не ігнорувати запропоновані органами державної влади діалогові засоби комунікації, приділяти особливу увагу аргументованості позиції та фаховості пропозицій, що надаватимуться за допомогою таких засобів;

- сприяти у донесенні до своєї аудиторії інформації про зміст та очікувані результати суспільно важливих рішень органів державної влади.

Актуальним питанням для подальших досліджень залишається пошук дієвих способів протидії негативним зовнішнім чинникам, що впливають на комунікацію органів державної влади та інститутів громадянського суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Три нормативні моделі демократії. Юрген Габермас // Демократія: антол. / упор. О. Проценко. Київ: Смолоскип, 2005. С. 364–372.
2. Колюх В. Електоральна комунікація в Україні: між майбутнім і минулим. Держава і право: зб. наук. пр. 2018. Вип. 80. С. 27–45.
3. Макаренко Л. Діалогічна модель комунікації: теорія і практика. Держава і право: зб. наук. пр. 2015. Вип. 69. С. 197–211.
4. Ганжуров Ю. Парламентсько-урядова комунікація як модель політичного дискурсу. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. 2017. Вип. 3 (89). С. 239–252.
5. Бойко Н. Неформальна соціально-політична online комунікація – новітній чинник соціальної напруженості в сучасному суспільстві. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. 2017. Вип. 5–6 (91–92). С. 80–93.

6. Кочубей Л. Особливості сучасних інформаційно-комунікативних технологій в Україні. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. 2017. Вип. 3 (89). С. 44–70.
7. Гоцуляк В. Діалог як вирішальний чинник у процесі державотворення. Гілея. 2017. Вип. 121. С. 189–192.
8. Публічна дискусія «Громадянське суспільство у 2018-му: нові виклики, нові завдання». URL: <https://dif.org.ua/uploads/pdf/13963398165a9eef1b022177.77359526.pdf>.
9. Громадянське суспільство в Україні: виклики та завдання. URL: <https://dif.org.ua/article/gromadyanske-suspilstvo-v-ukraini-vikliki-i-zavdannya>.
10. Ян Томбінський: «ЄС підтримає Україну, якщо вона буде провідником власних реформ». Український тиждень. 2016. № 7. С. 10–12.
11. Лиллекер Д. Политическая коммуникация. Ключевые концепты / Д. Лиллекер ; пер. с англ. С. Остнек. Харьков: Гуманитарный Центр, 2010. 300 с.
12. Learning from Europe's populists. Economist. URL: <https://www.economist.com/leaders/2018/02/03/learning-from-europes-populists>.

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНИХ ПРАКТИК ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ УКРАЇНИ

MODERN TRENDS OF FORMATION OF COMMUNICATIVE PRACTICES OF UKRAINIAN POLITICAL PARTIES

Бокоч Ю.М.,

*аспірант кафедри міжнародної політики
Ужгородського національного університету*

Автор статті проаналізував основні напрями наукового визначення політичної комунікації, специфіку та функції комунікативних практик сучасних українських партій. Вивчено вплив реформи децентралізації влади на комунікативний потенціал первинних партійних осередків. Автор робить висновок, що політичними партіями створена широка мережа форм комунікації з соціальними групами, проблемою залишається ефективно та реальне використання під час ухвалення рішень на різних рівнях політичної діяльності та управління.

Ключові слова: політична комунікація, партійна комунікація, комунікативні практики, вибори.

Автор статьи проанализировал основные направления научного определения политической коммуникации, специфику и функции коммуникативных практик современных украинских партий. Изучено влияние реформы децентрализации власти на коммуникативный потенциал первичных партийных организаций. Автор делает вывод, что политическими партиями создана широкая сеть форм коммуникации с социальными группами, проблемой остается их эффективное и реальное использование во время принятия решений на разных уровнях политической деятельности и управления.

Ключевые слова: политическая коммуникация, партийная коммуникация, коммуникативные практики, выборы.

The author of the article analyzes the main directions of the scientific definition of political communication, the specifics and functions of communicative practices of contemporary Ukrainian parties. The influence of the reform of decentralization of power on the communicative potential of the primary party cells was studied. The author concludes that political parties have created a wide network of forms of communication with social groups, the problem remains their effective and real use in decision making at different levels of political activity and management.

Key words: political communication, party communication, communicative practices, elections.

Постановка проблеми. У сучасному світі комунікація є однією з форм та вагомих складників політичної діяльності, стає невід'ємною частиною діалогу влади та суспільства. Усвідомлення проблематики політичної комунікації, її витоків і основних засад відбувається в різних напрямках політичної науки, починаючи від класичних праць до сучасних наукових доробок. Партії є одним із головних суб'єктів політичної комунікації, який особливо активізується під час виборчого процесу або реалізації інших механізмів формування влади. Зважаючи на це, напередодні президентських та парламентських виборів в Україні актуальним видається аналіз комунікативних практик політичних партій, проблем та тенденцій розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як відомо, проблеми комунікації привертають до себе увагу дослідників із різних гуманітарних напрямів (філософів, соціологів, політологів). Найвідоміші з них Д. Белл, П. Бреггер, Н. Вінер, Ч. Кулі, Г. Лассуел, К. Леві-Строс, Т. Лукман, Дж. Г. Мід, Ю. Хабермас, Дж. Б. Уотсон та інші. Специфіку комунікації у сфері політики вивчали Д. Берло, Р. Катц, Ж.-М. Котре, Б. Кретон, П. Лазарфельд, В. Ліпман, Л. Пай, Л. Перлінг, К. Санне, Ж.-Р. Шварценберг та інші. Серед вітчизняних учених ця проблематика представлена в науковому

доробку С. Барматової, В. Бебика, Ю. Ганжурова, О. Гриценка, С. Денисюк, О. Дубаса, О. Картунова, С. Кашавцевої, В. Недбая, Г. Почепцова, В. Різуна, І. Слюсаренка, М. Соколова, Є. Тихомірової, О. Шахтемірової та інших.

Аналізу функцій та ролі політичних партій в українському суспільстві присвятили свою увагу українські вчені В. Базів, Л. Ганюкова, М. Обушний, В. Олійник, Ю. Остапеч, М. Примуш, М. Томенко, Ю. Шайгородський, Ю. Шведа та багато інших дослідників. Комунікативна діяльність політичних партій стала предметом дослідження у працях В. Артемюка, К. Меркотана, М. Мораря, А. Романюка, О. Шиманової, В. Якушика та інших.

Зазначені вчені внесли вагомий доробок у теоретичне та практичне усвідомлення сутності та функцій політичної комунікації, але, зважаючи на складність та надзвичайний динамізм досліджуваного феномена, актуальним залишається його всебічне вивчення, особливо в умовах сучасних викликів та можливостей інформаційного постіндустріального суспільства.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є аналіз актуальних аспектів розвитку політичної комунікації через комунікативні практики українських політичних партій.

Поняття політичної комунікації є надзвичайно широким, що відбивається у багатоманітності його визначень. Серед основних можна виділити такі:

- «процес передання політичної інформації, в межах якого відбувається циркуляція інформації між різними елементами політичної системи, а також між безпосередньо політичною та соціальною системами. Безперервно йде процес інформаційного обміну індивідів і груп на всіх рівнях» (Р.-Ж. Шварценберг) [1, с. 98];

- усі види неформальних, комунікаційних контактів у суспільстві, що здійснюють найрізноманітніші впливи на політику (Л. Пай) [2, с. 13];

- дискусії «щодо раціонального розподілу дефіцитних ресурсів, наділення когось легітимною владою, можливостей влади використовувати різні санкції» (Р. Дентон і Г. Вудворт) [3, с. 55];

- політичні комунікації як метод спілкування, що застосовує символічні та вербальні контакти, а також різні форми політичного протесту (Д. Грабер) [4, с. 129].

Очевидно, комунікація є однією з основних характеристик суспільства, тому природа будь-якого соціального утворення є комунікативною по суті. Інакше кажучи, зміст комунікації і її форми відображають суспільні відносини й історичний досвід людей. У ній головним є комунікативний аспект, а інформаційно-змістовний елемент має виконувати лише похідну функцію. У здійсненні комунікації важливо знати не тільки про те, яке повідомлення застосовується, а й про учасників взаємодії, як використовується інформація, кому адресується і на що спрямовується.

Тому варто розглядати комунікацію як складний багаторівневий і багатоплановий процес взаємодії між суб'єктами, який викликається необхідністю співпраці, уміщує обмін змістовними інформаційними повідомленнями, формулювання мети взаємодії, сприйняття і розуміння іншого суб'єкта.

Загалом, можна виділити три підходи до трактування терміна «комунікація»: перший базується на концепції структурного функціоналізму, застосуванні системного методу, концепції інформаційного суспільства (Д. Белл, К. Дойч, А. Тоффлер); другий – некласичний методологічний підхід (Ю. Габермас) – базується на когнітивній моделі суб'єктно-об'єктних відносин, у яких сфера комунікації виокремлюється як особлива сфера пізнання; третій – постнекласичний підхід – розглядає суспільство як мережу комунікацій, які створюють можливості для самоорганізації та самовідтворення людського життя (Н. Луман)[5].

На нашу думку, сфера політичних комунікацій створює власне середовище, з яким стикається людина, змінює її політичну культуру і свідомість, конститує та структурує її життя. Суспільство

сьогодні розвинулося до такого ступеня, коли інформаційний обмін між людьми стає інтенсивнішим із кожним днем, відбувається становлення інформаційного суспільства. Технологічний прогрес надає різні засоби для комунікацій. Але, як слушно наголошує Г. Почепцов, чим доступнішою є інформація, тим складніше її контролювати, а важелями управління суспільними процесами є контроль над інформаційними потоками. У сучасних демократичних суспільствах особливо значна роль належить публічним комунікаціям між владою і суспільством. [6].

Політична комунікація між владою та громадянським суспільством сьогодні має різні засоби реалізації. Вони належать до різних суспільних галузей та відрізняються напрямом та силою впливу на владне поле. Серед таких засобів провідними виступають:

- державно-політичні інститути (освітні заклади, державні інформаційні агенції, інформаційні та рг-відділи органів державної влади тощо);
- політичні партії, асоціації, рухи;
- інформаційні організації громадянського суспільства;
- засоби масової комунікації та інформації;
- мережеві засоби масових комунікацій [7].

Серед цих систем політичні партії, зважаючи на суспільну роль та функції, є активними політичними інститутами, які багато в чому визначають характер та якість політичних комунікацій у конкретному суспільстві. За визначенням О. Шиманової, «внутрішньопартійна комунікація – це різновид партійної комунікації, що передбачає рух інформації всередині політичної партії між елементами її організаційної структури [8, с. 180]. М. Обушний тлумачить партійну комунікацію дещо ширше, як «ідейно-корпоративну сукупність індивідуальних і групових внутрішньо- та міжпартійних комунікативних повідомлень прямого і зворотного зв'язку, спрямованих на виконання статутних та програмних цілей/завдань партії» [9, с. 82]. Узагальнене визначення партійної комунікації надає М. Морарь, пропонуючи визначати її як «комплексний спосіб передавання інформації, що стосується діяльності політичної партії, всередині партії та в суспільстві» [10, с. 38].

Найголовнішим напрямом зовнішньої комунікації політичної партії є відносини між партійною організацією та соціальними групами, інтереси яких вона представляє.

За результатами дослідження, проведеного Українським незалежним центром політичних досліджень у вересні 2013 року можна виділити такі риси, що характеризують комунікативні практики партій у спілкуванні з виборцями [11].

Указується на наявність односторонності комунікації, несформованість постійного діалогу, брак

довіри. Це пов'язано з недостатнім, а часто лише декларативним, характером урахування пропозицій та вимог громадян у процесі ухвалення рішень як депутатами від правлячих, так і від опозиційних партій. Превалюють форми комунікації депутатів із громадами у вигляді простого інформування про діяльність суб'єктів політики без залучення людей до створення та втілення в життя політики місцевого розвитку. Учасники опитування зауважили, що на практиці ще переважають односпрямовані форми комунікації через ЗМІ, місцеві радіо та телебачення. Водночас члени опозиційних партій, які не завжди мають достатньо надійних ресурсів, отримують більш слабкі позиції щодо можливості висвітлити свою позицію, а поодинокі безсистемні виступи суттєво не впливають на якість комунікації. З іншого боку, представники політичних партій указували на пасивність та байдужість громадян, що зумовлено невірою у свої сили, кризою довіри та розчаруванням у здатності політиків вирішувати реальні проблеми громад.

Суттєвий вплив на комунікацію здійснює також надмірна персоніфікація українських політичних партій та усього політичного процесу. Це підтверджується тим, що виборці часто зі своїми вимогами апелюють до конкретної особистості, не завжди ототожнюючи її з конкретною партією або інститутом влади. На думку експертів, відновлення мажоритарного складника у Верховній Раді ще підсилює цю тенденцію, послабило партійну структуру та відповідальність за ухвалення рішень. Водночас дослідження не встановило безпосереднього впливу форми обрання до ВР на характер комунікації між депутатами та виборцями. Натомість було з'ясовано, що якість та активність комунікації залежить не стільки від виборчої системи, скільки від цінностей та інтересів кандидата у певному окрузі, його зацікавленості у проведенні системної роботи та спілкуванні з громадянами.

Серед найбільш поширених форм комунікації партій із громадянами науковці та експерти називають:

- громадські приймальні;
- громадські слухання;
- публічні виступи;
- поштова розсилка інформаційних матеріалів, листівок, вітань;
- інформування через ЗМІ;
- інформування та спілкування у соціальних мережах;
- розвиток співпраці з громадським експертним середовищем;
- культурно-мистецькі заходи;
- місцевий референдум.

Названі форми можуть бути достатньо ефективними у разі наявності високого рівня зацікавленості у комунікації, цілей її застосування та

відповідних ресурсів. Так, наприклад, експерти визначили посередній рівень ефективності депутатських приймальень, оскільки питання, з якими до них звертаються люди, часто мають суто соціально-економічний характер і знаходяться за межами компетенції депутатів ВР України.

До того ж спостерігається певна «сезонна» активність роботи громадських приймальень, які активно працюють у період підготовки до виборів, а в міжелекторальний час політичні партії суттєво знижують рівень роботи та якість консультацій. За даними учасників дослідження, опозиційні депутати в деяких регіонах відчують брак сприяння влади у процесі відкриття та організації роботи приймальень, певну закритість органів ухвалення рішень під час обговорення питань, із якими звертаються виборці. Такі проблеми стосуються й інших форм комунікації, які можуть використовуватися несистемно, піддаватися формалізації з боку влади для номінальної легітимації вже ухвалених рішень.

Окремо треба сказати про роль соціальних мереж як каналу комунікації партії та виборців, що дозволяє максимально розширити аудиторію обговорення та створити ефект прямого та двостороннього спілкування. Водночас максимальна ефективність соціальних медіа досягається у поєднанні з іншими формами комунікативного впливу, оскільки існують об'єктивні обмеження у користуванні цією формою старших людей та мешканців сільської місцевості.

Дослідження виявило також невисоку ефективність звітування депутатів у громадах за свою роботу. Найчастіше депутати вдаються до політико-рекламних заходів та простого інформування через ЗМІ. Відчувається суттєвий брак діалогу та обговорення проблем ефективності депутатської діяльності. Було запропоновано закріпити у законодавстві чіткі критерії звітування депутатів та політичних сил про свою діяльність [11].

Однією з головних умов ефективної комунікації партії та її соціальних груп є створення розгалуженої мережі дієвих місцевих осередків. Ця проблема є особливо важливою для України, оскільки всі сучасні парламентські партії, окрім «Батьківщини», виникли нещодавно, вони тільки з 2014–2015 рр. почали займатися створенням мережі первинних осередків. Так, Радикальна партія Олега Ляшка існувала з кінця 2011 року, але, окрім столичного та чернігівського регіонів, не мала осередків. Достатньо згадати, що на парламентських виборах у 2012 році вона здобула лише 1,08% голосів виборців [12].

Партія «Самопоміч» була офіційно створена наприкінці 2012 року, «президентська» партія також почала свою історію після Майдану, новими є «Народний фронт» та «Опозиційний блок». Тому більшість парламентських партій досі не мають

Результати основних політичних партій на місцевих виборах в Україні 29 жовтня 2017 року

№ п/п	Партії та блоки	Кількість обраних депутатів до місцевих рад
1.	Самовисуванці	1 225
2.	«Батьківщина»	911
3.	БПП – «Солідарність»	688
4.	Аграрна партія	391
5.	Партія УКРОП	277
6.	«Наш край»	162
7.	Радикальна партія О.Ляшка	154
8.	«Самопоміч»	125
9.	«Свобода»	99
10.	«Опозиційний блок»	83
11.	«Справедливість»	40
12.	«Народний фронт»	30

* Таблиця складена автором за даними сайту ЦВК [14].

широкої та міцної територіальної мережі, сильних та ефективних кадрів на місцях. Тому в списках усіх партій, які змагалися на виборах в об'єднані територіальні громади (далі – ОТГ) 29 жовтня 2017 року, 62% кандидатів були безпартійними [13]. Виходячи з цього, партії мають реальну мотивацію для створення та розвитку реальних місцевих осередків.

Об'єктивне підґрунтя для прискорення цього процесу створила реформа децентралізації влади в нашій країні, що підтверджується результатами виборів у ОТГ. Тут можна спостерігати те, що більшість обраних депутатів місцевих рад є первинним осередком певної політичної партії.

Загалом, у виборах 29 жовтня брала участь велика, особливо для місцевих виборів, кількість партій – 50. Активізація первинних осередків підтверджується також тим, що не тільки депутати, але й значна частина голів ОТГ, обраних 29 жовтня 2017 року, представляють певні політичні партії. Тут лідерами є БПП «Солідарність» (30) та ВО «Батьківщина» (13). Аграрну партію та «Наш край» представляють по п'ять голів ОТГ, троє – партію «За конкретні справи», один – УКРОП, один – Радикальну партію і один – «Силу людей» [13].

Дослідження показали, що особливо активно міжпартійна конкуренція виявилася під час виборів міських ОТГ (населення від 90 тисяч осіб). Справа у тому, що у цій категорії законодавством не дозволяється самовисування, єдиним суб'єктом виборів є лише місцеві організації політичних партій [15]. Таке положення Закону України «Про місцеві вибори» викликало негативну реакцію експертів та громадськості, тому що зводить можливість виборців та заперечує обрання головою міської ОТГ громадських активістів, викладачів вишів, керівників підприємств, волонтерів

та інших впливових у місті особистостей, які не належать до певної партії.

Загалом, результати виборів 29 жовтня засвідчили електоральне переважання двох партій – Блока Петра Порошенка та «Батьківщини», до того ж їх представники отримали перемогу майже рівномірно в усіх регіонах. Інші партії не продемонстрували рівномірного охоплення виборчої території, наприклад, Аграрна партія та Радикальна партія Ляшка фактично не отримали мандатів приблизно в третині областей, а «Самопоміч» – у більш ніж половині областей. Звичайно, електоральний успіх потужних у фінансовому, організаційному та кадровому відношенні партій є певним чином закономірним. Водночас вибори продемонстрували, що це правило діє неоднозначно. Так, наприклад, кандидати «Демальянсу» не перемогли у жодній ОТГ, а представники «Сили людей» чи Морської партії Ківалова досягли успіху лише в одній громаді, що свідчить про інституційну слабкість цих партій, не дивлячись на потужний економічний ресурс [13].

Отже, сучасна теорія політичної комунікації базується на розгляді її як провідного соціально-політичного інституту, значення якого суттєво підсилюється в інформаційну епоху, оскільки він виступає одним із засадничих чинників формування політичної свідомості та громадської думки. У сучасній Україні політичні комунікації здійснюють визначальний вплив практично на всі сфери суспільно-політичного життя, виступаючи як інформаційним джерелом, так і маркером політичної ідентифікації українців. Персоніфікація лідерства та ускладнення політичного поля актуалізують необхідність постійної ретрансляції політичних поглядів на широку аудиторію, що актуалізує та підсилює роль політичних партій як суб'єкта комунікації між

громадянами та владою. Незважаючи на важливість запровадження ефективної демократичної виборчої системи, форми обрання до ВР не спричиняють вирішального впливу на характер комунікації між депутатами та громадянами. Більш важливим у цьому контексті є політична культура, цінності та інтереси політика у певному окрузі, його розуміння необхідності здійснення постійного змістовного діалогу з виборцями. Політичними партіями створена широка мережа форм комунікації із соціальними групами, проблемою залишається ефективне та реальне

використання під час ухвалення рішень на різних рівнях політичної діяльності та управління. Вибори у ОТГ стали не тільки можливістю для територіальних громад обрати собі ефективних керівників, але й шансом для політичних партій підсилити свої місцеві організації та кадровий склад. Беззаперечно позитивною тенденцією, яку підсилила реформа децентралізації влади, є розвиток партійної структури первинного рівня в окремих територіальних одиницях, які перетворюються на впливових суб'єктів політичної комунікації між владою та громадянами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Шварценберг Р.-Ж. Політична соціологія : у 3 ч. Ч. 1. Москва: РАУ, 1992. 247 с.
2. Pye L. Political Communication. The Blackwell Encyclopaedia of Political Institutions. Oxford. NY, 1987. 210 p.
3. Крастынь С.Р. Онтологические основания коммуникации : дис. канд. философских наук: 09.00.01; С.-Петербург. гос. ун-т. Санкт-Петербург; 2009. 163 с.
4. Graber D.A. Mass Media and American Politics. Washington, D.C.: CQ Press, 2002. 441 p.
5. Бахов І.С. Міжкультурна комунікація в контексті глобалізаційного діалогу культур. Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. № 2. 2012. URL: http://www.nbu.gov.ua/e-journals/Vnads/2012_2/12bisgdk.pdf.
6. Почепцов Г.Г. Теория коммуникации. Москва: «Рефл-бук», Киев: «Ваклер», 2001. 656 с.
7. Трансформація політичних інститутів України: проблеми теорії і практики / Авт. колектив: М. І. Михальченко (керівник) та ін. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2016. 440 с.
8. Шиманова О.В. Виборчі списки як індикатор внутрішньопартійної комунікації (на прикладі виборчої кампанії 2006 року). Вісник Львівського національного університету ім. І.Франка. 2009. № 21. С. 180–181.
9. Обушний М.І. До питання сутності поняття «партійна комунікація» / Дні науки філософського факультету – 2010. Міжнародна наукова конференція (21–22 квітня 2010 року). Матеріали доповідей та виступів. Київ: ВПЦ «Київський університет». 2010. Ч. IX. С. 81–83.
10. Морарь М.В. Партійна комунікація як різновид політичної комунікації. Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Філософія. Політологія. 102/2011. С. 37–41.
11. Аналітичний звіт за результатами фокус-групового дослідження «Стан політичної комунікації в регіонах України», вересень 2013 року. УНЦПД. URL: [http://www.ucipr.org.ua/publicdocs/fg_report_communication_party2013\(1\).pdf](http://www.ucipr.org.ua/publicdocs/fg_report_communication_party2013(1).pdf).
12. Червоненко В. Шлях Ляшка: радикальна боротьба за виборців. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2014/09/140909_oleh_lyashko_big_profile_vc.
13. Зварич О. Партія веде? Якреформа децентралізації вплинула на партійне будівництво в регіонах? УНЦПД. Research Update № 21 (762), 2017. 15 грудня 2017 року. URL: http://www.ucipr.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=822:part-ya-vede-yak-reforma-decentral-zac-vplnula-na-part-yne-bud-vnictvo-v-reg-onah&catid=8&lang=ua&Itemid=201.
14. Сайт ЦВК України. Перші місцеві вибори 29.10.2017 р. URL: http://www.cvk.gov.ua/pls/vm2015/PVM002?PT001F01=376&pt00_t001f01=376.
15. Закон України про місцеві вибори. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2015. № 37–38.

ЕМПІРИЧНИЙ АНАЛІЗ ПЕРЕХОДУ ДО ДЕМОКРАТІЇ НА ОСНОВІ МЕТОДОЛОГІЇ FREEDOM HOUSE В УКРАЇНІ ТА ГРУЗІЇ (2005–2010 РР.)

EMPIRICAL ANALYSIS OF THE TRANSITION TO DEMOCRACY BASED ON THE FREEDOM HOUSE METHODOLOGY IN UKRAINE AND GEORGIA (2005–2010)

Кополовець Р.В.,

аспірант кафедри політології і державного управління
Ужгородського національного університету

У статті фахово проаналізовано та описано методологію програми «Nations in transit» (країни перехідного типу) як метод аналізу країн, що трансформуються. Досліджено динаміку розвитку стану демократичного транзиту України та Грузії у 2005–2010 рр. Кількісно показані результати дослідження та проведено відповідне пояснення. Обґрунтовано основні досягнення та втрати країн, що досліджуються.

Ключові слова: демократія, емпіричний аналіз, демократична трансформація, Україна, Грузія, Freedom House, кількісні демократичні показники.

В статье профессионально проанализировано и описано методологию программы «Nations in transit» (страны переходного типа) как метод анализа трансформирующихся стран. Исследована динамика развития состояния демократического транзита Украины и Грузии в 2005–2010 годах. Количественно показаны результаты исследования и проведено соответствующее объяснение. Обоснованы основные достижения и потери стран, которые исследуются.

Ключевые слова: демократия, эмпирический анализ, демократическая трансформация, Украина, Грузия, Freedom House, количественные демократические показатели.

The article analyzes and describes the methodology of the program “Nations in transit” (transition countries) as a method of analysis of transforming countries. The dynamics of the state of democratic transit of Ukraine and Georgia in 2005–2010 are investigated. Quantitative results of the research are shown and an explanation is made. The main achievements and losses of the studied countries are substantiated.

Key words: democracy, empirical analysis, democratic transformation, Ukraine, Georgia, Freedom House, quantitative democratic indicators.

Постановка проблеми. Питання щодо функціонування демократичних режимів різних країн є особливо актуальним у сучасній політичній науці. Особливу увагу приділяють країнам, що не мають статусу консолідованих демократій, прикладом є Україна та Грузія. У сучасній науковій думці країни є об'єктами різних досліджень, зокрема емпіричного аналізу в політології. Слід наголосити на тому, що у сфері політології найбільш показовими є дослідницькі моніторинги виміру рівня розвитку демократії неурядовою організацією Freedom House. Починаючи з 1973 року, організація проводить щорічний моніторинг виміру рівня демократії у певних країнах та у світі в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід зазначити, що ця проблематика в політології розроблена досить слабко, тому основу досліджень складають звіти організації Freedom House. Проте варто вказати на останні дослідження у сфері порівняльного аналізу демократичних транзитів. Однією з фундаментальних праць є «Демократизація» під редакцією К. Херпфера, П. Бернхагена, Р. Інглихарта, К. Вельцеля [1]. У книзі розглянуто майже всі важливі аспекти демократизації, зокрема теорії демократизації, необхідні попередні умови і рушійні сили демо-

кратичного транзиту, ключові актори й інститути, а також умови і виклики консолідації нових демократій в основних регіонах світу. Окремий розділ присвячений падінню комуністичних режимів у 1989–1991 рр. та показано досліджувані країни за даними міжнародних рейтингів рівня демократії.

У підручнику Роберта Налбандова «Демократизація та нестабільність в Україні, Грузії та Білорусії» [2] учений аналізує взаємозв'язки між демократичною інституціоналізацією нових незалежних держав, використовуючи приклади України, Грузії та Білорусії.

У праці Н. Коберідзе «Україна та Грузія: фактори, які впливають на зміну зовнішньої політики» [3] авторка аналізує те, що впливає на вектор зовнішньої політики держав та чи відбулися реальні зміни в державах після «революції троянд» у Грузії та «помаранчевої революції» в Україні.

Серед останніх досліджень українських учених, які аналізують емпіричні моделі переходу до демократії, слід виділити А. Зельницького [4] (міжнаціональне порівняння індексів демократизації на макро- та мікрорівнях), Б. Райковського [5] (оцінка ступеню адаптації демократії у перехідних країнах на основі досягнутого рівня демо-

кратичності виборчого процесу), О. Романюка [6] (демократизація виборчих систем як основа демократичності посткомуністичних країн).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проблема переходу до демократії та динаміка дослідження кількісних показників загалом лише набуває свого розвитку в політології. Це стосується і України та Грузії як у порівняльній динаміці, так і окремих досліджень стають усе більш актуальними, тому потребують теоретичних та емпіричних досліджень.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Завдання статті – проаналізувати та показати динаміку демократичного розвитку України та Грузії у 2005–2010 роках.

Виклад основного матеріалу. Основну увагу під час дослідження демократичного транзиту в Україні та Грузії варто зосередити на програмі «Nations in transit» (країни перехідного типу), оскільки саме цей проект дає комплексне розуміння динаміки демократичних транзитів у досліджуваних країнах [7]. Методологія проекту базується на аналізі таких системних процесів, як:

- 1) якість роботи органів центральної влади;
- 2) демократичність виборчого процесу;
- 3) рівень розвитку громадянського суспільства;
- 4) ступінь незалежності засобів масової інформації;
- 5) ефективність місцевої влади;
- 6) ступінь незалежності та ефективність судової системи;
- 7) рівень корупції;

– на основі порівняння відповідей респондентів робляться висновки щодо ступеня демократизації у певній сфері;

– складаються рейтинги розвитку демократії досліджуваних країн відповідно до сімох критеріїв демократизації;

– кінцеві показники зводять до шкали оцінювання демократизації від 1 до 7.

Процес створення аналітичних звітів складається з 4 етапів:

1) автори звітів складають попередні рейтинги за вказаними вище групами питань.

2) наукові консультанти оцінюють рейтинги і у разі консенсусного рішення про неточність таких переробляють їх.

3) автори звітів розглядають отриманий консультантами результат і якщо він відрізняється від початкового більш ніж на 0,5 бала, мають можливість його оскаржити.

4) фахівці «Freedom House» здійснюють остаточну редакцію рейтингів, а потім використовують їх для винесення загальних висновків про рівень демократизації [7].

Кожна країна за вищезгаданими показниками отримує свій рейтинг. Усі держави в рейтингу розташовуються за шкалою від 1 до 7 (з викорис-

танням десятих часток), де 1 бал відповідає найбільш високому рівню демократичного розвитку, а 7 балів – найбільш низькому. Загальний результат – сума всіх показників – стає визначальною під час складання підсумкового рейтингу демократичного розвитку країни. Виходячи з рейтингу і його значення, «Freedom House» дає таку оцінку політичній системі тій чи іншій державі [7].

Таблиця 1

Кількісні показники демократичного транзиту за методологією «Nations in transit» [7]

Кількісний показник	Тип політичної системи
1–3	Стійка демократична система
3–4	Частково демократична система
4–5	Перехідна або гібридна політична система
5–6	Частково авторитарна політична система
6–7	Авторитарна політична система

На основі загального індексу демократизації країни, який формується в результаті суми 7 показників демократичності, досліджувані країни поділяються на три групи країн розвитку демократії:

- 1) вільні (країни з показниками 1,0–2,5);
- 2) частково вільні (3,0–5,5);
- 3) невольні (5,5–7,0).

Звіти за державами у межах дослідження наводяться у форматі есе, що дозволяє авторам навести більш широкий аналіз перебігу демократичних змін у досліджуваній країні. Представники організації особливо підкреслюють, що рейтинги є результатом консенсусу між співробітниками самої організації, консультантами проекту та авторами оглядів країн. Під час їх написання використовується широке коло джерел, що вміщує офіційні дані і дані неурядових та міжнародних організацій, а також місцевої преси та багатьох інших [7]. Слід зазначити, що складання рейтингів у чотири етапи на основі консенсусу сприяє зниженню рівня суб'єктивізму й упередженості, властивих експертно-орієнтованим проектам, проте воно не може виключити їх повністю. Проте витрати експертних технологій не скасовують їх важливих переваг. Компетентний експерт, ґрунтуючись на власному солідному досвіді, може провести дійсно глибокий аналіз. Перевагою проекту є досить докладна матриця аналізу, яка дозволяє уніфікувати процедури дослідження, стилістику країн оглядів, забезпечити їх глибину і всебічність, а багаторічний моніторинг аналізованих країн світу дозволяє оцінити динаміку розвитку [7]. Незважаючи на повноту методології та на той факт, що Freedom House – це єдина дослідницька організація, яка проводить демократичні моніторинги (Nations in transit, Freedom in the Word,

Global Press Freedom), починаючи з 70-их років минулого сторіччя, необхідно вказати на певні недоліки в емпіричному аналізі рівня демократизації Freedom House:

1) Freedom House є неурядовою організацією, але фінансування організації майже повністю здійснюється за рахунок грошових потоків із боку різних фондів США;

2) досить високий рівень суб'єктивізму, зокрема, якщо йдеться про рівень розвитку громадянського суспільства, то необхідно дати оцінку типу політичної культури;

3) респондентові важко однозначно відповісти на запитання, в якому він має визначити ступінь незалежності судової системи або ЗМІ та ефективність правління у власній країні;

4) на певних стадіях пояснення результатів дослідження занадто великим є вплив експертів Freedom House;

5) під час класифікації країн на основі показників сумарного індексу;

6) демократії на вільні, частково вільні та невільні, категорію країн, які набирають індекс

демократії 2,5 до 3 визначають лише експерти. Починаючи з 1999 р. Freedom House щорічно публікує звіти демократичного розвитку в Грузії, а з 2001 року стан демократичного транзиту досліджується в Україні.

Емпіричний аналіз демократичного транзиту в Україні та Грузії в період 1999–2004 рр. проводився частково, в окремі роки деякі критерії не досліджувались, тому основну увагу слід звернути на етап дослідження після 2004 р.

Політична ситуація в Грузії трансформується, в результаті «Революції троянд» до влади прийшов М. Саакашвілі, котрий анонсував європейський вектор розвитку Грузії та почав боротьбу з корупцією.

Емпіричний аналіз демократичного транзиту 2005–2010 років у Грузії має такі ознаки:

– у 2004 р. після «революції троянд» до влади прийшов М. Саакашвілі, задекларувавши реформаторський курс розвитку Грузії, відбувся відхід від авторитарного стилю керівництва Е. Шеварднадзе;

– починається процес реформування системи державного управління;

Таблиця 2

**Показники демократичного розвитку в Грузії за даними
«Nations in transit» 2005–2010 рр. [8–13]**

Критерії демократизації	Роки*						Статус
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	
1) виборчий процес	3.50	3.25	3.00	3.00	3.50	3.50	Частково вільна
2) рівень розвитку громадянського суспільства	3.00	2.75	2.75	2.75	2.75	2.75	Частково вільна
3) ступінь незалежності засобів масової інформації	4.75	3.75	3.75	3.50	3.50	3.50	Частково вільна
4) якість роботи органів центральної влади	5.00	4.50	4.75	4.75	5.00	5.00	Частково вільна
5) ефективність місцевої влади	5.25	5.25	5.25	5.25	5.25	5.25	Частково вільна
6) ступінь незалежності та ефективність судової системи	4.25	4.25	4.50	4.75	5.00	5.00	Частково вільна
7) рівень корупції	5.75	5.75	5.75	5.75	5.75	5.75	Частково вільна
Сумарний показник	4.50	4.21	4.25	4.25	4.39	4.39	Частково вільна

* У рамках програми «Nations in transit» не розглядається автономна республіка Абхазія та Південна Осетія звіти за цими територіями публікуються окремо з 1998 та 2009 р. відповідно й аналізуються в межах програми «Freedom in the world».

Таблиця 3

**Показники демократичного розвитку в Україні за даними «Nations in transit»
2005–2010 рр. [14–19]**

Критерії демократизації	Роки						Статус
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	
1) виборчий процес	4.75	4.75	4.50	4.75	5.25	5.25	Частково вільна
2) рівень розвитку громадянського суспільства	3.50	3.50	3.50	3.50	3.75	3.75	Частково вільна
3) ступінь незалежності засобів масової інформації	4.25	4.25	4.00	4.25	4.25	4.25	Частково вільна
4) якість роботи органів центральної влади	5.50	5.50	5.50	5.75	6.00	6.00	Частково вільна
5) ефективність місцевої влади	6.00	5.75	5.50	5.50	5.50	5.50	Частково вільна
6) ступінь незалежності та ефективність судової системи	5.50	4.75	4.75	4.75	4.75	4.75	Частково вільна
7) рівень корупції	5.75	5.50	5.00	5.00	5.00	5.00	Частково вільна
Сумарний показник	4.96	4.86	4.68	4.79	4.93	4.93	Частково вільна

– у результаті військових конфліктів, підтриманих Російською Федерацією, Грузія втратила 15% суверенних територій;

– у 2005 р. значно погіршилися показники у сфері роботи органів місцевої влади – 6 та боротьби з корупцією – 5.75 [8];

– великий успіх був досягнутий у республіці Аджарії, де місцевий автократичний режим був змінений унаслідок демократичної революції, підтриманої з Тбілісі. Регіон фактично реінтегрується до політичного простору Грузії, формально зберігаючи свій автономний статус;

– у 2005–2008 рр. найнижчий показник прослідковано у сфері розвитку громадянського суспільства – 3.50 [8–10].

– у 2005 р. сумарний показник розвитку демократії був найвищим та становив – 4.96 [8];

– у 2007 р. найменші проблеми в Грузії зафіксовані у сфері роботи ЗМІ – 4;

– у вересні 2007 р. Парламентська Асамблея Ради Європи у своєму звіті зазначила, що Грузія зробила вражаючий прогрес у проведенні суттєвих економічних, судових та державних реформ;

– найкращий показник станом на 2008 р. фіксується у розвитку громадянського суспільства – 3.50 [11].

Незважаючи на військові дії, в окремих районах Грузії у 2009–2010 рр. сумарний показник залишається на позначці 4.93 та має статус частково вільної держави

Українська влада, котру після «помаранчевої революції» 2004 року, очолив В. Ющенко, ставши Президентом, анонсував курс на євроінтеграцію та реформування державного сектора.

Демократичний транзит 2005–2010 рр. в Україні мав такі характеристики:

– у 2005 р. Україна пододала проблему повернення до демократичного політичного розвитку і в остаточному підсумку задекларувала курс повернення до демократії у Східній Європі;

– за попередні 14 років незалежності Україна залишалася гібридним режимом, у якому співіснували авторитарні та демократичні особливості;

– у 2005 в Україні фіксується високі показник у сфері розвитку громадянського суспільства – 3.00 [14];

– у 2006–2008 роках загальний індекс демократизації становив – 4.21 та 4.25 відповідно [15–17];

– у 2009 показник у сфері незалежності та свободи ЗМІ становив – 3.50, незважаючи на це тиск на ЗМІ вважається однією з головних проблем демократичного переходу України [18];

– у 2010 році зафіксовано найкращий показник у сфері розвитку громадянського суспільства – 2.75 [19];

Так, загальний статус країни в досліджуваній період не змінився.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Отже, проаналізувавши динаміку демократичного розвитку в Україні та Грузії у 2005–2010 рр. помітною є тенденція зберігання однакового статусу частково вільних країн. Найкращий кількісний показник у Грузії зафіксований у 2006 р. – 4.21, найгірший у 2009–2010 рр. – 4.39, зумовлені політичною нестабільністю у внутрішній політиці та введенням війни з Росією на території Південної Осетії.

Дослідження в Україні демонструють хороший розвиток демократичного процесу у 2007 році, коли показник був найкращий – 4.68, у 2009 та 2010 рр., ситуація значного погіршилась, тому підсумковий бал був найгірший за весь період дослідження – 4.93.

Надалі емпіричний аналіз демократичного розвитку в Україні та Грузії в політичній науці ставатиме все більш актуальним та перспективними, особливо в період трансформацій демократичних інститутів досліджуваних держав.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Демократизация: учеб. пособие / сост. и науч. ред. К. В. Харпфер, П. Бернхаген, Р.Ф. Инглхарт, К. Вельцель; пер. с англ. под науч. ред. М.Г. Миронюка; «Высшая школа экономики». Москва: Изд. дом Высшей школы экономики, 2015. 708 с.
2. Nalbandov R. Democratization and Instability in Ukraine, Georgia, and Belarus. Strategic Studies Institute. 2014. 204 p.
3. Koberidze N. Ukraine and Georgia since “color” revolutions: factors that influence foreign policy change. Tartu, 2017. 70 p.
4. Зельницький А. Измерение индекса демократии как предпосылка управления процессом демократизации (Украина и посткоммунистические страны Центральной и Восточной Европы, 1994–2004). Социология: теория, методы, маркетинг. 2004. № 2. С. 156–168.
5. Райковський Б. Критерії демократизації виборчого процесу. Вісник Центральної Виборчої Комісії. 2007. № 1 (7). С. 32–37.
6. Романюк О. Виборчі системи посткомуністичних країн: проблема раціональності в контексті демократичного транзиту. Політичний менеджмент. 2007. Спецвипуск. С. 186–196.
7. Freedom House: National in transit Methodology. URL: <https://freedomhouse.org/report/nations-transit-methodology/>.

8. Freedom House: National in transit. Report Georgia 2005. URL: <https://freedomhouse.org/report/nations-transit/2005/georgia>
9. Freedom House: National in transit. Report Georgia 2006. URL: <https://freedomhouse.org/report/nations-transit/2006/georgia>.
10. Freedom House: National in transit. Report Georgia 2007. URL: <https://freedomhouse.org/report/nations-transit/2007/georgia>.
11. Freedom House: National in transit. Report Georgia 2008. URL: <https://freedomhouse.org/report/nations-transit/2008/georgia>.
12. Freedom House: National in transit. Report Georgia 2009. URL: <https://freedomhouse.org/report/nations-transit/2009/georgia>.
13. Freedom House: National in transit. Report Georgia 2010. URL: <https://freedomhouse.org/report/nations-transit/2010/georgia>.
14. Freedom House: National in transit. Report Ukraine 2005. URL: <https://freedomhouse.org/report/nations-transit/nations-transit-2005>.
15. Freedom House: National in transit. Report Ukraine 2006. URL: <https://freedomhouse.org/report/nations-transit/nations-transit-2006>.
16. Freedom House: National in transit. Report Ukraine 2007. URL: <https://freedomhouse.org/report/nations-transit/2007/ukraine>.
17. Freedom House: National in transit. Report Ukraine 2008. URL: <https://freedomhouse.org/report/nations-transit/2008/ukraine>.
18. Freedom House: National in transit. Report Ukraine 2009. URL: <https://freedomhouse.org/report/nations-transit/2009/ukraine>.
19. Freedom House: National in transit. Report Ukraine 2010. URL: <https://freedomhouse.org/report/nations-transit/2010/ukraine>.

**НЕПРЯМІ ВИБОРИ ПРЕЗИДЕНТА ЯК ІНДИКАТОР ТИПОВОСТІ
ЧИ АТИПОВОСТІ ПРЕЗИДЕНТСЬКИХ СИСТЕМ ПРАВЛІННЯ В АРГЕНТИНІ
(1853–1994), БОЛІВІЇ (1985–1993) ТА ЧИЛІ (1925–1980)**

**THE INDIRECT PRESIDENTIAL ELECTIONS AS AN INDICATOR OF TYPICALITY
OR ATYPICALITY OF THE PRESIDENTIAL SYSTEMS OF GOVERNMENT
IN ARGENTINA (1853–1994), BOLIVIA (1985–1993) AND CHILE (1925–1980)**

Осадчук І.Ю.,

*кандидат політичних наук, доцент кафедри політології
Львівського національного університету імені Івана Франка*

Розглянуто сучасну методіку визначення систем державного правління у межах республіканської форми державного правління. З'ясовано особливості інституту непрямих виборів президента в межах президентської системи правління. Проаналізовано особливості функціонування інституту непрямих виборів президента в Аргентині у 1853–1994 рр., Болівії у 1985–1993 рр. та Чилі у 1925–1980 рр. Президентські системи правління в Аргентині у 1853–1994 рр. і Чилі в 1925–1980 рр. визначено як типові. Президентську систему правління у Болівії в 1985–1993 рр. визначено як атипову.

Ключові слова: система державного правління, президенталізм, атиповість, непрямі вибори президента, постелекторальний пакт, Аргентина, Болівія, Чилі.

Рассмотрено современную методику определения систем государственного правления в пределах республиканской формы государственного правления. Выявлены особенности института косвенных выборов президента в пределах президентской системы правления. Проанализированы особенности функционирования института косвенных выборов президента в Аргентине в 1853–1994 г., Боливии в 1985–1993 г. и Чили в 1925–1980 г. Президентские системы правления в Аргентине в 1853–1994 г. и Чили в 1925–1980 г. определены как типичные. Президентскую систему правления в Боливии в 1985–1993 г. определено как атипичную.

Ключевые слова: система государственного правления, президентализм, атипичность, косвенные выборы президента, постэлекторальный пакт, Аргентина, Боливия, Чили.

The political practice shows that there (within the framework of a republican form of government) are presidential systems of government, which formally and/or actually differ from traditional or typical presidential systems of government. At the same time, extremely different factors of political process and inter-institutional relations, which are the conditions for defining and distinguishing between different types of systems of government, can be indicators for distinguishing typical and atypical presidential systems of government. In this cut, the purpose of the article is to determine whether the peculiarities of the institution of indirect presidential elections in Argentina (1853–1994), Bolivia (1985–1993) and Chile (1925–1980) can predetermine the typicality or atypicality of the presidential systems of government in these countries. This was done because of the fact that new institutionalism and its various types and paradigms were chosen as a theoretical and methodological basis of the proposed research. The researcher proceeds from the fact that indirect presidential elections peculiar to Argentina (1853–1994) and Chile (1925–1980). There was a tradition, according to which the Congress elected a candidate who received the largest number of votes in general election. Therefore, the author determined the presidential systems of government in Argentina (1853–1994) and Chile (1925–1980) as typical ones. In return, the atypicality of the presidential system of government in Bolivia (1985–1993) was due to the fact that presidents Victor Paz Estenssoro (in 1985) and Jaime Paz Zamora (in 1989) were finally elected in parliament. However, in the first round of elections, which took place on the basis of a popular vote, they respectively received the second and the third places. Consequently, the post-electoral pacts in 1985 and 1989 did not support a popular choice of presidents, but instead influenced the election of heads of state as candidates who satisfied the party/coalition interests.

Key words: system of government, presidentialism, atypicality, indirect presidential elections, post-electoral pacts, Argentina, Bolivia, Chile.

Постановка проблеми. У межах республіканської форми державного правління функціонують/функціонували такі президентські системи державного правління, які формально і/чи фактично відрізняються/відрізнялися від традиційних/типових президентських. При цьому індикаторами розрізнення типових й атипових президентських систем державного правління можуть бути вкрай варіативні чинники політичного процесу та міжінституційних відносин. Про типовість чи атиповість формату президенталізму можна гово-

рити на підставі такого індикатора, як інститут непрямих виборів президента. У цьому контексті актуальними є приклади президентських систем правління в Аргентині у 1853–1994 рр., Болівії у 1985–1993 рр. і Чилі у 1925–1980 рр.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Типові й атипові президентські системи державного правління або окремі аспекти політичного процесу та міжінституційних відносин, які прямо чи опосередковано вказують на типовість чи атиповість президентських систем правління

у межах республіканської форми державного правління, проаналізовано у працях таких авторів, як А. Валенсуела [1; 2], О. Зазнаєв [3], Х. Лінц [4], Р. Майорга [5], С. Мейнверінг [6; 7], К. Меса Хісберт [8], М. Сентельяс [9], Х. А. Чейбул [10], М. Шугарт [7] тощо.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті – визначити те, чи особливості інституту непрямих виборів президента в Аргентині у 1853–1994 рр., Болівії у 1985–1993 рр. та Чилі у 1925–1980 рр. зумовлювали типовість чи атиповість президентських систем правління у цих країнах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Теоретико-методологічною основою запропонованого дослідження обрано неінституціоналізм і його варіативні типи й парадигми. Це поєднання дозволило виробити цілісне уявлення про типовість чи атиповість формату президенталізму на підставі такого індикатора, як інститут непрямих виборів президента.

У сучасній політичній науці однією з найапробованіших методик визначення конституційних і політичних систем державного правління у межах республіканської форми державного правління є методика Р. Елгі [11]. У представленому дослідженні ми використовуємо модифікацію типології систем державного правління Р. Елгі, розроблену українським дослідником В. Литвином, який визначає: а) *президенталізм* (президентську систему правління) як конституційну (і/чи політичну) систему республіканської форми державного правління (спрощено систему державного правління), якій властива посада всенародно (прямо/опосередковано) обраного на фіксований термін президента й інституту кабінету/адміністрації президента (навіть можливо прем'єр-міністра), члени яких колективно відповідальні лише перед президентом (водночас члени кабінету чи адміністрації президента можуть бути й індивідуально відповідальними перед парламентом/провідною палатою парламенту (легіслатурою), однак це не має дефінітивного впливу та значення на структурування системи державного правління); б) *парламентаризм* (парламентську систему правління) як конституційну (і/чи політичну) систему республіканської форми державного правління (спрощено систему державного правління), за якої президент отримує свої повноваження на підставі непрямого (невсенародного) вибору (наприклад, у легіслатурі), а прем'єр-міністр й урядовий кабінет колективно відповідальні лише перед легіслатурою (водночас члени уряду, крім прем'єр-міністра, можуть бути індивідуально відповідальними і перед президентом та легіслатурою, однак це не має дефінітивного значення й впливу на структурування системи державного правління); в) *напівпрезиденталізм* (напівпрезидентську систему

правління) як конституційну (і/чи політичну) систему республіканської форми державного правління (спрощено систему державного правління), якій властиві посада всенародно (прямо/опосередковано) обраного на фіксований термін президента, а також інститут прем'єр-міністра й урядового кабінету, які обов'язково колективно відповідальні хоча б перед легіслатурою (водночас прем'єр-міністр та урядовий кабінет можуть бути одночасно колективно відповідальними і перед парламентом, і перед главою держави; більше того, міністри урядового кабінету можуть бути індивідуально відповідальними перед парламентом і/чи президентом, але це не має жодного дефінітивного значення та впливу на структурування системи державного правління), а також притаманний процес суміщення або дуалізації виконавчої влади, з одного боку, президентом (обов'язково як главою держави), а з іншого – прем'єр-міністром (обов'язково як главою уряду) та урядом/урядовим кабінетом [12, с. 5; 13, с. 7].

Непрямі вибори – процедура формування якогось представницького органу чи обрання посадової особи, згідно з якою виборці, на відміну від прямих виборів, подають свої голоси не безпосередньо за кандидатів на виборну посаду, а за виборців другого ступеня, котрі й проводять остаточне обрання від імені виборців [14, с. 330]. Непрямі вибори президента – процедура обрання президента, згідно з якою: а) виборці, на відміну від прямих виборів, подають свої голоси не безпосередньо за кандидатів на посаду президента, а за виборців другого ступеня, котрі й проводять остаточне обрання від імені виборців; б) президент обирається у парламенті (якщо за результатами загальних, прямих виборів жоден кандидат не набирає абсолютної більшості голосів виборців) з двох (чи трьох кандидатів), які здобули найбільшу кількість голосів виборців за результатами всенародного голосування (першого туру). Із теоретико-методологічної точки зору, на нашу думку, треба враховувати такі умови: 1) якщо за результатами непрямих виборів президента перемагає той кандидат, який отримав найбільшу кількість голосів виборців на загальних, прямих виборах, то у цьому разі спрацьовує логіка типовості президентської системи правління (дотримується принцип всенародного вибору президента); 2) якщо за результатами непрямих виборів президента перемагає той кандидат, який зайняв не перше, а друге (чи третє) місце на загальних, прямих виборах, то у цьому разі спрацьовує логіка атиповості президентської системи правління (не дотримується принцип всенародного вибору президента).

В Аргентині у 1853–1994 рр. існували непрямі вибори президента. Якщо жоден із кандидатів не набрав абсолютної більшості голосів виборців на загальнонаціональних виборах, то Конгрес

(парламент) на спільному засіданні палат обирав президента з двох кандидатів, які набрали найбільшу кількість голосів у першому турі голосування [7, с. 441]. Аналогічно відбувалися президентські вибори в Чилі впродовж 1925–1980 рр. [7, с. 444–445]. Зауважимо, що в Аргентині (1853–1994) та Чилі (1925–1980) існувала традиція, відповідно до якої Конгрес обирав кандидата, який на загальних виборах отримав найбільшу кількість голосів [6, с. 158].

У Болівії у 1985–1993 рр. діяла Конституція 1967 р. Згідно з ст. 90 Конституції 1967 р. якщо на всенародних виборах жоден із кандидатів на посаду президента не отримав абсолютної більшості голосів, то Конгрес обирав главу держави з-поміж трьох кандидатів, які отримали найбільшу кількість голосів виборців за результатами всенародного голосування. Якщо після першого туру голосування у парламенті жоден із кандидатів не отримав абсолютної більшості голосів, відбувався другий тур голосування, в якому брали участь лише два кандидати, які отримали найбільшу кількість голосів у першому турі. Якщо голоси розділялися порівну, то голосування проводилось до тих пір, поки один із кандидатів не отримав абсолютної більшості голосів [15]. Таким чином, у 1985–1993 рр., коли на всенародних виборах жоден із кандидатів на посаду президента не набирав абсолютної більшості голосів, то Конгрес (парламент) обирав главу держави з-поміж трьох кандидатів, які отримали найбільшу кількість голосів виборців за результатами всенародного голосування.

Зазначимо, що до 1979 р. депутати парламенту незмінно обирали кандидата, який набрав найбільшу кількість голосів виборців за результатами всенародного голосування. Упродовж 1979–1993 рр. загальні вибори президента проводилися в країні п'ять разів, на жодних переможцю не вдавалося отримати абсолютну більшість «народних» голосів, тому Конгресу доводилося обирати главу держави з трьох кандидатів, які набрали найбільшу кількість голосів за результатами всенародного голосування [8, с. 51]. У цей період, як зазначає Р. Майорга, основою болівійської системи була політика коаліцій: президент обирався парламентом на підставі постелекторальних міжпартійних угод, які забезпечували і підтримку більшості Конгресу, і згоду між законодавчою та виконавчою владою [5]. А. Валенсуела стверджує, що «президент, обраний Конгресом, – це такий президент, який знає і ціну, і важливість компромісу з політичними опонентами, а також добре обізнаний із необхідністю збереження життєдатних коаліцій у парламенті» [1, с. 13]. Крім того, на думку А. Валенсуели, факт обрання президента Конгресом став стимулом до формування дієдатних коаліцій більшості [1, с. 13].

У 1979 р., порушивши норми Конституції, законодавці перервали вибори після п'ятої спроби обрати президента, ухвалили рішення призначити тимчасовим президентом голову Сенату В. Гевару, доручивши йому через рік провести нові вибори. Проте через 85 днів В. Гевара був усунутий із посади [8, с. 51]. Унаслідок державного перевороту 1980 р. президентом став генерал Л. Гарсія Меса. У 1982 р. військова влада під тиском громадянського суспільства ухвалила рішення скликати Конгрес, обраний у 1980 р., для виборів президента з трьох кандидатів, які набрали найбільшу кількість голосів за результатами всенародного голосування. Парламентарії проголосували за Е. Сілес Суасо, який перемаг із відносною перевагою ще в 1980 р. [8, с. 51]. Кандидатуру Е. Сілес Суасо на посаду президента на виборах 1980 р. висунув політичний блок лівих партій «Демократична та Народна єдність» (UDP). До складу UDP входили такі партії: Лівий революційний націоналістичний рух (MNRI), Революційний лівий рух – Нова більшість (MIR), Комуністична партія Болівії (PCB), Народний рух за національне звільнення (MPLN), Соціалістична партія (PS), Робітничавангардна партія (VO). Адміністрація Е. Сілес Суасо не мала підтримки більшості в парламенті. Конгрес був контрольований опозиційною коаліцією Націоналістичної демократичної дії (ADN) та Революційного націоналістичного руху (MNR) [16, с. 163]. Опозиція заблокувала всі урядові ініціативи, зокрема відхиляла законопроекти, вимагала усних доповідей та інтерпеляції міністрів [17, с. 58]. Таким чином, виникла ситуація виконавчо-законодавчого протистояння та відсутності легітимності виконавчої влади [18, с. 65].

У 1985 р. Е. Сілес Суасо ініціював проведення дострокових президентських виборів, за результатами яких В. Пас Естенссоро був обраний президентом країни у парламенті (за результатами всенародного голосування В. Пас Естенссоро зайняв друге місце). Такий крок пояснювався різким неприйняттям фігури У. Бансера з боку різних політичних кіл і значної частини населення, які не бажали бачити на чолі держави одного з найжорстокіших диктаторів в історії країни [8, с. 51–52]. У 1985 р. обраний президентом В. Пас Естенссоро уклав з У. Бансером «Пакт щодо захисту демократії», що забезпечило йому парламентську більшість і стабільний уряд [8, с. 53]. Була сформована парламентська коаліція у складі Революційного націоналістичного руху (MNR) та Націоналістичної демократичної дії (ADN). Зауважимо, що всі п'ять кабінетів, які функціонували впродовж президентства В. Пас Естенссоро (1985–1989), створено тільки з представників MNR (табл. 1).

Після укладення «Патріотичної угоди» між У. Бансером (ADN) і Х. Пас Саморою (Революційний лівий рух – Нова більшість (MIR)

Урядові кабінети в Болівії (1985–1993) [19, с. 51–54, 73, 199]

Президент/кількість кабінетів/період функціонування кабінетів	Партія президента	Партійний склад коаліції	Партійний склад кабінетів	Кількість місць коаліції у палатах парламенту	
				Палата депутатів	Сенат
В. Пас Естенссоро 1–5 (1985–1989)	MNR	MNR+ADN	MNR	84	26
Х. Пас Самора 1 (1989–1993)	MIR	MIR+ADN	MIR+ADN	71	16

Конгрес у 1989 р. обрав останнього президентом країни абсолютною більшістю голосів (за результатами всенародного голосування Х. Пас Самора зайняв третє місце) [8, с. 52]. Цікаво, що MIR був заснований у 1971 р. для того, щоб протистояти військовій диктатурі У. Бансера (1971–1978). В обмін на підтримку ADN свого президентства Х. Пас Самора погодився на формування коаліційного уряду (у складі MIR та ADN); те, щоб віце-президентом був член Християнсько-демократичної партії (PDC) Л. Оссіо; створення комітету Патріотичної угоди (на чолі з У. Бансером); підтримку кандидатури У. Бансера на президентських виборах 1993 р. [9, с. 12].

М. Сентельяс зазначає, що парламентаризація президенталізму в Болівії впродовж 1985–1993 рр. характеризувалася поєднанням формальних інститутів та неформальних правил, основними рисами яких були такі:

1) пропорційна виборча система/система закритих списків, що застосовувалась на парламентських виборах. У межах цієї системи президент очолював список однієї з партій, які брали участь у виборах (голосування за президента було автоматичним голосуванням за партійний список) [9, с. 10]. Фактично, протягом 1980–х і на початку 1990–х рр. виборча система сприяла зміцненню моделей внутрішньопартійної конкуренції та створенню коаліцій, проте ця система мала багато недоліків і була схильна до фальсифікацій та маніпуляцій. Болівійські реформи виборчих систем 1986, 1991 рр. характеризувалися короткостроковими розрахунками і непередбачуваними реакціями на політичний тиск. Крім того, керівництво партій не мало достатньо досвіду, не здатне було розробити послідовну стратегію проведення реформ. Результатом було те, що вибори в 1985 і 1989 рр. були проведені з використанням різних виборчих формул. Формула Д'Ондта, введена в 1956 р., була замінена у 1986 р. так званім подвійним коефіцієнтом участі та розподілу місць, що перешкоджало доступу малих партій до Конгресу. У 1989 р. чергова поправка ввела в дію формулу Сент-Лагю для президентських і парламентських виборів 1993 р., яка сприяла тому, що малі партії були представлені в Конгресі [20];

2) вибори президента у Конгресі (якщо на всенародних виборах жоден із кандидатів на посаду президента не отримав абсолютної більшості голосів). Президент обирався парламентом на основі постелекторального пакту (угоди), таким чином, забезпечуючи підтримку більшості і сумісність виконавчої та законодавчої влади [9, с. 10];

3) неформальні напівконсоціативні норми, які сприяли формуванню постелекторальної коаліції («пакти») [9, с. 10]. Болівійські партії намагалися довести до максимуму частку голосів, відданих за них, але вони не розраховували на те, що народне голосування буде останньою сходинкою арбітражу. Вони спрямовували свою увагу на постелекторальну угоду, на основі якої визначалося те, які ж політичні партії фактично будуть мати більшість у Конгресі і формуватимуть уряд. Домінуючою моделлю була така: скоординована коаліція Конгресу й уряду, яка посилювала стабільність виконавчої влади [20].

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. В Аргентині в 1853–1994 рр. та Чилі в 1925–1980 рр. існувала традиція, відповідно до якої Конгрес обирав кандидата, який на загальних виборах отримав найбільшу кількість голосів. Таким чином, президентські системи правління в Аргентині в 1853–1994 рр. та Чилі в 1925–1980 рр. визначаємо як типові. Атиповість президентської системи правління в Болівії впродовж 1985–1993 рр. полягала в тому, що за результатами виборів 1985 і 1989 рр. у парламенті президентами були обрані кандидати (у 1985 р. – В. Пас Естенссоро; у 1989 р. – Х. Пас Самора), які за результатами всенародного голосування займали відповідно друге і третє місце. Цьому сприяли постелекторальні (після всенародного голосування) угоди («пакти») між політичними партіями, які формували двопартійні коаліції у Конгресі. Отже, в Болівії постелекторальні (після всенародного голосування) угоди («пакти») у 1985 і 1989 рр. не підтримали всенародний вибір президента, а обрали главою держави кандидата, який задовільняв партійні/коаліційні інтереси. У подальших дослідженнях проаналізуємо інші атипові системи державного правління у межах республіканської форми державного правління.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Valenzuela A. Latin America: Presidentialism in Crisis. *Journal of Democracy*. 1993. Vol. 4. No. 4. P. 3–16.
2. Valenzuela A. Latin American Presidencies Interrupted. *Journal of Democracy*. 2004. Vol. 15. No. 4. P. 5–19.
3. Зазнаев О. Атипичные президентские и полупрезидентские системы. Ученые записки Казанского государственного университета. Серия: Гуманитарные науки. 2005. Т. 147. Кн. 1. С. 54–69.
4. Linz J., Valenzuela A. Presidential or Parliamentary Democracy: Does It Make a Difference? The Failure of Presidential Democracy: Comparative Perspectives. Johns Hopkins University Press, 1994. P. 3–87.
5. Mayorga R.A. Presidencialismo parlamentario y gobiernos de coalición en Bolivia. Tipos de presidencialismo y coaliciones políticas en América Latina. Buenos Aires: Clacso, 2001. P. 101–135. URL: <http://bibliotecavirtual.clacso.org.ar/ar/libros/lanzaro/mayorga.pdf> (Last accessed: 27.10.2018).
6. Mainwaring S. Presidentialism in Latin America. *Latin American Research Review*. 1990. Vol. 25. No. 1. P. 157–179.
7. Mainwaring S., Shugart M. S. Presidentialism and Democracy in Latin America. Cambridge: Cambridge University Press, 1997. 493 p.
8. Меса Хисберт К. Президентское правление в Боливии: между силой и законом (сокращенный вариант). Москва: ИЛА РАН, 2006. 264 с.
9. Centellas M. From «Parliamentarized» to «Pure» Presidentialism: Bolivia after October 2003. *The Latin Americanist*. 2008. Vol. 52. No. 3. P. 5–30.
10. Cheibub J. A. Presidentialism, parliamentarism, and democracy. Cambridge University Press, 2007. 202 p.
11. Elgie R. A Fresh Look at Semipresidentialism: Variations on a Theme. *Journal of Democracy*. 2005. Vol. 16. No. 3. P. 98–112.
12. Литвин В. Атрибути та різновиди напівпрезидентської системи правління в Європі: інституційно-процесуальний і політично-поведінковий аспекти: монографія. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2018. 636 с.
13. Литвин В., Романюк А. Концептуалізація і теоретична дистинкція понять «форма державного правління» та «система державного правління» у політичній науці. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова: Сер. 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. Вип. 20: збірник наукових праць. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2016. С. 3–12.
14. Шведа Ю. Партії та вибори: європейський досвід і українські реалії. Енциклопедичний словник. Львів: Вид-во Тараса Сороки, 2009. 500 с.
15. Constitución Política de la República de Bolivia Sancionada el 2 de febrero de 1967. URL: <http://pdba.georgetown.edu/Constitutions/Bolivia/bolivia1967.html> (Last accessed: 27.10.2018).
16. Gamarra E. A., Malloy J. M. Revolution and Reaction: Bolivia, 1964–1985. New Brunswick, NJ: Transaction Books, 1988. 256 p.
17. Fernández Saavedra G. Bolivia en el Laberinto de la Globalización. La Paz: Instituto Prisma, Plural Editores, 2004. 228 p.
18. Carvajal Donoso H. Experiencias en la Selección de Candidatos
19. Uninominales: El Ejemplo del MIR. Opiniones y Analisis: Elecciones Legislativas: Diputados Uninominalesn 2002. 2002. No. 58. P. 33–87.
20. Muñoz-Pogossian B. Electoral Rules and the Transformation of Bolivian Politics: The Rise of Evo Morales. Palgrave Macmillan US. 2008. 240 p.
21. Боливия: Реформа избирательной системы в Латинской Америке. URL: <http://aceproject.org/ace-ru/topics/es/esy/boliviya-reforma-izbiratelnoi-sistemy-v-latinskoi-amerike> (дата звернення: 27.10.2018).

З'ЯСУВАННЯ СУТНОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ВИБОРЧОЇ СИСТЕМИ ЧЕРЕЗ ЮРИДИЧНУ АНАЛОГІЮ

DETERMINING THE NATURE OF THE ELECTORAL SYSTEM OPERATION WITH LEGAL ANALYSIS

Попков Д.О.,

аспірант кафедри політології

Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

У статті, що є продовженням дослідження автором проблематики формулювання параметрів консесусно-орієнтованої виборчої системи, пропонується до застосування метод міждисциплінарної аналогії. Обґрунтовується прийнятність рецепції до політологічних досліджень виборів напрацювань юриспруденції з питань представництва. Визначається зв'язок між «первинною» легітимністю і політичними «угодами». Відмічаються вади пропорційної виборчої системи з точки зору запропонованого методу. Пропонуються подальші напрями формування консолідувального інституційного механізму виборчої системи.

Ключові слова: виборча система, міждисциплінарна аналогія, представництво, легітимність, політична угода, воля, волевиявлення.

В статье, представляющей собой продолжение исследования автором проблематики формулирования параметров консесусно-ориентированной избирательной системы, предлагается к использованию метод междисциплинарной аналогии. Обосновывается приемлемость рецепции в политологических исследованиях выборов работ юриспруденции по вопросам представительства. Определяется связь между «первичной» легитимностью и политическими «сделками». Отмечаются недостатки пропорциональной избирательной системы с точки зрения предложенного метода. Предлагаются дальнейшие направления формирования консолидирующего институционального механизма избирательной системы.

Ключевые слова: избирательная система, междисциплинарная аналогия, представительство, легитимность, политическая сделка, воля, волеизъявление.

In the article, which is the continuation of the study by the author of the problem of formulating the parameters of the consession-oriented electoral system, the method of interdisciplinary analogy is proposed. The acceptability of the reception to the political researches of the elections of jurisprudence on questions of representation is substantiated. The connection between "primary" legitimacy and political "agreements" is determined. Fractions of the proportional electoral system from the point of view of the proposed method are noted. Further directions of formation of the consolidating institutional mechanism of the electoral system are offered.

Key words: electoral system, interdisciplinary analogy, representation, legitimacy, political agreement, will, will expression.

Постановка проблеми. Дослідження закономірностей побудови і функціонування виборчої системи та їх наслідків (як центрального елемента політичної системи будь-якої сучасної держави, що чи не найбільшою мірою асоціюється з демократичністю у її сутнісному та процедурному аспектах) завжди перебуває у фокусі уваги фахівців. Але якщо певна «усталеність» виборчої системи з точки зору сприйняття громадськістю та політичними елітами як задовільно/прийнятно збалансованою за параметрами ефективності репрезентативності і легітимності утворених представницьких органів влади орієнтує науковий пошук у відповідних державах здебільшого або лише у сферу політ технологічного інструментарію, в теоретизуванні довкола запровадження певних «поліпшень» чергового «апгрейду» (футурологічні роботи довкола майбутніх засад функціонування інформаційного суспільства нетократії залишимо в дужках), то в реаліях України наукового забезпечення потребує саме процес пошуку такого балансу та побудови такої системи (як чинника стабілізації політичної системи та соціуму в цілому).

Формулювання цілей стаття (постановка завдання). Слід визнати, що неабиякий вплив (або навіть «тиск») на наукові дослідження в цій сфері мають транзитологічні тенденції (експорт демократичних процедур/ідей із боку країн Заходу) та політичні цикли (чергова електоральна компанія, жодна з яких не обходила без критики дійсної редакції «електорального пакту» та доволі різких змін політичних «правил гри»), які істотно пожвавлюють/збагачують науковий дискурс, проте своєю кількісною інтенсифікацією загрожують ризиками непослідовності та невиваженості чи односторонності порад.

Означені умови, на наш погляд, формують запит на такі засоби дослідження цієї сфери, що здатні запропонувати зрозумілі пояснення та без зайвих і надмірних ускладнень сформулювати «дорожню карту» розбудови, спрямованої на консолідацію суспільства виборчої системи. У цьому контексті стаття є продовженням наукового пошуку автором параметрів «технічного завдання» консесусно-орієнтованої виборчої системи України [1, с. 79]. Апробацію одного з таких методологічних засо-

бів та напрацювання теоретичного обґрунтування ефективного у розколотому суспільстві інституційно оформленого механізму комплектації представницьких органів влади¹ визначаємо метою цієї публікації.

Аналіз досліджень та публікацій. Серед загальновідомих вчених, у працях яких приділялась увага закономірностям впливу електорального механізму на політичний ландшафт та функціонування політичної системи можна назвати Д. Фаррелла [2], Дж. Сарторі [3], Р. Таагепера [4], А. Лейпхарта [5] та інші. У вітчизняній науковій публіцистиці можна виділити публікації таких сучасних вчених нової генерації, як У. Мовчан та М. Лешанич (відстоюють позицію щодо найбільшої прийнятності для України пропорційної виборчої системи за регіональними списками), А. Авксентьев (досліджує закономірності та наслідки застосування електоральної формули), В. Олексенко (оптимізація виборчої системи в контексті стабілізації політичної системи) та М. Афанасьєвої (критерії законодавчого проектування виборчих систем). І хоча у своїх дослідженнях означені вітчизняні автори більшою чи меншою мірою формулювали свої висновки у політичних та юридичних аспектах одночасно, однак міждисциплінарний зв'язок не набув характеру **методологічного підходу, застосуванню якого присвячується ця стаття.**

Виклад основного матеріалу дослідження. Політична (у владному аспекті) сутність основного призначення будь-якої виборчої системи вдало висловила Ю. Веденєєва, що треба зібрати окремі частинки народного суверенітету, носієм якого є кожен громадянин окремо, і в концентрованому вигляді делегувати його законно обраним представникам [6, с. 685]. Указана формула дозволяє встановити зв'язок між легітимністю влади та суверенітетом народу, необхідним для побудови елементів моделі виборчої системи для розколотого суспільства², адже криза легітимності є однією з ознак розколу [8, с. 109].

На нашу думку, з'ясуванню природи цього політичного процесу збирання-делегування часток народного суверенітету допоможе звернення до аналогічних явищ у юриспруденції³, адже принцип подібності зумовлює прийнятність не тільки компаративного дослідження схожих явищ, але й запозичення підходів до вирішення аналогічної проблематики, якщо такі підходи довели свою ефективність. У такому разі застосування навіть

міждисциплінарної аналогії (за умов її коректності) дозволить реконструювати на базі більш зрозумілої (через емпіричність) моделі логіку закономірностей досліджуваного явища.

Так, зумовлене фізичною неможливістю для народу прямого здійснення управління всіма справами держави делегування цим народом як єдиним джерелом влади своїх повноважень певним особам – депутатам шляхом їх обрання і подальше здійснення таких повноважень від імені виборців цими депутатами найбільш адекватно охоплюється нормами інституту представництва.

Потрібна з точки зору умов застосування аналогії ізоморфність (тотожність відносин/зв'язків, що відбуваються у запропонованій до порівняння моделі та досліджуваному прототипі) інституту представництва у праві та політології обґрунтовується посиленням до уявлень про сутність представницької демократії у розумінні засновника цієї теорії – Ш. Монтеск'є, який уважав за необхідне наявність у державному апараті представників народу, обраних на певний термін; за допомогою регулярних виборів народ може впливати на роботу представницького органу [9].

Відомий ще у Давньому Єгипті, Римі та Греції [10, с. 81] сучасний інститут представництва у широкому розумінні охоплює правовідносини між довірительом та представником на певній підставі (законі, угоді, довіреності тощо), внаслідок яких останній управлений діяти від імені довірителя перед третіми особами. Народний обранець, отримавши мандат від виборців, також від їх імені здійснює приналежну народові державну владу, що, окрім іншого, безпосередньо підтверджується використаною у частині 1 статті 1 Закону України «Про статус народного депутата України» дефініцією – «представник Українського народу в Верховній Раді України» [11]. Так само і депутат місцевої ради за змістом ст. 2 Закону України «Про статус депутатів місцевих рад» визначається саме як представник інтересів відповідної територіальної громади [12].

Загалом, інститути представництва так чи інакше завжди супроводжували публічну політичну організацію суспільства, що дозволило ще Г. Еллінеку саму ідею представництва віднести до числа первинних правових поглядів людини [13, с. 418]. Представницько-опосередковані форми управління проглядаються вже в умовах громадського самоврядування первісного суспільства, в якому певні розпорядчі і юрисдикційні повноваження визнавалися за окремими членами колективу в силу традиції і довіри за провідниками племен. Здійснюючи функції з організації спільної життєдіяльності, в племені ці особи діяли як втілені публічним авторитетом представників цієї спільності. Навіть в умовах класичної афінської демократії інститути прямої демократії не лише

¹ Цільове нормативне визначення категорії «виборча система», якої дотримується автор у межах цієї статті, що певною мірою кореспондується з підходом, запропонованим Д. Фарреллом.

² Співвідноситься з таким критерієм проектування виборчої системи як політична доцільність, наведеним в огляді М. Афанасьєвої [7].

³ Такий метод використано і в попередній роботі автора, присвяченій цій проблематиці [1, с. 76, 77].

доповнювалися, підтримувалися, але й обмежувалися організаційними структурами публічного представництва. Наприклад, перегляд законів в Афінах, за зауваженням В. Бузескула, здійснювався не у випадковому настрої або свавіллі народного зібрання, а лише у визначений термін, вирішальний голос належав особливій комісії з осіб більш зрілого віку, пов'язаних присягою [14, с. 133].

Ураховуючи, що і вибори як такі відомі людству з давніх часів, наполягаємо на ідеї запозичення моделі з юриспруденції у політологію (а не навпаки) через міркування більш чіткої нормативної відпрацьованості правовідносин представництва у приватному праві, зумовлену взаємопов'язаними чинниками: порівняно простою щодо процедури виборів до представницьких органів та кількісного емпіричного напрацювання. Дійсно, довіреності видаються чи інші підстави представництва у реальному житті виникають набагато частіше, ніж проводяться вибори, а отже, через значно коротший хронологічно цикл всього процесу (від початку представництва до його завершення) юридична теорія і практика напрацювала значний досвід розв'язання й оцінки пов'язаної із представництвом проблематики.

Звісно, у юридичній та політологічній літературі існує позиція, що полягає у некоректності ототожнення публічного представництва, до якого належить формування на виборах парламенту із приватноправовим представництвом, зокрема через фіктивну наявність двох суб'єктів (адже народ формує парламент для себе і як свій складник) або різницю у цілях (утворення правосуб'єктного органу та підтвердження повноважень перед третьою особою відповідно) тощо – огляд думок та підходів достатньою мірою окреслений Н.Філіпповою [15]. Тим не менш, вважаємо, що:

– по-перше, сформульовані відмінності корелюються із різною сферою застосування та кількістю залучених складників, яка, з точки зору можливості (якої дотримується автор) рецепції підходів до з'ясування «слабких місць» конструкції виборчих систем і напрацювання рекомендації щодо їх подолання, діалектично не перетворює вибори у сутнісне інше явище, ніж делегування повноважень представникові;

– по-друге, такі відмінності з точки зору набору складників фактичних дій, що опосередковують кожен вид представництва, не заперечує загальних закономірностей їх функціонування, тому й можливість застосування аналогії. Наразі сам термін мандат, який асоціюється з представництвом народу депутатом, походить від лат. *mandatum*, що означає «доручення, розпорядження», та в логіці номіналізму підтверджує цим спільну етимологію інститутів публічного представництва і представництва у приватноправових відносинах;

– по-третє, слід визнати існування певної (можливо і латентної) суб'єктивної за ангажованості наукового дослідника як прихильника того чи іншого підходу у формулюванні унікальності об'єкта/методу дослідження та «очевидної» відокремлюваності його від інших «нібито схожих» явищ, адже за відсутністю такої унікальності важко обґрунтувати й існування окремої науки/дисципліни/теорії, в якій цей дослідник прагне досягнень та визнання. Більш того те, чи маємо ми відкидати міждисциплінарну аналогію як метод дослідження через наявність експліцитних розбіжностей у порівнюваних об'єктах, якщо через імпліцитну спорідненість об'єктів такі розбіжності можна також спробувати пояснити/дослідити інструментарієм суміжної наукової дисципліни?

Спираючись на такого титана філософії, як М. Хайдеггер, котрий у своїй класичній праці «Час картини світу» вказав на обмеженість і проблематичність філософії репрезентації, в якій речі розглядаються в єдиній проективній площині, втрачаючи свою специфічну ситуативність і історичність [16], дотримуємося скептичного ставлення до тих теоретичних побудов довкола розуміння сутності політичного представництва, які заважають вирішенню нагальних проблем, пов'язаних із розколом суспільства, не надаючи при цьому життєздатної і надійної альтернативи.

Упевнені, що скептицизм (від грець. *Skeptikos* – розглядає, досліджує) як метод судження, який висуває сумнів як принцип мислення, є необхідним складником наукового дослідження, спрямованого на вирішення наявної проблеми. У межах цієї методології слід утилітарно-прагматично ставитися до деяких теоретично зумовлених «священних корів» сучасних демократичних механізмів, адже якщо проблема з розколом суспільства і загрозою ймовірних супутніх втрат (як людських, так і матеріальних) виникла та існує, незважаючи на наявність таких механізмів, то вони заслуговують на критичну ревізію.

Повертаючись до предмета цього дослідження, у наведеній аналогії виборча система опосередковує механізм виявлення такого представника, а вибори є «політичною угодою» між довіритель-електором та представником-депутатом. Вочевидь, «первинна» легітимність депутата⁴ та парламенту в цілому перебуває у залежності від легітимності таких угод (якщо йдеться про виборчі округи і мажоритарну виборчу систему) або такої угоди (для пропорційної виборчої системи із єдиним загальнодержавним округом).

⁴ Мається на увазі сприйняття суспільством результатів виборів як таких, що справедливо відображають побажання щодо персоні обранця, що відповідає більш прийнятному для цілей дослідження політичній стабільності, на наш погляд [17, с. 88, 89], об'єктивістському підходу до розуміння легітимності.

У такому разі запропонована аналогія дозволяє розглянути ситуацію мажоритарна система VS пропорційна система⁵ під дещо іншим кутом – заміна низки «угод» на декількох округах однією унеможлиблює надійну «локалізацію» ймовірних порушень, адже сумніву піддаватиметься «угода» в цілому, оскільки процедурне відокремлення тих чи інших виборчих ділянок впливатиме на загальнонаціональний результат конкретних партій, особливо, коли йдеться про рейтинги довкола прохідного бар'єру. Наслідком цього є ризики «штучної легітимності», коли оцінка об'єктивності результатів виборів сприйматиметься здебільше не через власний досвід, а крізь призму чуток/повідомлень ЗМІ про стан десь на теренах держави, що не тільки є неприйнятною у розколотому суспільстві формою вимушеного відчуження особи від свідомої участі в політичному житті, але й утворює маніпуляційний потенціал використання великих чисел. Наразі загальнодержавний успіх на виборах певної партії, який жодною мірою не корелюється із її авторитетом/ступенем довіри/присутністю у конкретному населеному пункті, навіть за умов достовірних підрахунків, навряд чи може бути конвертований у легітимність у сприйнятті виборців такого населеного пункту.

Одним із загальновизнаних принципів дійсності будь-якої угоди у праві (https://uk.wikipedia.org/wiki/Умови_дійсності_договорів) є умова про відповідність вільного волевиявлення внутрішній волі суб'єкта, що підтверджується і змістом статті 203 Цивільного кодексу України [18].

У розглядуваній аналогії законність угоди – легітимний результат виборів, волевиявлення – фактичний вибір кандидата в бюлетені, а воля – дійсне уявлення конкретного виборця про найбільш бажанішого/достойного депутата. Уважаємо, що «первинна» легітимність обраного депутата не може розглядатися лише в контексті оцінки збігу волевиявлення та результату за мовчазного презюмування відповідності волі до зафіксованого в бюлетенях волевиявлення. Такий спрощений підхід призводить до зосередження виключно на питання правильності підрахунку голосів, що є нічим іншим, як формою підміни в суспільній свідомості легітимності легальністю. Наразі світовий і, на жаль (зважаючи на високу

ціну), вітчизняний досвід революцій і переворотів красномовно вказує на те, що забезпечення владою своєю легальності через дотримання всіх формальних процедур на виборах не може сприйматися як гарантія легітимності, особливо в розколотому суспільстві, коли незаперечним є недовіра/невдоволення хоча б одного з його сегментів до асоційованого з владою стану речей.

Отже, запропонована аналогія як метод дослідження дозволяє виділити як окремі етапи формування волі у корпусі виборців як єдиного довірителя (збирання часток народного суверенітету) та проявлення такої волі безпосередньо в процедурі заповнення бюлетенів (делегатія повноважень зі здійснення влади), наслідком чого відбувається виникнення та існування (!⁶) правовідносин між обраним депутатом і народом, уособленим корпусом виборців.

Висновки і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Напрацювання досвіду пізнання споріднених явищ та розв'язання притаманним ним проблем у суміжних дисциплінах об'єктивно приваблює як спосіб розширення інструментарію наукової розвідки. Застосування у політологічних дослідженнях міждисциплінарної аналогії з юриспруденцією як метод з'ясування проблематики формування виборчої системи, орієнтованої на консолідацію розколотого суспільства, дає можливість більш чітко визначатися з етапами процедури, удосконалення яких матиме саме об'єднавчий потенціал. Ідеться про інституційне запровадження у виборчій системі механізмів узгодження/конвертації воль (політичних уподобань) кожного виборця у єдину волю корпусу таких виборців у спосіб, що уникає відчуження кожного з таких виборців від кінцевого результату. Своєю чергою, розуміння сутності природи обрання депутата і формування представницького органу влади у категоріях представництва і народного суверенітету дозволяє підійти до визначення умов забезпечення постійної підтримки обранцями своїх довірителів, що має виступати складником «технічних умов» до консенсусно-орієнтованої виборчої системи.

Розвиток і обґрунтування цих пропозицій потребують подальших досліджень у парадигмі запропонованої міждисциплінарної аналогії.

⁵ Треба відмітити, що під гаслами створення підстав для розбудови партійної системи (що логічно) та доволі дискусійного наміру в такий спосіб подолати «політичну» корупцію у суспільному дискурсі останнім часом впевнено лідирує позиція про переваги саме пропорційної виборчої системи.

⁶ Фактичне ставлення правлячих еліт до виборців (різке опікування проблемами та проголошення популістських гасел перед черговою виборчою кампанією, істотні розбіжності між фактичною діяльністю впродовж каденції та передвиборчими обіцянками, зміна політичної «орієнтації» тощо) дозволяє зробити висновок про імпліцитно існуюче ставлення до акту виборів як одноразового/одномоментного, з яким зв'язок між виборцями та обраним депутатом втрачається тією мірою, що в останнього утворюється враження ототожнення своєю власної волі з волею народу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Попков Д.О. Засади функціонування виборчої системи як чинник консенсусу в розколотому суспільстві. Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна, Серія «Питання політології». 2018. вип. 33. С. 74–80.
2. Farrell D. Electoral systems: a comparative introduction. Palgrave, 2001. 241 p.
3. Сарторі Дж. Порівняльна конституційна інженерія: дослідження структур, мотивів і результатів. Київ: АртЕк, 2001. 224 с.
4. Таагепера Р., Шугарт М. Описание избирательных систем. Политические исследования. 1997. № 3. С. 114–137.
5. Lijphart A. Electoral systems and party systems. Oxford: Oxford University Press, 1994. 387 p.
6. Очерки по истории выборов и избирательного права/ [Веденеев Ю.А., Зайцев И.В., Кораблин В.Е., Луговой В.В., Тылкин В.В.] Калуга, 2002. 692 с.
7. Афанасьева М.В. Критерії законодавчого проектування виборчої системи. Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. Випуск 2 (14) 2012. С. 94–97.
8. Попков Д.О. Від суспільного розколу до загроз цілісності держави. Актуальные научные исследования в современном мире: материалы XXXIV междунар. науч.конф. (г. Переяслав-Хмельницький, 27.02.2018г.). Переяслав-Хмельницький, 2018, С. 108–117.
9. Монтескье Ш. Л. О духе законов. Москва: Мысль, 1999. 672 с.
10. Рясенцев В.А. Происхождение представительства и его сущность в буржуазном праве. Учен. зап. ВЮЗИ. Вып. 10. Москва, 1960. С. 75–89.
11. Закон України «Про статус народного депутата України». URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2790-12>.
12. Закон України «Про статус депутатів місцевих рад». URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/93-15>.
13. Еллинек Г. Общее учение о государстве. Санкт-Петербург, 1908. 532 с.
14. Бузескул В. История афинской демократии. Санкт-Петербург, 1909. URL: <http://ancientrome.ru/publik/article.htm?a=1264195463#03>.
15. Филиппова Н.А. Юридическое содержание публичного представительства в доктрине конституционного права. Научный ежегодник Института философии и права Уральского отделения Российской академии наук. 2011. № 11. С. 489–512.
16. Хайдеггер М. Время картины мира. URL: http://www.odinblago.ru/filosofiya/haydegger/khaydegger_m_vremya_kartin/vremya_kartin1.
17. Попков Д.О. Легітимність влади як умова політичної стабільності. Нові завдання суспільних наук у XXI столітті: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 15–16 червня 2018р.). Київ: ГО «Київська наукова суспільнознавча організація», 2018, С. 87–91.
18. Цивільний кодекс України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.

КАНАДСЬКА МОДЕЛЬ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АСПЕКТ

CANADIAN MODEL OF LINGUISTIC POLICY: COMPARATIVE ASPECTS

Савойська С.В.,

*доктор наук в галузі політології, професор
Міжрегіональної Академії управління персоналом*

Автор аналізує канадську модель мовної політики, яка, як і українська, має мовно-політичні особливості та проблеми, які нерідко збуджують частину канадського суспільства і призводять до виникнення сепаратистських ідей. Автор робить висновок про те, що мовно-політична модель Канади, яку так наполегливо активізують в Україні проросійськи налаштовані політики у вигляді мовного досвіду, українцям не підходить.

Ключові слова: Канада, мовна політика, модель.

Автор анализирует канадскую модель языковой политики, которая, как и украинская, имеет свои особенности и проблемы, которые нередко будоражат часть канадского общества и приводят к возникновению сепаратистских идей. Автор делает вывод о том, что языковая политическая модель Канады, которую так настойчиво актуализируют в Украине пророссийски настроенные политики в виде языкового опыта, украинцам не подходит.

Ключевые слова: Канада, языковая политика, модель.

In the article, the author analyzes the Canadian model of language policy, which, like the Ukrainian one, has language-political intricacies, peculiarities and own problems, which often excite part of Canadian society and lead to the emergence of separatist ideas. The author concludes that the language-political model of Canada, which is so strongly pushing for pro-Russian-style policies in Ukraine as a language experience, is not suitable for Ukrainians.

Key words: Canada, language policy, model.

Постановка проблеми. Двомовний характер мовної політики, її мовна і культурна поляризація призвели до мовно-політичних конфліктів, які наразі знаходяться у замороженому стані, та мовно-політичного сепаратизму, через що ця держава знаходиться на межі розпаду. Недоліки у ділянці здійснення мовної політики викликали у канадському суспільстві відцентрові тенденції, де є наявним офіційний статус двох мов, існування і функціонування яких веде до розколу суспільства. Розподіл Канади на англomовне і франкомовне населення є однією з найсерйозніших проблем в її історії, що є поширеною практикою у багатьох полікультурних суспільствах, де, незважаючи на централізовану політику влади, кожна з мов обслуговує певну націю, наприклад, франкомовну або англomовну. Англійська мова у Канаді здавна була діловою мовою, а всі престижні і високооплачувані посади у канадському суспільстві посідали англomовні індивіди, які вважали, що французька мова неповноцінна. Боротьба за сфери комунікаційного впливу між двома мовами Канади велася протягом усього співіснування франкомовних та англomовних канадців. На ранніх етапах розвитку канадського суспільства французька спільнота докладала неабиякі зусилля, щоб свою рідну мову зберегти хоч у родині, богослужінні та в освіті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти мовної політики Канади, яка була створена як конфедерація, а з часом – союзна федеративна країна на основі об'єднання інших державних утворень, що досліджували як вітчизняні

(В. Андрущенко, С. Довгий, Н. Дуда, О. Заремба, В. Кулик, О. Куць, В. Литвин, А. Погрібний, С. Римаренко, Т. Скубашевська), так і зарубіжні (Б. Бурнаби, Дж. Дербишайр, Я. Дербишайр, М. Есман, Д.Кеннет, П.Кулумб, В. Мацкей, Д. МкРае, М. Морріс, Т. Рікенто, А. Паттен, Р. Філіпсон) науковці. На їхню думку, у полікультурних та багатомовних державах порядок буде наведено тоді, коли всі громадяни спілкуватимуться офіційною/державною мовою, а національні меншини, корінні народи та мігранти опанують її та послугуватимуться мовою більшості населення. Водночас таке твердження схвалюють не всі науковці. Противники монолінгвізму намагаються довести, що така мовна політика загрожує існуванню рідних мов малих народів. Таку думку поділяє Р. Філіпсон, який вважає, що мовна політика монолінгвізму зміцнює позицію лише однієї мови за рахунок інших мов [3, с. 304].

Відповідальними за здійснення мовної політики у Канаді, як стверджують науковці, є федеральні органи виконавчої та законодавчої влади, Департамент юстиції та канадської спадщини, Казначейство, Комісія з громадських послуг, Комісаріат офіційних мов, Федеральний суд, Постійна Комісія з питань використання офіційних мов, сенаторський комітет та корпорації. На формування та здійснення мовної політики, на думку науковців, суттєво впливають не лише політики і держава, а й громада, до якої не може не дослухатися влада. У Канаді, на думку Т. Скубашевської, відбувається трансформація культур або домі-

нування сильної культури над слабкою, як це є у Білорусі, Росії та інших країнах. Науковець пропонує розв'язувати мовно-політичні проблеми шляхом «синтезування культур у нову культуру, як це є, наприклад, у Франції без збереження або зі збереженням цих культур» [8, с. 7]. На нашу думку, таке синтезування культур може відбутися і в Україні навколо української мови і культури зі збереженням культур етнічних груп і націй. Деструктивна комунікативна політика канадської англосовної спільноти щодо франкомовної нагадує про боротьбу українського народу за відродження власної історії, мови, літератури, освіти, культури, Української православної церкви і державності. На думку багатьох вітчизняних науковців, зокрема Н. Дуди, історія нищення культурних і національних цінностей може повторитися, якщо російська мова буде запроваджена в Україні як друга державна або офіційна. Водночас поширення комунікацій українською мовою на усій території сучасної України можливе, на думку Н. Дуди, за умови поступового повернення до українського монолінгвізму та монокультури, а також через реальне розширення використання української мови [2, с. 156].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Особливість мовної політики Канади полягає у тому, що вона базується на принципах двомовності, поштовхом для запровадження якого став закон «Про офіційні мови», поданий прем'єр-міністром країни П'єром Еліотом Трюдо та схвалений Парламентом у 1969 р. (уточнення робилися 1982 та 1988 рр.). З одного боку, цей закон встановив рівність англійської і французької мов, з іншого – поглибив мовно-політичний конфлікт, оскільки правовою основою реалізації мовної політики у Канаді є Хартія французької мови, ухвалена у 1977 р., відповідно до якої французька мова є єдиною офіційною мовою Квебеку. Більше того, боротьба між двома етносами та їх культурами, а також взаємопроникнення мов і культур призвели до регіональних конфліктів, що є, на думку О. Куця, наслідком взаємовідносин між англійцями і французами [4, с. 141].

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті полягає у тому, аби дослідити мовну політику Канади і показати, що мовну політику жодної держави, зокрема цієї, не можна запозичувати іншій державі, зокрема Україні, зважаючи на втручання у внутрішні справи цих чи інших держав колишніх метрополій, різну історію формування, функціонування та здійснення мовної політики, а також розвитку держав.

Виклад основного матеріалу дослідження. Недалекоглядна мовна політика Канади спричинила мовно-культурний розкол суспільства, тому що протягом багатьох років ця держава ігнорувала французьку мову і культуру та утверджувала

комунікації лише англійською мовою. Англійці, як і всі інші колоністи цієї землі, утвердили своє панування та власну мову в Канаді. Незважаючи на те, що права французької та англійської мов і культур на історично чужій для них землі однакові, мовна політика у Канаді не могла здійснюватися ефективно без підтримки влади, яка своїми діями призвела до того, що 58% квебекських франкофонів не ідентифікують себе з Канадою, яка у 1867 році виникла як конфедерація чотирьох британських колоній, окремі з них приєдналися до держави пізніше, у 1870 і 1949 рр. [1, с. 20]. Починаючи з 20-х років ХХ сторіччя, боротьба квебекців за розширення використання французької мови у житті держави та суспільства значно посилилася, оскільки вони поставили за мету зберегти позиції французької мови у суспільстві, позбавити англійську привілейованого статусу, а також змусити англосовних канадців вивчити французьку мову. Щоб досягти мети та у зв'язку із загостренням національного питання, у 60-х – на початку 70-х років виник франко-канадський рух, популярними гаслами якого була рівноправність двох мов, збереження національної спільноти та її культури. Контроль над забезпеченням мовної рівноправності, як зазначає О. Куць, здійснював Комісар із питань офіційних мов, який підзвітний Парламенту. Його головний обов'язок – стежити за виконанням Закону «Про офіційні мови», здійснювати нагляд за роботою державних органів та розслідувати скарги громадян [4, с. 142, 150]. У процесі цього руху сформувалася національна ідея, самосвідомість і патріотичність франкомовних квебекців, а значний відсоток їх прибутків було спрямовано на підтримку французької мови і культури. Це підштовхнуло франкомовних канадців створити заново або оновити взаємовідносини між спільнотами, а також принципи і підходи до розв'язання мовного питання. Центральна влада Канади спробувала нейтралізувати франко-канадський рух та знайти таку форму національного союзу, яка б задовольнила обидві спільноти. Для цього у 1963 році федеральний парламент, як констатує О. Куць, створив спеціальну комісію, перед якою було поставлено завдання: виробити рекомендації з подолання національних суперечностей та зміцнення єдності канадського суспільства, заснованої на партнерстві двох націй-засновниць. Комісія дійшла висновку, що у країні не існує рівності двох мов і культур, у зв'язку з чим було запропоновано реформувати мовну політику так, щоб її інституції відображали лінгвістичний і комунікативний дуалізм Канади. Варто зазначити, що до ухвалення закону про офіційну двомовність 98,6% канадців розмовляли однією з двох офіційних мов або ж розуміли одну з них [4, с. 144, 147]. Утім мовно-політична стратегія Королівської комісії з двомовності та двокультурності діяла за

принципом: хто сильніший, той і правий, тому виявилася успішною лише в односторонньому порядку: вона не залучила до обговорення мовно-культурної проблеми обидві спільноти, не сприяла діалогу, взаєморозумінню та консенсусу.

У цьому контексті мовну політику франкомовних канадців, які не бажають асимілюватися в англословне середовище, можна порівняти з мовною політикою україномовних українців, які, як і франкомовні канадці, не бажають розчинитися у «російському морі». Щоб змусити мешканців Квебеку, крім французької мови, використовувати ще й англійську, у 1969 році було ухвалено закон про офіційні мови у Канаді, який закріпив рівність англійської і французької мов як засобу комунікації в усіх сферах суспільно-політичного життя країни. Згідно з цим законом усі державні службовці мали знати, крім англійської, ще й французьку мову, для чого було встановлено термін для її вивчення. Утім ні закон про офіційні мови, ні політика двомовності не принесли бажаного результату жодній зі сторін, які не ставили мету обговорювати нагальні проблеми та дискутувати на мовні теми. Незважаючи на мовну політику двомовності, у провінції Квебек використовувати англійську мову було заборонено у багатьох галузях суспільно-політичного життя. Це змусило федеральний уряд 30 липня 1974 р. ухвалити Закон «Про французьку мову», який відповідав інтересам збереження франко-канадської культури. У галузі освіти він почав діяти у 1975/1976 рр. Цей закон вороже сприйняли в англословній частині країни «верхні» верстви [4, с. 148], які звикли послуговуватися лише англійською мовою. У зв'язку з цим на порядку денному федеральної влади стала актуальною політика децентралізації, важливим кроком до забезпечення якої став новий закон – «Хартія французької мови», ухвалений у 1977 році. Це свідчило про те, що між англословним і франкомовним регіонами немає мовного, культурного, ідеологічного, комунікаційного та ін. зв'язку, оскільки кожний із них послуговується лише власною мовою, на основі якої здійснюються комунікації в усіх сферах життєдіяльності регіону, який захищає лише власну мову і культуру. Оскільки між двома конфліктуючими сторонами не було досягнуто компромісу з мовно-політичних проблем, то у країні з 1982 року почала діяти політика двомовності, яка була проголошена Конституційним Актом (стаття «Офіційні мови Канади»). У цьому документі зазначено, що англійська і французька є офіційними мовами Канади, які мають рівні права і привілеї для використання у законодавчих та урядових інституціях країни [6, с. 47].

У цьому разі для мовної політики канадців міг би бути корисний мовно-культурний досвід Швейцарії, де кожний регіон самостійно без втручання центральної влади, вирішує мовне питання на власний розсуд. Чому досвід Швейцарії підхо-

дить Канаді, а не Україні? Тому що у Канаді, як і в Швейцарії, на історично самостійних територіях компактно мешкають окремі нації, які послуговуються рідною мовою, мають свою культуру та історію. В Україні, на відміну від Швейцарії і Канади, таких самостійних територій немає. Тобто мовно-політичний досвід цих держав підходить лише тим державам, спільноти яких споконвічно мешкають на власній землі та об'єднані у спільну державу. Водночас мовно-політичні проблеми Канади варто шукати в історії відносин між двома державами, які свідчать, що багатства Квебеку довгий час належали англійцям та американцям. Це сформувало у квебекській спільноті комплекс неповноцінності та меншовартості. Принижений статус французької мови і франко-канадської нації у цілому призвів до мовно-культурної асиміляції [7, с. 42], яка за межами Квебека втратила свою мову і разом з іншими народами, що прибувають до Канади, інтегрувалася в англословне середовище. Так, відсутність конструктивної мовної політики між двома націями призвела до нестабільності у державі, які до цього часу змагаються за мовне домінування. Тому французькі націоналісти Квебеку послуговуються лише власною мовою, а англійської мови навіть і чути не бажають. Це яскраво свідчить про відношення більшості громадян Квебеку до політики двомовності, якщо зважити, що двомовними у 1996 році були лише 17% мешканців країни. Тому мешканці Квебеку борються з тим, щоб навіть жодних написів англійською мовою ніде не існувало, а вітаються, прощаються і дякують публіці, перед якою виступають, англійською мовою, а промову здійснюють французькою. Мабуть, тому влада Квебеку відкинула намагання федерального уряду запровадити на початку 1970-х рр. двомовність не лише на регіональному, а й центральному рівнях. Як видно, двомовність у Канаді є формальним явищем. Свідченням цього є франкомовне населення, яке знає англійську мову, але, щоб відродити французьку, послуговується лише цією мовою. На такій позиції стояло корінне населення Балтійських держав, що мають повчитися у них і українці, якщо вони хочуть поширити українську мову в усіх сферах і регіонах держави. Утім після запровадження такої двомовності вивчення французької мови в англословних школах Канади не стало обов'язковим чи поширеним явищем [5, с. 306, 312]. Саме тому мовно-політичні конфлікти у регіонах країни не припиняються і до цього часу. Ураховуючи наслідки від такої двомовності, А. Погрібний нагадує українським політикам, у що виливається двомовність для державної цілісності Канади, яка і сьогодні не переборола загрози свого розпаду, адже під час референдуму 1997-го року для виходу Квебеку зі складу Канади не вистачило лише 1% голосів, щоб ця провінція

перетворилася на самостійну державу [6, с. 40, 41]. Щоб не дати провінції Квебек від'єднатися від Канади та проголосити власну державу, уряд Канади намагається якнайшвидше поширити комунікації двома мовами насамперед в освітній галузі і, таким чином, збільшити відсоток франкомовних дітей із 68% до 80%, що навчаються у французьких школах поза межами провінції Квебек, та подвоїти кількість канадців, що вільно володіють другою мовою. Водночас у цьому офіційному двобої мало уваги приділяється мовам національних меншин: їх вимоги ігноруються, програми зі збереження мов і культур не розробляються.

Такий стан мовної політики нагадує боротьбу російської мови і культури з українською, коли у цьому двобої не помічаються мови і культури тих спільнот, які знаходяться на межі зникнення. Водночас мовно-політичний сепаратизм у Канаді досяг рівня загрозливого для подальшого існування держави через наявність і протистояння двох спільнот, а також мов і культур. Незважаючи на те, що Канада, на відміну від України, де мешкає 77,8% етнічних українців на власній території, складається з окремих націй, ми маємо можливість розвіяти ще один міф, який свідчить, що дві офіційні / державні мови в одній країні можуть бути однаково рівними та поширеними. Якщо в Україні буде запроваджено дві і більше офіційних / державних мов, то вони не будуть однаково рівними та поширеними особливо тоді, коли це стосується української і російської мов. Чи такий досвід бажають запозичити у Канади ті політики, які активізують питання надання російській мові статусу офіційної / другої державної в Україні? Більше того, якщо зважити, що канадське суспільство, на відміну від українського, не обтяжене зовнішніми впливами і втручаннями, які виражаються, крім усього іншого, в інформаційній війні, яку веде Росія проти України, що варто розуміти

як протиборство з використанням інформаційних технологій і ЗМІ, які негативно впливають на українське суспільство і державу у цілому. Якщо у Канаді мовно-політична боротьба триває між франкомовними та англomовними канадцами, то в Україні вона має чітко виражений політичний характер, позаяк ініціюється і активізується Росією через проросійськи налаштованих політиків, що ускладнює вирішення мовної проблеми.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Отже, замість того, щоб надати франкомовному Квебеку юридичне право самостійно вирішувати мовні проблеми на власній території, федеральна влада ввела двомовність на центральному рівні, чим у черговий раз зобов'язала франкомовних канадців використовувати англійську мову. Водночас центральна влада вкотре нагадала і франкомовним, і англomовним канадцам, що офіційні мови мають рівні права, які мають використовуватися на парламентських дебатах, під час ухвалення законів, у судах, навчальних закладах, тобто на всій території Канади. А це означає, що франкомовні канадці і надалі будуть вести боротьбу з двомовністю, яка використовується лише у спілкуванні Прем'єр-міністра Канади з парламентарями та на інших важливих заходах. Обома мовами володіють керівники чотирьох федеральних партій, а література видається англійською і французькою мовами, починаючи від податкових декларацій до звітів. Така мовна політика Канади призвела до того, що мовне питання у Канаді до цього часу не вирішене, конфлікти між франкомовними та англomовними спільнотами на мовно-культурному рівні не припинилися, а мешканці Квебеку до цього часу продовжують боротися не лише за одномовність у власному регіоні, а й за його відокремлення від Канади. То чи потрібен такий мовно-політичний досвід українцям?! Так, перспективи подальших розвідок у цьому сенсі очевидні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Дербишайр Дж., Дербишайр Я. Політичні системи світу: У 2-х т. Том 1: Пер. з англ. Москва: РИПОЛ КЛАССИК. 2004. 512 с.
2. Дуда Н. Білінгвізм та бікультурність у сучасній Україні // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. Київ: Поліграфічний центр «Фоліант». 2005. Т. VI. С. 146–156.
3. Козак Т. Особливості мовної політики Євросоюзу: мультилінгвістичний контекст. Вісник Львівського університету. Збірник наукових праць Філософсько-політологічні студії. 2014. Вип. 5. С. 156–163.
4. Куць О. Мовна політика деяких зарубіжних держав: Навчально-методичний посібник із питань мовної політики й міжнаціональних відносин для студентів, розрахований на поглиблене вивчення курсу «Політологія». Харків. Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна. 2011. 200 с.
5. Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом. Київ: ІПІЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України. 2008. 398 с.
6. Погрібний А. Світовий мовний досвід та українські реалії: Інститут відкритої політики. Київ, «Медобори» (ПП Мошак М.І.). 2003. 72 с.
7. Політологія: навчальний енциклопедичний словник-довідник для студентів ВНЗ I-IV рівнів акредитації / За наук. ред. політ. н. Н. М. Хоми [В. М. Денисенко, О. М. Сорба, Л. Я. Угрин та ін.]. Львів: «Новий Світ. 2000». 2014. 779 с.
8. Скубашевська Т. Мовні стратегії у формуванні міжкультурного діалогу у європейському просторі (соціально-філософський аналіз): Автореф. дис. ... канд. філософ. наук: 09. 00. 10 / Інститут вищої освіти Академії педагогічних наук України. Київ, 2005. 19 с.

УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛІЗМ: ГОЛОВНІ ПІДСУМКИ ВИЗВОЛЬНОГО ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДЕРЖАВНИЦЬКОГО ЕТАПУ РОЗВИТКУ

UKRAINIAN NATIONALISM: MAIN RESULTS OF THE LIBERATION AND THE PERSPECTIVES OF THE GOVERNMENT DEVELOPMENT

Сич О.М.,

*кандидат історичних наук, доцент,
професор кафедри публічного управління та адміністрування
Івано-Франківського національного технічного університету
нафти і газу,
голова
Івано-Франківської обласної ради*

У статті автор на основі програмних документів ОУН обґрунтовує, що український націоналізм у своєму розвитку перейшов із визвольного етапу в державницький, підсумовує його внесок у відновлення незалежної Української держави, відповідно до положень доктрини моделює націоналістичне бачення форми держави і визначає його соціальний характер як головну ідентифікаційною ознакою на цьому етапі.

Ключові слова: український націоналізм, ОУН, визвольний націоналізм, соціальний націоналізм, форма держави.

В статье автор на основе программных документов ОУН обосновывает, что украинский национализм в своем развитии перешел из освободительного этапа в государственнический, подытоживает его внос в возобновление независимого Украинского государства, в соответствии с положениями доктрины моделирует националистическое видение формы государства и определяет его социальный характер главным идентификационным признаком на этом этапе.

Ключевые слова: украинский национализм, ОУН, освободительный национализм, социальный национализм, форма государства.

The author of this article substantiates, according to the program documents of the Ukrainian nationalists Organization, that Ukrainian nationalism in its development has moved from the liberation phase to the state phase. He summarizes its contribution to the achievement of the Ukrainian state and in accordance with the positions of doctrine models a nationalist vision of the form of the state and defines its social character as the main identifier at this phase.

Key words: Ukrainian nationalism, Ukrainian nationalists Organization, liberation nationalism, social nationalism, form of the state.

Постановка проблеми. У сучасній українській політиці присутній фактор українського націоналізму. Після довгого періоду домінування негативних антинаціоналістичних стереотипів радянської пропаганди та кризового стану самого націоналістичного руху в другій декаді 2000-х відбувся сплеск його активності. Спочатку у 2010–2012 рр. на місцевих та парламентських виборах вагомий успіх здобула націоналістична партія Всеукраїнське об'єднання (далі – ВО) «Свобода», а потім Революція гідності та російсько-українська війна спонукали до масового поширення в українському суспільстві націозахисних настроїв, націоналістичних ідей та розширення спектра націоналістичних і таких, що апелюють до націоналізму, політичних структур. Більшість із них у своїй риторичі та програмно-ідеологічних документах активно використовують історію національно-визвольної боротьби, організаційно і світоглядно прив'язують себе до Організації українських націоналістів (далі – ОУН), а зокрема до її революційного крила (далі – ОУН-р), використовують цей факт для обґрунтування радикальності/революційності

своїх ідеологічно-програмних засад та дій. Водночас сама ОУН ще в час свого створення програмно передбачала, що український націоналізм у боротьби за національну державу пройде такі основні етапи: національне визволення, державне закріплення та розвиток держави [1, с. 6]. Якщо абстрагуватися від деяких частковостей, то можна вважати, що сьогодні він завершив визвольний етап і перейшов до етапу закріплення основ відновленої української держави.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Автор статті ставить за мету окреслити основні позиції внеску українського націоналізму у відновлення незалежної української держави, проаналізувати бачення її форми у його ідеологічно-програмних засадах на визвольному етапі боротьби та змодельовати її у відповідності до його доктрини на етапі закріплення основ національної держави, обґрунтувати визначальність соціального характеру націоналізму на цьому етапі.

Таким чином, об'єктом цього дослідження виступає український націоналізм, а його предметом – ідеологічно-програмні засади.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній історичній науці не бракує досліджень з історії українського націоналізму. Класикою історіографії націоналістичного руху залишається праця П. Мірчука. Особливо цінним є її українське перевидання 2007 р., збагачене сучасним науковим апаратом. Серед сучасних історичних досліджень вирізняється колективна монографія «Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія». На увагу також заслуговують праці О. Багана, Д. Веденєєва і Г. Биструхіна, В. В'ятровича, В. Даниленка, О. Дарованця, Я. Дашкевича, Г. Дем'яна, Г. Касьянова, А. Кентія, Ю. Киричука, В. Косика, С. Кульчицького, О. Лисенка, М. Михальченка, В. Муравського, І. Патриляка, М. Посівнича, А. Русначенка.

Водночас у сучасній історичній та політичній науці значно менше є досліджень, присвячених сучасному стану українського націоналізму, особливо його політичних і світоглядних трансформацій. Серед інших можна відзначити праці В. Кулика, В. Панченка, кандидатську дисертацію Е. Адрющенка, в якій подано також розгорнутий аналіз історіографії проблеми [2]. Добрим науковим майданчиком для активізації таких досліджень стала дійсна постійно наукова конференція «Ідеологія українського націоналізму на сучасному етапі розбудови Української держави». У її межах появились наукові статті С. Адамовича, В. Алтухова, В. Бусленка, Б. Галайка, В. Труша, В. Рога, І. Кононова, М. Молочка, Б. Паски. В умовах Революції гідності були започатковані «Бандерівські читання», які з часом набрали регулярного щорічного характеру. Під час їх проведення різні аспекти сучасного українського націоналізму аналізували І. Загребельний, А. Ілленко, Ю. Михальчишин, В. Нечеса. Низка праць на теми історії та сучасного розвитку українського націоналізму опублікував і автор дослідження.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Водночас у дослідженнях на тему українського націоналізму бракує комплексних праць, які б підсумували його вклад у визволення української нації та спроєктували вплив на розбудову сьогоднішньої національної держави.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналізуючи історію України ХХ століття, яке ввбрало в себе визвольний етап державницьких змагань, можна, на нашу думку, окреслити такі принципові позиції, які характеризують внесок і роль українського націоналізму у відновлення національної державності:

– визначення національної ідеї, суттю якої стала боротьба за Українську самостійну соборну державу (далі – УССД). Ініціатива цього визначення належить фундаторові системних основ українського націоналізму М. Міхновському, який на межі ХІХ–ХХ століть усупереч домінувальній

серед тогочасної української еліти думці, що політичним ідеалом для України є її автономія у складі Росії, проголосив, що вона має історичне і юридичне право на власну державність [3, с. 81–90]. Опісля найяскравіше цю ідею сформулював один із провідних ідеологів ОУН С. Ленкавський у першому пункті Декалогу українських націоналістів «Здобудеш Українську державу, або згинеш у боротьбі за неї!» [4, с. 454].

– політична винятковість та цілеспрямованість у боротьбі за реалізацію національної ідеї. ОУН – єдина політична сила, яка від своїх первинних витоків у формі Української військової організації (далі – УВО) з 1920 р. і до проголошення Незалежності України у 1991 р. системно і цілеспрямовано вела боротьбу за визволення української нації та побудову УССД;

– визначальний вплив національно-визвольної боротьби ОУН-УПА на визначення національної форми відновленої у 1991 р. української держави. Пам'ять про цю боротьбу жила у свідомості українців і її неможливо було оминати під час визначення зовнішніх ознак та атрибутів держави. Це відбулося навіть усупереч тому компромісу між лідерами національного руху і московською колоніальною адміністрацією у Києві, який знаменував собою незавершеність української романтичної революції 1989–1991 рр. [5];

– державницька системність, планомірність і націоцентризм ОУН. Красномовно це засвідчили завчасна підготовка, проголошення Акту відновлення української держави 30 червня 1941 р. у Львові та оперативне формування центральних і регіональних органів Українського державного правління (далі – УДП) [6]. Порівняльний аналіз з аналогічними процесами у 1991 р. вказує, що натомість дисиденти 60–70-х ХХ ст., які відігравали ключову роль у проголошенні державної незалежності України, демонстрували емоційно-спорадичний підхід, не виходячи у своїх програмних домаганнях за межі марксистського світогляду і чинного на той час радянського конституційного ладу. Така програмна неготовність наклала свій негативний відбиток на весь подальший перебіг новітнього державного будівництва;

– глибоке аналітичне бачення суспільно-політичної ситуації та вибір адекватних їй оптимальних форм і методів боротьби за національне визволення. Відмінне знання імперської Росії, як віковичного ворога української державності, дозволяло ОУН влучно визначати і коригувати тактику боротьби з нею та передбачати її далекосяжний перебіг. Спрогнозувати, що єдиним реальним шляхом національного визволення з-під її поневолення може бути тільки збройна революційна боротьба. Цей прогноз здавався помилковим у 1991-ому, але виявився пророчим у 2014-ому.

Закономірно, що на визвольному етапі в ідеологічно-програмових документах ОУН домінували питання стратегії і тактики визвольної боротьби, а напрацювання щодо форми української держави та її внутрішньої організації носили схематичний характер. Їх деталізація відкладалася до переможного завершення національної революції і покладалася на наступні, вже державницькі, покоління українських націоналістів. Вони ж замість того, аби по духу наслідувати своїх попередників і за їхнім прикладом шукати відповідей на актуальні для українства виклики, зазвичай наслідують їх по букві писань, шукаючи в них рецептів успіху, які б самі мали сформулювати.

Тим не менше аналіз ідеологічно-програмових документів ОУН вказує на те, що її теоретики мали достатньо цілісне бачення форми майбутньої національної держави. Для того, щоби системно його реконструювати, слід виходити із політологічного засновку, що форма держави визначається через характеристику таких її складників, як державний устрій, форма правління і політичний режим.

Державний устрій – це спосіб територіальної організації держави. Більшість теоретичних напрацювань українського націоналізму визвольного періоду – від проекту Конституції М. Міхновського і до постанов IV-VI ВЗ ОУН-р¹ у 1968–1981 рр. – передбачали федеративний устрій української держави. Зокрема Конституція М. Міхновського передбачала у її складі дев'ять самоврядних земель [3, с. 177].

Очевидно, такий підхід виглядає нелогічним крізь призму сьогоденного бачення проблематики збереження соборності української державної території. Але він був цілком виправданим і зрозумілим у теоретичних моделюваннях українського державного устрою передвісниками ОУН та її ідеологами. Воно здійснювалося «з угляданням відмінностей окремих земель, що ввійдуть до складу Української Держави» [1, с. 6], тому і з намаганням максимально зберегти автентичність і неповторність кожної з етнографічних груп, які стали складниками української нації.

Форма правління – це спосіб організації вищої державної влади. Програмові засади спочатку єдиної ОУН, а потім і ОУН-р передбачали українську державу у формі президентської республіки, у якій Президент мав бути наділений повноваженнями Головнокомандувача збройних сил та глави Уряду [1, с. 6; 7, с. 147].

Політичний режим – це сукупність методів управління державою та взаємин влади із суспільством. Класично розрізняють режими: тоталітарний, авторитарний і демократичний. На відміну від державного устрою і форми правління, цей

складник не закріплюється в Основному Законі держави, але реально існує в політиці чинної влади і найкраще її характеризує.

Бачення політичного режиму значно трансформувалося від I ВЗ ОУН, який із цілком зрозумілих мотивів передбачав національну диктатуру в момент здійснення національної революції з поступовим її переходом в авторитарний режим націократії, і до IV-VI ВЗ ОУН-р, які в еміграції під впливом суспільної і світоглядної атмосфери західних країн теоретично моделювали в майбутній українській державі класичний демократичний режим. Так, у постановах I ВЗ ОУН з 1929 р. зазначалося: «В часі визвольної боротьби лише національна диктатура, витворена в ході національної революції, зможе забезпечити внутрішню силу української нації та найбільшу її відпорність назовні» [1, с. 6]. А вже постанови IV ВЗ ОУН-р з 1968 р. абсолютно в дусі класичної демократії стверджують: «В Українській державі буде триподіл влади: законодавча, виконавча і судова» [7, с. 146].

Перехід українських державницьких змагань на етап закріплення основ відновленої національної держави, а тому й реальної апробації теоретичних конструкцій націоналізму попереднього періоду, спонукає до пошуку алгоритмів оновлення. Вихідними умовами моделювання форми української держави на цьому етапі мають, на нашу думку, стати ті виклики, які постають перед нею сьогодні, потенційно існуюватимуть ще довший час і самим своїм існуванням активізують націоналістичний рух:

- внутрішні – формування національних основ держави і нестабільність її конструктивних елементів на цьому етапі та загрози відцентрових тенденцій;
- зовнішні – небезпека подальших проявів агресивного імперського синдрому з боку Росії, активізація постколоніальних аспірацій із боку інших держав-сусідів та процеси глобалізації, які загрожують самому існуванню інституту суверенної національної держави.

З уваги на ці виклики всі три складники форми сучасної української держави (відповідно до націоналістичної доктрини) мають бути підпорядковані меті максимальної мобілізації національних ресурсів, а отже, жорсткої централізації державного життя. Щодо цього ще Ж.-Ж. Руссо писав: «Час, коли створюється держава, подібний часові, коли створюється батальйон – це момент, коли організм найменше здатний до опору і коли його найлегше знищити» [8, с. 242].

Тому державний устрій України в умовах сьогоденної російської агресії, яка потенційно загрожує перерости в затяжний заморожений конфлікт, прогнозованої на середину століття перспективи дезінтеграції Росії (член-кореспондент НАН України М. Михальченко, спираючись

¹ На нашу думку, після смерті у 1986 р. останнього з «великих могікан» ОУН-р Я. Стецька матеріали подальших ВЗ мали вже більше константний і не настільки концептуально глибинний характер.

на експертні висновки самих же російських фахівців, стверджує, що до середини XXI ст. другою за чисельністю національною групою Росії після росіян будуть китайці, а російсько-китайський кордон може проходити по Уралу [9, с. 320]) і виникнення на північних кордонах України стану суспільно-державного хаосу, а також політики транснаціональних компаній (далі – ТНК), спрямованої на дезінтеграцію суверенних національних держав методом втягування окремих частин до регіонального співробітництва, має носити унітарний характер.

Такі зовнішні виклики у поєднанні з внутрішньо-суспільними умовами формування основ національної держави вимагають президентської форми правління, а отже, чіткої вертикалі владного впливу на весь суспільний організм. Традиційна програмна вимога ОУН, що Президент має очолювати Уряд України в сьогоденних умовах посилюється ще й станом перманентної політичної конкуренції між ним та главою Уряду. Ліквідація цієї лінії протистояння сприятиме зміцненню політичної стабільності в державі. Щодо цього ОУН-р у постановах свого останнього XIV ВЗ проголошує: «Перехід до президентської республіки зі скасуванням посади прем'єр-міністра та визнання Президента України головою уряду та очільником виконавчої влади» [10, с. 156].

Щодо моделі політичного режиму слід зазначити, що, незважаючи на гучні демократизаційні декларації, протягом всього періоду незалежності в Україні існував авторитарний політичний режим. Відмінність лишень полягала в тому, що (залежно від особистих характеристик того чи іншого Президента) він був ліберальнішим чи жорсткішим і мав ті чи інші додаткові ідентифікаційні ознаки. Однак його базовою ознакою при всіх Президентах України, починаючи від середини 90-х років XX ст., був і є олігархічний характер.

Науковці стверджують, що в таких суспільствах перехідного типу, як українське, наявність авторитарного режиму має логічно зумовлений трансформаційний характер. Так В. Кремень переконаний, що між демократією і тоталітаризмом проміжне місце займають авторитарні політичні системи, які «сприяють руйнуванню тоталітарних структур і створенню дієздатних демократичних інститутів». Потенціал такого руйнування вчений убачає в основних рисах авторитаризму: централізація влади, безапеляційний командний стиль керівництва, безумовне підпорядкування [11, с. 408-410].

А якщо так, то іншого сенсу набирають і підлягають додатковому науковому вивченню припущення доктрини сучасного українського націоналізму оновлені теоретичні конструкції націократії, які на протигагу нинішньому режимові олігархіч-

ного авторитаризму пропонують альтернативну трансформаційно-перехідну модель режиму національного авторитаризму. Очевидно, відмінність між ними полягає в тому, для досягнення якої цілі спрямовуються інструменти авторитарного управління державою. Якщо олігархічний авторитарний режим їх використовує в приватно-корпоративних інтересах, то режим національного авторитаризму мав би спрямовувати в інтересах всієї національної спільноти [12].

На етапі державного закріплення законодавчо змінюються завдання, а отже, внутрішня ідеологічно-програмова сутність та зовнішні ідентифікаційні ознаки організованих форм українського націоналізму. В умовах державного існування нації для українського націоналізму поряд із завданням збереження української ідентичності найважливішим постає і завдання соціального захисту українців. Зважаючи на це, український визвольний націоналізм трансформується в націоналізм соціальний. У таких ідеологічно-програмових обладунках він має добрі перспективи для свого розвитку, спираючись на відповідні історичні передумови та сучасний суспільний ґрунт [10, с. 55–70].

Щодо історичних підстав, то навіть побіжний аналіз історії українського націоналізму на визвольному етапі вказує, що в його теоретичних напрацюваннях та ідеологічно-програмових засадах завжди був вагомо присутній елемент соціального. Мотивами соціальної справедливості пронизані твори Т. Шевченка, якого ідеологи і засновники ОУН вважали «прабатьком» українського націоналізму. Щодо цього референт пропаганди Проводу ОУН у 1944-1945 рр. П. Дужий писав: «Шевченко став найвидатнішим Ідеологом української національно- та **соціально-визвольної** боротьби, Духовим Батьком українського націоналістичного руху, сумлінням і гордістю України» (*виділення наше* – О. С.) [13, с. 42].

Закономірно, що творчість М. Міхновського, який на духовному фундаменті шевченкової творчості вибудував системні основи українського націоналізму, також пронизана соціальною тематикою. У своєму відомому творі «Самостійна Україна» він із болем констатує: «Правительство чужинців розпоряджається на території колишньої української республіки, наче в завойованій свіжо країні: висмоктує остатні сили, висмикує ліпших борців, здирає останній гріш з бідного народу. Урядовці з чужинців обсіли Україну і зневажають той люд, на кошт якого годуються». Недаремно ж і внутрішню суть майбутньої Української держави М. Міхновський бачив через призму її соціальної спрямованості і визначав її як «Республіку робочих людей» [3, с. 170].

Значимістю соціальної політики пронизані і постанови майже усіх ВЗ та конференцій ОУН-р.

Навіть тих, що відбувалися в умовах двофронтного протистояння ОУН і УПА проти нацистської Німеччини та більшовицького ССРСР під час Другої світової війни [14].

Багатою на соціальну тематику є і спадщина ідеологів та провідних діячів ОУН-р – С. Бандери, С. Ленкавського, Я. Стецька, П. Федуна-«Полтави» та ін. Класичною у цьому контексті вважається праця Я. Стецька «Дві революції». У ній він на досвіді національної революції середини XVII ст. під проводом Б. Хмельницького дуже чітко і вкрай актуально для сьогоdnішнього етапу розбудови Української держави визначив: «Момент національний завжди був тісно пов'язаний із соціальним. Українська революція, себто національно-визвольна війна, мала тільки тоді успіх, коли оба ці моменти були органічно поєднані. Як лише було нехтоване соціальне питання або, тим більше, коли зникала в свідомості українців національна причина неволі та національна мета боротьби – приходила поразка» [15, с. 383].

Сучасними підставами для тези про актуальність соціального націоналізму є гостра для українського суспільства соціальна проблематика. Протягом усіх років незалежності соціологічні дослідження вказують, що 80–85% українців перебувають на межі або за межею бідності [16]. Ті ж дослідження демонструють, що українців першочергово турбують саме соціальні проблеми: ріст цін, безробіття, низький рівень медицини, проблеми із соціальним захистом знедолених тощо [17]. Натомість такі культурно-національні маркери, як мова, культура, історія тощо стоять у переліку пріоритетів далеко не на перших позиціях. Цей факт показово демонструє неврахованість на етапі закріплення державних основ тої тісної взаємозалежності національного та соціального аспектів національної революції, на якому наголошував Я. Стецько.

Інший вимір соціальної небезпеки пов'язаний із процесами глобалізації, які набирають все вищої динаміки. В умовах її здійснення транснаціональні корпорації (далі – ТНК) становлять безпосередню загрозу добробуту громадян суверенних національних держав і держав перехідного типу на зразок України. ТНК зацікавлені у надвисоких прибутках і через такі наддержавні структури, як МВФ, ЄБРР, Світовий банк, СОТ тощо здійснюють тиск на національні уряди з вимогою знижувати стандарти соціального захисту своїх громадян. У результаті цих процесів практично відбувається демонтаж популярної донині кейнсіанської концепції «держави добробуту». Якщо взяти до уваги, що біля 70% ТНК є походженням зі США, а решта із країн Західної Європи та Японії, то можна дійти висновку, що глобально світ стрімко стратифікується на клас надбагатих (населення західних

країн і вузькі прошарки населення в інших країнах) та клас надбідних [18, с. 288].

Такі внутрішні та зовнішні обставини виводять тему соціального захисту в програмово-ідеологічних засадах українського націоналізму на пріоритетні позиції.

Пріоритетність програмової цілі визволення української нації на попередньому етапі боротьби за державність зумовила додаткову ідентифікацію українського націоналізму як націоналізму визвольного. Ця ж логіка дозволяє визначити сучасний український націоналізм як націоналізм соціальний і передбачати для нього значні перспективи розвитку [14].

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Від часу заснування ОУН її програма передбачала, що боротьба українського націоналізму за незалежну національну державу проходитиме три етапи: національного визволення, державного закріплення та розвитку держави. У формі ОУН націоналізм відіграв вагомий роль на визвольному етапі боротьби, поставивши здобуття національної держави на рівень національної ідеї. Боротьба ОУН-УПА на цьому етапі визначально вплинула на національну форму відновленої у 1991 р. української держави. На цьому етапі він ідентифікувався як визвольний націоналізм.

Із фактом її постановлення український націоналізм перейшов на етап закріплення основ національної держави і в його доктрині актуальними постають питання щодо запропонованої моделі держави та його головної ідентифікаційної ознаки. Теоретична модель форми української держави у програмі ОУН визвольного етапу передбачала її федеративний устрій та президентську форму правління. Бачення політичного режиму поступово трансформувалося від національної диктатури й авторитаризму до класичного демократичного режиму. Зважаючи на сучасні внутрішні та зовнішні виклики, націоналістична модель форми національної держави передбачає унітарний устрій та президентську форму правління. У сучасній доктрині українського націоналізму присутніми є оновлені теоретичні конструкції націократії, які в трансформаційному і перехідному до демократичного режиму етапі розглядаються як альтернатива чинному олігархічному авторитаризму.

Зважаючи на актуальність соціальної проблематики, головною ідентифікаційною ознакою сучасного українського націоналізму стає його соціальний характер.

Стаття відкриває перспективу подальших досліджень доктрини сучасного українського націоналізму, зокрема його конструктивної державницької ролі в усіх сферах розбудови національної держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. ОУН у світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929-1955 р.: збірка документів. Б. м.: Видання Закордонних Частин Організації Українських Націоналістів, 1955. 370 с.
2. Андрющенко Е. Українські праворадикальні організації у контексті суспільно-політичних процесів (кінець 1980-х – 2015 рр.): дис. ... канд. іст. наук: [спец.] 07.00.01 «Історія України» / Запорізький національний університет. Запоріжжя, 2015. 284 с.
3. Міхновський М. Суспільно-політичні твори. Київ: Смолоскип, 2015. 464 с.
4. Ленкавський С. Український націоналізм. Твори. У 3 т. Т. 1 / за ред. О. Сича. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2002. 600 с.
5. Сич О. Перманентна національна революція: сучасний дискурс українського націоналізму // Національна революція: загальноєвропейська традиція та український контекст: матеріли між нар. наук. конф. (м. Івано-Франківськ, 2-3 березня 2012 р.). Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2012. С. 508–517.
6. Українське державотворення. Акт 30 червня 1941 р.: зб. док. і матер. / упоряд. О. Дзюбан, заг. ред. Я. Дашкевич, В. Кук. Київ, Львів, Літературна агенція «Піраміда», 2001. 560 с.
7. Четвертий Великий Збір Організації Українських Націоналістів (ОУН): У 2 т. Т. 1: Постанови. Б. м.: Видання Організації Українських Націоналістів, 1969. 246 с.
8. Цивилизационные модели современности и их исторические корни / Ю. Н. Пахомов, Ю. В. Павленко и др.; под ред. Ю. Н. Пахомова. Киев: Наук. думка, 2002. 632 с.
9. Михальченко Н. Украинская региональная цивилизация: прошлое, настоящее, будущее: монографія. Киев: ИПиЭНИ имени И. Ф. Кураса НАН Украины, 2013. 340 с.
10. Чотирнадцятий Великий Збір Організації Українських Націоналістів. Матеріали і Постанови. Київ: 2018. 180 с.
11. Політологія: наука про політику / за заг. ред. проф. В. Г. Кремень, проф. М. І. Горлач. Харків: «Єдинорог», 2001. 640 с.
12. Сич О. Модель національного авторитаризму на етапі посттоталітарної адаптації українського суспільства // Стосунки Сходу та Заходу України: суб'єкти, інтереси, цінності: зб. наук. пр. Луганськ: Знання, 2007. С. 405–413.
13. Дужий П. Степан Бандера – символ нації. Ескізний нарис про життя і діяльність Провідника ОУН: У 2 ч. Ч. 1. Львів: «Галицька Видавнича Спілка», 1996. 190 с.
14. Сич О. Базові характеристики сучасної держави через призму ідеології українського націоналізму // Держава у теорії і практиці українського націоналізму: матеріали VI всеукр. наук. конф. з між нар. участю (Івано-Франківськ, 26-27 червня 2015 р.). Івано-Франківськ: Місто НВ, 2015. С. 445–448.
15. Стецько Я. Українська визвольна концепція. Твори у 2 ч. Ч. 1. Мюнхен: Видання Організації Українських Націоналістів, 1987. 528 с.
16. Вісімдесят відсотків населення України живе за межею бідності – ООН. URL: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/26959841.html> (дата звернення: 06.03.2016).
17. Динаміка суспільно-політичних поглядів в Україні: опитування IRI.: http://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/2018_june_survey_of_residents_of_ukraine_press.pdf. (дата звернення: 30.10.2018).
18. Апостол О. Посткласичні ідеологічні трансформації: монографія. Київ: ВЦ «Академія», 2015. 288 с.

ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ЕТНОПОЛІТИЧНИХ ЗАГРОЗ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

REASONS OF THE EMERGENCE AND REALIZATION OF ETHNOPOLITICAL THREATS IN MODERN UKRAINE

Червения К.Т.,

аспірант кафедри політології і державного управління
Ужгородського національного університету

У статті проаналізовано внутрішні причини виникнення та реалізації етнополітичних загроз у сучасній Україні. Автором виділено дві причини. Це розбіжності у баченні подальшого розвитку між етнонаціональною спільнотою та владою країни, на території якої вона проживає; використання етнонаціонального фактора у політичних іграх. Вони найбільш яскраво проявляються у відносинах між суб'єктами суспільно-політичних процесів. Ці прояви досліджуються на прикладах із поліетнічних регіонів України.

Ключові слова: етнополітична загроза, держава, політична еліта, етнічна еліта, суспільно-політичний процес, політичні відносини, етнізація політики.

В статье проанализированы внутренние причины возникновения и реализации этнополитических угроз в современной Украине. Автором выделено две такие причины. Это различия в видении дальнейшего развития между этнонациональной сообществом и властями страны, на территории которой он проживает; использование этнонационального фактора в политических играх. Они наиболее ярко проявляются в отношениях между субъектами общественно-политических процессов. Их проявления исследуются на примерах из полиэтнических регионов Украины.

Ключевые слова: этнополитическая угроза, государство, политическая элита, этническая элита, общественно-политический процесс, политические отношения, этнизация политики.

The article analyzes the main internal reasons of the emergence and realization of ethno-political threats in modern Ukraine. The author identifies two such reasons. There are difference in vision on further development between the ethnonational community and the authorities of the country in which this community resides; use of ethnonational factor in political games. They are most clearly manifested in relations between subjects of socio-political processes. Their manifestations are researched on examples from polyethnic regions of Ukraine.

Key words: ethno-political threat, state, political elite, ethnic elite, socio-political process, political relations, ethnization of policy.

Постановка проблеми. Збройна агресія Росії проти України та анексія Криму актуалізували потребу дослідження особливого типу загроз – етнополітичних загроз розвитку суспільства та держави як окремого політичного інституту, виявлення їх основних причин і наслідків. Адже після подій 2014 р. стало чітко зрозуміло, що етнонаціональний фактор, тобто активний потенціал окремих етнонаціональних спільнот, може ставати інструментом у руках деяких суб'єктів суспільно-політичних процесів для задоволення власних інтересів, які часто йдуть у розріз із національними інтересами держави. До таких загроз в Україні ми відносимо політизацію етнічності, а також такі прояви етнічного радикалізму, як між-етнічний чи етнополітичний конфлікт, етнічний сепаратизм або іредентизм. Саме тому для запобігання деструктивних впливів на суспільно-політичні процеси, які несе в собі реалізація такого типу загроз, потрібно уникати причин, які їх провокують.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загалом, в основі такого дослідження поняття «етнополітична загроза». Поки що єдине розу-

міння або визначення цього поняття в українському науковому дискурсі відсутнє. Чимало дослідників знаходять інші взаємозамінні словосполучення для позначення подібного явища. Так, українська дослідниця В. Бурдяк використовує у своїх працях словосполучення «ризиків та виклики соціальної стабільності» [1, с. 297]. Послугуються поняттям «етнополітична загроза», зокрема експерти Національного інституту стратегічних досліджень [2, с. 1, 2] та український науковець В. Котигоренко [3]. У першому випадку йдеться про етнополітичні загрози національній безпеці, а в другому – про етнополітичні загрози соціальної стабільності. У цих працях указаний перелік подібних загроз, а основна увага зосереджується на аналізі потенційних або наявних наслідків для етнонаціональних відносин.

Натомість більшість науковців, котрі аналізують причини етнополітичних загроз, зосереджуються на дослідженні саме зовнішніх причин – певних впливів, які йдуть із-за меж держави. Це, наприклад, науковець Є. Рябінін, який аналізує екзогенні чинники впливу на посилення етносепаратистських процесів в Україні [4] або дослідник

В. Котигоренко, який наголошує, що втручання і підбурювання певними державами з метою досягнення власних інтересів є потенційно небезпечним для держави [3]. Проте, на нашу думку, не варто відкидати чи ігнорувати можливості виникнення та реалізації етнополітичних загроз під впливом причин зсередини держави, а саме ця частина проблеми є недостатньо вивченою. Для доведення основних тез будемо послуговуватися прикладами, що наведені у аналітичних записках Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І.Ф. Кураса, Національного інституту стратегічних досліджень, матеріалах ЗМІ, працях дослідників (В. Котигоренка, О. Кривицької, І. Кресіної, О. Рафальського та ін.), що розглядають проблеми розвитку етнополітичних процесів в Україні.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є аналіз внутрішніх причин виникнення і реалізації етнополітичних загроз у сучасній Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. На нашу думку, саме формулювання «загроза етнополітичній стабільності» або просто «етнополітична загроза» є досить вдалим, адже загроза – це можлива небезпека, яка через певні причини може реалізуватися та потенційно мати негативні чи навіть руйнівні наслідки. В Україні такими загрозами, як ми вже зазначали, є політизація етнічності, а також прояви етнічного радикалізму. Важливою їх причиною, що йде ззовні, є втручання і підбурювання певними державами з метою досягнення власних інтересів. Натомість до основних внутрішніх причин виникнення і реалізації етнополітичних загроз відносимо:

- 1) розбіжності у баченні свого подальшого розвитку між етнонаціональною спільнотою та владою країни, на території якої вона проживає;
- 2) використання етнонаціонального фактора у політичних іграх (як етнічною елітою спільноти, так і політичною елітою регіону або країни).

Вони найбільш яскраво проявляються у відносинах між суб'єктами суспільно-політичних процесів, до яких ми відносимо державу як політичний інститут, її владно-політичну еліту на різних рівнях, етнонаціональні спільноти, етнічні еліти, а також суспільно-політичні організації, зокрема політичні партії, громадські організації національних меншин тощо. Розглянемо детальніше їх прояви на прикладах із поліетнічних регіонів України (Закарпатська, Чернівецька, Одеська області та Крим), адже саме у цих регіонах, через високий рівень етнічної мозаїчності населення, множинність і стійкість ареалів компактного розселення етнонаціональних спільнот, високу інтенсивність міжетнічних відносин та етнополітичних процесів, виникнення і реалізація етнополітичних загроз є найбільш небезпечною для «виживання» держави і збереження стабільності у суспільстві.

Перша причина – це розбіжності у баченні свого подальшого розвитку між етнонаціональною спільнотою та владою країни, на території якої вона проживає. Такі розбіжності найбільш помітні у відносинах кримськотатарської, угорської та російської спільнот з українською державою.

В основі політики української держави стосовно кримських татар від початку здобуття незалежності були різні погляди на питання статусу кримських татар, відмінність між якими криється у вихідному визначенні – чи є кримські татари окремим народом-нацією, яка має право на свою територію і власне політичне життя, або ж кримських татар варто трактувати як національну меншину. Між цими двома крайніми позиціями можна виявити й проміжну, що пов'язана з визнанням за кримськими татарами права на національно-територіальну автономію [5, с. 27–29]. Базовими ідеями, що сповідуються усіма організаційно структурованими представниками кримськотатарського народу, є репатріація, національна державність і національно-культурне відродження [6, с. 207], зокрема Курултаєм і Меджлисом, в установчих документах яких ідея державності на підставі корінного статусу кримських татар є ключовою. Натомість частина науковців, етнічно української політичної еліти та еліти окремих національних меншин наполягали на тому, що до розв'язання цієї проблеми не мають застосовуватися якісь особливі підходи [7, с. 223]. Інша частина науковців системно доводила, що в Україні немає «корінних народів» (у розумінні, викладеному у Конвенції Міжнародної організації праці № 169 від 1989 р.), оскільки вітчизняні законодавство і більшість наукових практик базуються на визнанні пріоритетності прав особи і громадянина у забезпеченні як індивідуальних, так і групових прав [8, с. 143]. Тому за відсутності преференцій від статусу має зникнути і, з одного боку, конфліктогенність, а з іншого – привабливість постановки питання у такому ключі. При цьому зовсім не береться до уваги те, що кримські татари розвивали в Криму власну державність у минулому або те, що інші спільноти мають можливість отримувати допомогу від свої етнічних Батьківщин, а кримські татари такої можливості позбавлені. Це ставить їх у цілковиту залежність від наданого їм українською державою обсягу прав і можливостей [7, с. 223].

Тобто парадоксальність ситуації полягала в тому, що до анексії Криму, кримські татари підтримували першу статусну позицію, Україна відстоювала другу і сторони не хотіли поступатися одна одній. Хоча вирішення проблем у взаєминах крилося у третій статусній позиції – визнанні за кримськими татарами права на національно-територіальну автономію у складі України. Проте на

заваді цього стали законодавча невизначеність, відсутність політичної волі та російський чинник на півострові.

Такі ж проблеми виникають і з російською меншиною на території України, хоча говорити про сумісність порівняння цих двох випадків не приходиться. Адже кримські татари – автохтонні жителі Криму, у них немає іншої історичної Батьківщини, а посягання росіян, що проживають в Україні, на державний устрій і територіальну цілісність здебільшого не мають ніяких об'єктивних причин і підживлюються ззовні.

Проблема російської спільноти пов'язана зі зміною її статусу – переходом у статус національної меншини після проголошення незалежності України. Адже беззаперечним був той факт, що у межах СРСР росіяни мали статус домінуючого етносу. А після розпаду СРСР вони перетворилися на доволі чисельну, розселену по багатьох регіонах, впливову мовно, культурно і ціннісно, але все ж національну меншину. Зрозуміло, що такі статусні зміни вплинули на індивідуальне і колективне самоусвідомлення усередині російської спільноти, викликаючи стан певної розгубленості або активного несприйняття нової ситуації [7, с. 216]. Через це російська еліта зробила ставку на утвердження російських культурних цінностей та дискримінацію української мови і культури в районах із більшою часткою росіян. Саме там найбільш популярні ідеї слов'янофільства та проросійські настрої [8, с. 135], які підживлюються без сприяння регіональної еліти.

Яскравим прикладом наведених тверджень є ситуація в Криму, де реакція на зміну статусу була найбільш гострою і призвела до політизації етнічності на засадах «російського націоналізму», основною ідеєю якого стала ідея «повернення Криму» до складу Російської Федерації. А соціокультурний механізм цієї політичної стратегії на півострові був наділений найбільш варіативною сукупністю інструментів його використання, які застосовувалися з метою ствердження ідеологеми «Крим – це частина Росії» [6, с. 265–266].

Часто з політичними силами й організаціями «російського націоналізму» відверто солідаризувалися й владні структури автономії. Це зумовлювало суперечності насамперед із центральною владою в Україні, національно-демократичними політичними силами та кримськотатарським рухом [9, с. 385]. Найбільш показовим прикладом, що ілюструє вказану тезу, є проголошення 5 травня 1992 р. державної самостійності Республіки Крим. Якби не жорсткі дії центру і протест Меджлісу кримськотатарського народу проти такого рішення кримського парламенту, невідомо чи Крим би не вийшов зі складу України ще в 1992 р.

На сучасному етапі прояви сепаратизму в регіонах, де домінує російська культурна традиція,

спровоковані ще й різницею у баченні свого геополітичного майбутнього між населенням, яке тяжіє до Росії, і владою, що взяла курс на євроінтеграцію. У зоні ризику перебуває Одеський регіон, де ідеологічні маркери великої частини населення у питанні ставлення до ЄС, НАТО та СРСР кардинально відрізняються від загальнонаціональних показників, що ілюструють різні опитування громадської думки.

Крім росіян, після проголошення незалежності України, питання статусу почали піднімати також представників інших етнопонаціональних спільнот на території України. Серед них особливо виділяється угорська національна меншина, етнічна еліта якої в особі Товариства угорської культури Закарпаття (далі – ТУКЗ) та «КМКС» Партії угорців України систематично висуває вимоги до влади про надання угорській меншині Закарпаття національно-територіальної автономії у різноманітних модифікаціях, які влада Угорщини активно підтримує. Ще в 1991 р. за ініціативи ТУКЗ був проведений локальний референдум у Берегівському районі Закарпатської області за утворення Угорського автономного територіального округу (за таку ініціативу висловилися 81,4% відсотка виборців району, які взяли участь у голосуванні). Це рішення так і не було підтримане владою, тому з 2000 р. ТУКЗ почало просувати ідею створення Притисянського району як об'єднання населених пунктів Берегівського, Ужгородського, Мукачівського та Виноградівського районів Закарпатської області з компактним проживання угорського населення [10, с. 78]. Після створення на базі ТУКЗ політичної партії «КМКС» Партія угорців України, її тодішній лідер М. Ковач ще активніше почав просувати таку ідею, особливо перед черговими виборами.

Із 2015 р. на порядку денному стоїть видозмінений варіант попередніх ініціатив – створення угорського територіального району на підставі добровільного об'єднання громад у зв'язку з реформою децентралізації. У травні 2015 р. на засіданні Об'єднання прикордонних органів самоврядування Закарпаття, створеного ще у 2007 р., міськими та сільськими головами територій компактного проживання угорців, була прийнята заява, у якій зокрема йшлося про таке: «Для асоціації особливо важливо, аби у рамках децентралізованого процесу – відповідно до чинного законодавства – створили район, до складу якого входили би угорські населені пункти» [11]. Дана ініціатива знову виходила від «КМКС» Партії угорців України.

Друга причина – використання етнопонаціонального фактора у політичних іграх. Для аналізу цієї причини важливим є розуміння дуже поширеного в Україні явища – так званої «етнізації політики», коли певні політичні, квазіполітичні утворення

і політики вдаються до упередженої ідеологізації і політизації окремих фактів проблемної між-етнічної взаємодії, гіперболізують відмінності у релігійних і мовних перевагах, традиціях і культурі громадян різної національності та території проживання, у ставленні до історичних постатей, міфів, пам'ятників, до версій та інтерпретацій фактів минулого і сучасного, тощо [12, с. 10–11]. Тобто для досягнення власних прагматичних цілей вони користуються найбільш поширеними стереотипними уявленнями населення. А це викликає посилення регіоналізму та підвищення рівня нетерпимості ущемлених етнонаціональних спільнот. Прикладами використання етнонаціонального фактора у політичних іграх в Україні є відносини влади та етнонаціональних спільнот в Криму до його анексії Росією, «політичне русинство», етнізація політики під час виборів, діяльність етнополітичних партій тощо.

У Криму політичні причини виникнення етноконфліктних ситуацій були пов'язані з егоцентричними діями одного із суб'єктів етнополітичних відносин, що викликали насторожену або навіть ворожу реакцію протилежної сторони [7, с. 322]. Влада автономії часто апелювала до етнічних почуттів російської більшості, що сприяло формуванню усталеного переконання про її особливу прихильність до етнічних росіян. Такі підозри ґрунтуються на фактах її пасивності стосовно дій, що прямо кидали виклик кримськотатарським цінностям і ставали причинами відкритих конфліктів [7, с. 397]. У стосунках із репатріантами влада використовувала риторику про рівні права усіх національних меншин регіону. Хоча вирішенню низки політичних та правничих аспектів їх повернення в Україну перешкоджало небажання проросійськи налаштованих влади регіону йти на компроміс.

Центральна українська влада ніколи не користувалася повністю або користувалася дуже невміло тим потенціалом, що мала кримськотатарська спільнота. Адже беззаперечним є той факт, що кримські татари, маючи основною метою участі у політичному процесі здобуття права на власну державність у територіальних межах суверенної демократичної України як основного гаранта його реалізації, сформувався у своїй домінуючій чисельності як найбільш проукраїнська сила в автономії [6, с. 227]. Натомість етнонаціональна політика України щодо автономії фактично будувалася на засадах балансування між кримськими татарами і проросійським населенням, які мали діаметрально протилежні вимоги до влади. Офіційний Київ у різні періоди розвитку держави знаходив різні причини для відмови задоволення основних вимог кримськотатарської еліти. Хоча причина завжди була одна й та сама: Україна, проголосивши себе демократичною державою, так і

не змогла побороти опір «проросійської» кримської влади відновленню прав корінного народу.

Наступним прикладом є ідея та рух за політичне русинство, який розгорнувся на Закарпатті. «Русинофільство» виникло на хвилі загального етнічного відродження в Україні як рух за визнання закарпатських русинів окремим від українців етносом [7, с. 328]. У лютому 1990 р. в Ужгороді було створено обласне культурно-освітнє Товариство карпатських русинів, яке швидко політизувалося і вже у вересні 1990 р. організацією була поширена «Декларація Товариства карпатських русинів про повернення Закарпатській області статусу автономної республіки» [10, с. 88–89]. Згодом така політизація відбулася також у напрямі просування ідеї відокремлення Закарпаття зі складу України. На сучасному етапі власної політичної партії русини не мають. Водночас в області діє 11 русинських громадських організацій.

Самі лідери русинського руху, зокрема М. Бобинець, виділяють два окремих напрями «політичного русинства»: проросійський та проєвропейський. Визначальною рисою першого напрямку є антиукраїнська сепаратистська спрямованість. Його представники (П. Гецько, Д. Сидор та ін.) орієнтуються на Росію та вимагають визнання окремої «русинської національності», надання автономії або навіть незалежності регіону Закарпаття. Проєвропейський напрям є більш чисельним і саме з ним намагаються ідентифікуватися більшість лідерів русинського руху (М. Бобинець, Є. Жупан та ін.). Основною метою цієї течії русинського руху є визнання на законодавчому рівні окремої національності «русин». Просування такої ідеї відбувається шляхом здійснення громадського та медійного тиску на органи влади [13, с. 4–6].

Ми погоджуємося з думкою науковця М. Дністрянского, що політичне русинство в своїй основі – штучне явище, в конструюванні якого значну роль відіграли як окремі особи (зокрема американський історик угорсько-українського походження П. Магочі), так і політичні структури сусідніх держав [9, с. 253]. Саме тому ми і розглядаємо його у частині використання етнонаціонального фактора (у цьому разі штучно сконструйованого) у політичних іграх. Штучне «конструювання етнічності» відбувається через максимальне відокремлення цієї етнографічної групи від української нації і базується на подвійній (загальноукраїнській та локально-русинській) ідентичності.

Незважаючи на те, що політичне русинство – локальне у просторі явище, зосереджене переважно в українсько-угорській етноконтактній смугі [9, с. 254]. Воно набрало рис антидержавництва і сепаратизму, що проявляється через друкування «наукових праць» історичного

характеру, в яких робляться спроби обґрунтувати відокремленість Закарпаття від України саме за сприяння певних політичних сил Угорщини, Словаччини (і Росії – *прим. авт.*) та за підтримки окремих місцевих органів влади і промисловців [14, с. 142]. Найяскравішим прикладом є визнання на рівні Закарпатської обласної ради у березні 2007 р. національності «русин», яке відбулося під протекцією В. Балого – тодішнього очільника Секретаріату Президента України [10, с. 91]. Таке рішення є політичною спекуляцією, що вигідна місцевій владі з економічної точки зору як інструмент отримання контролю над ресурсами регіону [14, с. 142]. Воно між іншим спровокувало більш активні дії русинських активістів. Зокрема у 2008 р. Другий конгрес підкарпатських русинів прийняв «Акт проголошення відтворення русинської державності», яким було проголошено створення автономної республіки під назвою «Підкарпатська Русь» [15, с. 140].

На сучасному етапі русинські активісти намагаються скористатися з можливої ініціативи створення кримськотатарської національно-територіальної автономії в Україні. Зокрема 5 жовтня 2016 р. голова обласної спілки громадських організацій «Народна рада русинів Закарпаття» Є. Жупан наголосив на тому, що формування територіальної автономії для кримськотатарської меншини та ігнорування таких ініціатив у Закарпатті, щодо автономних прав закарпатських русинів, носитиме дискримінаційний характер [13, с. 6].

Існування і діяльність етнополітичних угорських («КМКС» Партія угорців України, Демократична партія угорців України) та російських («Руський блок», «Руська Єдність», «Союз» тощо) партій в Україні є прикладом політизації етнічності. Хоча за умови, що такі партії використовують етнополітичний фактор власної етнічності для досягнення певних прагматичних цілей їх лідерів, а основним електоратом для них є певна група з конкретною етнополітичною ідентичністю, щодо якої і формується політична програма цієї партії, це є також прикладом етнізації політики. Адже ці партії формують свою програму, зважаючи на основні потреби етнополітичної спільноти, яку вони представляють, або потреби їх лідерів чи протекторів, якими вони підміняють потреби спільноти.

Така етнізація найчастіше відбувається саме під час виборчих кампаній, тому окремо виділимо приклад етнізації політики під час виборчих кампаній, основною метою якої є прихід до влади. В Україні ця мета, як правило, досягається через використання наявних регіональних етнополітичних відмінностей. Події виборчих кампаній, починаючи з 2004 р., виявили проблему регіонального сепаратизму, яка насправді стала проявом тенденції «федералізації» виконавчої влади на місцях.

Політичні еліти задля своїх прагматичних цілей провокували регіональне протистояння на основі діаметрально протилежних міфологем історії [8, с. 149].

Ця практика, крім мобілізації «потрібної» частини електорату, посприяла також накопиченню деструктивного потенціалу етнополітичного фактора. Коли у політичному дискурсі цілеспрямовано акцентувалася тема «двох Україн», наслідком стало значне посилення регіоналізації електоральних симпатій, посилення суспільних протиріч довкола мовних, релігійних, етнополітичних цінностей [12, с. 11], а також політизації етнічності, що веде до виникнення етнополітичних загроз. Адже у поліетнічних регіонах України істотний вплив на перебіг будь-яких виборчих кампаній має позиція компактно розселених там національних меншин і їх лідерів. Найбільш активними у цьому плані є угорці Закарпаття, румуни Буковини, болгари і молдовани Півдня Одеської області та росіяни і кримські татари в Криму.

Підтримка з боку виборців, що ідентифікують себе з конкретними національними меншинами, на загальнонаціональних виборах забезпечується переважно співпрацею політичних партій чи кандидатів із лідерами цієї меншини. Наведемо тільки кілька прикладів такої співпраці. Під час виборів до Верховної Ради Криму в 2006 р. партія «Руський блок» об'єдналася з загальноукраїнською Партією регіонів, що дозволило їм сформувати більшість у кримському парламенті [12, с. 229–230]. Напередодні президентських виборів 2010 р. румунська громада України задекларувала співпрацю і підтримку кандидата у Президенти В. Януковича, що посприяло його перемозі у Герцаївському районі Чернівецької області у загальній перевазі в області кандидата Ю. Тимошенко [12, с. 232–233]. Така ж ситуація спостерігалася і в Болградському районі Одеської області, де на парламентських виборах 2007 р. і на президентських виборах 2010 р. Партія регіонів і В. Янукович здобула значно більшу підтримку, ніж по області в цілому [12, с. 233]. На позачергових виборах до парламенту 2007 р. «КМКС» Партія угорців України підтримувала виборчий блок «Наша Україна – Народна Самооборона», який запропонував її керівникові М. Ковачу 99 місце у своєму списку, а Демократична партія угорців України підтримувала Соціалістичну партію, яка віддала представникові відповідної партії М. Товту 11 місце у партійному списку партії. Хоча за результатами виборів ці місця не стали для кандидатів прохідними [11, с. 82].

Таке залучення електорату окремих етнополітичних спільнот є вигідним для обох сторін, бо одна з них отримує голоси виборців, а інша висуває певні вимоги, які гіпотетично мають бути виконані з приходом до влади першої. Хоча

конфліктний момент тут закладений саме в гіпотетичності їх виконання. Адже, як правило, після приходу до влади такі вимоги рідко задовольняються, що веде до невдоволення і подальшої політизації меншини. Наприклад, перед президентськими виборами у травні 2014 р. було підписано Спільну декларацію кандидата на пост Президента України П. Порошенка і Товариства угорської культури Закарпаття в особі В. Брензовича, де кандидат на пост Президента П. Порошенко зобов'язався, забезпечити мовні права національних меншин на основі Європейської хартії регіональних мов та мов меншин [16]. Тому керівники угорських громадських організацій посилалися саме на цю угоду, коли наголошували на порушенні домовленостей із боку Президента України після прийняття нового Закону «Про освіту». Прикладом є текст відповідного відкритого листа до Президента, у якому наголошується: «Ми, керівники громадських організацій угорців України, звертаємося до Вас, як до гаранта Конституції України, прав і свобод людини та громадянина, а також як до нашого партнера за Спільною декларацією кандидата на пост Президента України Петра Порошенка і Товариства угорської культури Закарпаття (ТУКЗ) підписаного 1 травня 2014 року в м. Ужгороді...» [17].

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. На сучасному етапі під час аналізу основних причин, що провокують реалізацію та виникнення етнополітичних загроз

у сучасній Україні, більшість науковців звертає увагу саме на зовнішні причини. Хоча, на нашу думку, не варто не враховувати причин, що йдуть із середини держави. До таких внутрішніх причин ми відносимо: 1) розбіжності у баченні свого подальшого розвитку між етнонаціональною спільнотою та владою країни, на території якої вона проживає; 2) використання етнонаціонального фактора у політичних іграх (як етнічною елітою спільноти, так і політичною елітою регіону або країни). Вони найбільш яскраво проявляються у відносинах між суб'єктами суспільно-політичних процесів, до яких ми відносимо державу як політичний інститут, її владно-політичну еліту на різних рівнях, етнонаціональні спільноти, їх етнічні еліти, а також суспільно-політичні організації, в тому числі політичні партії, громадські організації національних меншин тощо. Перша причина проявляється у розбіжностях між кримськотатарською, угорською чи російською спільнотами й українською державою, а друга виявляється у процесі етнізації політики під час виборчих кампаній, у питаннях відносин влади та етнонаціональних спільнот у Криму до його анексії Росією, штучного конструювання русинської ідентичності та діяльності етнополітичних партій в Україні.

У подальшому дослідження етнополітичних загроз буде нами розширене аналізом їх наслідків і проявів в Україні, а висновки з цієї статті будуть використані під час дослідження деструктивних впливів етнонаціонального фактора на суспільно-політичні процеси в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бурдяк В. Регіональна етнополітика в Україні: ризики та виклики соціальної стабільності. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. Київ, 2009. Вип. 44. С. 297–306.
2. Етнополітичні загрози та ризики національної консолідації: регіональний вимір: аналітична записка / Національний інститут стратегічних досліджень при Президенті України. Київ, 2016. 24 с.
3. Котигоренко В. Ризики для держави в контексті етнополітичних загроз соціальної стабільності Віче. 2008. № 19. URL: <http://veche.kiev.ua/journal/1140/> (дата звернення: 09.06.2018).
4. Рябінін Є. Екзогенні чинники впливу на посилення етносепаратистських процесів в Україні. Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія, Політологія. Маріуполь, 2016. Вип. 16. С. 299–307.
5. Парахонський Б. Кримськотатарська проблема: сучасний стан і перспективи вирішення. Кримські студії. 2000. № 1. С. 25–35.
6. Політичний процес в Автономній Республіці Крим: особливості, суперечності, прорахунки (1991–2014 рр.): аналітична доповідь / Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України. Київ, 2016. 304 с.
7. Котигоренко В. Етнічні протиріччя і конфлікти в сучасній Україні: політологічний концепт: монографія. Київ: Світогляд, 2004. 722 с.
8. Кривицька О. В. Демаркаційні лінії в етнополітичному просторі України : монографія. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2015. 328 с.
9. Дністрянський М. С. Етнополітична географія України: проблеми теорії, методології, практики: монографія. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. 490 с.
10. Електоральні процеси України в регіональному вимірі: Буковина і Закарпаття: монографія / Під ред. А. Круглашова і М. Токаря. Ужгород : Поліграфцентр «Ліра», 2014. 552 с.
11. Каздобіна Ю. Питання децентралізації в контексті забезпечення прав національних меншин на прикладі угорської меншини Закарпаття. Український незалежний центр політичних досліджень: офіційний сайт. 2016. № 18/742. URL: http://www.ucipr.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=8:pitannya-decentral-

zac-v-konetkst-zabezpechennya-prav-nac-onalnih-menshin-na-priklad-ugorsko-menshina-zakarpattya&catid=8&lang=ua&Itemid=201 (дата звернення: 09.05.2018).

12. Етнополітичні процеси в Україні: регіональні особливості: монографія / М. Панчук та ін. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2011. 396 с.

13. Процеси політизації етнічності в Україні: загрози та можливості для державної політики в умовах зовнішньої агресії: аналітична записка / Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України. Київ, 2017. 26 с.

14. Рафальський О. Етнополітична регіоналізація України. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І.Ф. Кураса НАН України. Київ, 2011. Вип. 2 (52). С. 135–148.

15. Кресіна І. Проблеми етнонаціональної консолідації українського суспільства. *Studia politologica Ucraino-Polona*. 2013. Вип. 3. С. 139–144.

16. Тужанський Д., Сидоренко С. Віктор Орбан відкрив карти: як наростатиме конфлікт України та Угорщини. *Європейська правда*. Дата оновлення: 27.11.2017. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2017/11/27/7074250/> (дата звернення: 30.06.2018).

17. Відкритий лист до Президента України Петра Порошенка. КМКСЗ : офіційний сайт. Дата оновлення: 13.09.2017. URL: <https://kmksz.com.ua/2017/09/13/vidkrytyj-lyst-do-prezydenta-ukrayiny-petra-poroshenka/> (дата звернення: 30.06.2018).

СИСТЕМНОЕ СООТВЕТСТВИЕ СОЦИАЛЬНЫХ ИНСТИТУТОВ КАК ФАКТОР ЭФФЕКТИВНОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ УСЛОВИЙ МЕЖПАРАДИГМАЛЬНОЙ ПЕРЕХОДНОСТИ

SYSTEMIC CORRESPONDING OF SOCIAL INSTITUTIONS AS A FACTOR OF EFFECTIVE USING OF CONDITIONS OF INTER-PARADIGMAL TRANSITION

Шедяков В.Е.,

*доктор социологических наук, кандидат экономических наук,
независимый исследователь (г. Киев, Украина)*

Теоретико-методологическими базами статьи выступают работы исследователей социальных институтов, институционализации и институциональных изменений. Обеспечение живучести и конкурентности социума в условиях наложения тенденций, с одной стороны, межпарадигмального перехода, а с другой – деградации и хаоса элит связывается с качеством социальных институтов. Их системное соответствие рассматривается двояко, двухконтурно: как внутреннее взаимное соответствие, позволяющее функционировать комплексно, замещая и «вылечивая», восстанавливая инвалидные и отсутствующие коммуникации, а также как адекватность внешним требованиям эпохи задачам формирования «общества знания». Мотивирование и солидарность общества структурируется его Сверхпроектом развития. В качестве эффективных структур комплексной концентрации научно-интеллектуально-го потенциала общества рассматриваются научно-образовательно-производственные кластеры – потенциальные точки развития и локомотивы общества как целого. Педагогическое «обслуживание» их включает как развитие личности, так и сочетание общеметодологического и профессионального образования (в т.ч. методами регулярного самообразования и переобучения) на основе включения в творчество. Повышение эффективности дальнейших научных разведок в этой сфере связывается с заблаговременным исследованием направлений оптимизации общественных условий использования научно-образовательно-производственных кластеров.

Ключевые слова: институты, межпарадигмальный переход, системность, управление, организация.

Теоретико-методологічними базами статті є роботи дослідників соціальних інститутів, інституціоналізації та інституційних змін. Забезпечення живучості та конкурентності соціуму в умовах накладення тенденцій, з одного боку, міжпарадигмального переходу, а, з іншого – деградації і хаосу еліт пов'язується з якістю соціальних інститутів. Їх системна відповідність розглядається двояко, двохконтурно: як внутрішня взаємна відповідність, що дозволяє функціонувати комплексно, заміщаючи і «лікуючи», відновлюючи інвалідні та відсутні комунікації, а також як адекватність зовнішнім вимогам епохи завданням формування «суспільства знання». Мотивування і солідарність суспільства структується його Надпроектом розвитку. Ефективними структурами комплексної концентрації науково-інтелектуального потенціалу суспільства розглядаються науково-освітньо-виробничі кластери – потенційні точки розвитку і локомотиви суспільства як цілого. Педагогічне «обслуговування» їх уміщує як розвиток особистості, так і поєднання загальнометодологічної і професійної освіти (зокрема методами регулярного самоосвіти і перенавчання) на основі включення у творчість. Підвищення ефективності подальших наукових розвідок у цій сфері пов'язується із завчасним дослідженням напрямів оптимізації суспільних умов використання науково-освітньо-виробничих кластерів.

Ключові слова: інститути, міжпарадигмальний перехід, системність, управління, організація.

Theoretical and methodological bases of the article are the works of researchers of social institutions, institutionalization and institutional changes. In the conditions of superposition of tendencies, on the one hand, interparadigm transition, and, on the other hand, degradation and chaos of elites, ensuring the vitality and competitiveness of the society is associated with the quality of social institutions. Their system correspondence is considered in two ways, two contours: as an internal mutual correspondence, which allows to function in a complex way, replacing and “curing”, restoring invalid and absent communications, and also as external adequacy to the requirements of the era, above all, the tasks of forming a “knowledge society”. The motivation and solidarity of the society is structured by its Superproject of Development. As effective structures of the complex concentration of scientific and intellectual potential of the society, scientific and educational-production clusters are considered – potential development points and locomotives of the society as a whole. Pedagogical “service” includes both the development of the personality, and the combination of general methodological and vocational education (including methods of regular self-education and retraining) on the basis of inclusion in creativity. Increasing the effectiveness of further scientific intelligence in this area is associated with an early study of the directions for optimizing the social conditions for the use of scientific and educational production clusters.

Key words: institutions, inter-paradigm shift, system, management, organization.

Постановка проблемы. Периоды форсированных изменений, как правило, усиливают роль регионального измерения политико-экономической и социокультурной жизни общества. Постсовременность также предоставляет широкий диапазон возможностям ризомического раз-

вития. Тенденции формирования анклавов т.н. «умного общества» в свою очередь создают основания апеллировать к новому прочтению соотношения процессов как индивидуализации / социализации, так и элиты / массы. От элиты требуется, в первую очередь, двоякое соответствие: качеству

народа в его истории и вызовам новой эпохи. Однако деградация и хаос элит как международное явление вынуждает к усилению структурно-организационной основы социума, прежде всего – в прорывной для формирующегося «общества знания» сфере research & development.

Анализ исследований и публикаций.

Теоретико-методологические основания изучения институтов, институционализации и институциональных изменений связаны с исследованиями ряда таких авторов, как А. Алчиан, Р. Аксельрод, О. Ананьин, В. Андрианов, А. Аузан, Дж. Бернем, Ф. Бродель, Т. Веблен, Н. Гульбина, Р. Дарендорф, Х. Демсец, Э. Дюркгейм, А. Здравомыслов, Д. Калаич, С. Кирдина, Д. Коммонс, С. Кристиневич, Г. Лайбкне, Д. Норт, М. Одинцова, А. Олейник, М. Олсон, Т. Парсонс, В. Подмарков, А. Поздняков, В. Полтерович, В. Раттен, В. Тамбовцев, Р. Томас, Дж. Умбен, Б. Филд, О. Фомичев, Ф. Хайек, С. Чен, А. Шаститко, Й. Шумпетер, Т. Эггертссон, В. Ядов, Е. Якуба.

Формулирование целей статьи (постановка задания). Цель статьи – подведение промежуточных итогов в исследовании места социально-политических институтов в период форсированного проведения межпарадигмальных трансформаций.

Изложение основного материала. Как правило, утверждение той или иной эпохи, накопление ее признаков, системное освоение разных сфер жизнедеятельности связаны с укреплением целостных качеств и роли социально-политических институтов. Природа социально-политических институтов неотъемлема от характера регулирования общественных отношений. Формирование и осуществление эффективной постсовременной стратегии безопасности и развития общества предполагает гибкое сочетание использования объективных и субъективных факторов, циклично-волнообразных и уникально-невосполнимых процессов, общих закономерностей и специфики условий (прежде всего, рисков и возможностей). Комплексность социального организма дает возможность до определенной меры компенсировать, а то и «лечить» его инвалидные коммуникации. Социально-экономическая целостность стремится к полнокачественному наращиванию своих саморегулируемых, самовосстанавливающихся и саморазвивающихся возможностей, в частности при помощи развития адаптационных свойств. Обеспечение комплексности действий предполагает как внутреннюю слаженность элементов, так и адекватность внешним вызовам, что формирует два управленческих / регулятивных контура и требует приоритетной системной корреляции двух уровней институционального соответствия. В свою очередь, оптимальное развитие социально-политических процессов предполагает вызревание как самой общественной среды, так

и кластеров будущего как звеньев цепи, потянув за которые можно изменить состояние и динамику трансформаций всего общественного организма. Между тем, наложение признаков деградации и хаоса элиты на межпарадигмальную переходность рождает ныне новое качество задач обеспечения живучести и конкурентоспособности культурно-цивилизационного мира с опорой на социально-политических институты. Дополнительные сложности (как аналитико-прогнозные, так и конструктивно-управленческие) возникают и из чересполосицы традиционных, современных и постmodernных секторов культуры общественной и личной жизни, из особенностей самого перехода, отражающего черты и противоречия не только «общества знаний» [1–4].

Вместе с тем время межпарадигмального перехода радикально увеличивает «коридор возможностей» и поднимает значение осуществляемого выбора. Человечество вплотную подошло к черте, за которой может последовать не просто обрыв в неoarхаику, а тотальное самоуничтожение с катастрофой для окружающей среды. Созданный общественный порядок, с одной стороны, не в состоянии контролировать неотъемлемые от него разрушительные силы, ибо зидется на постоянном экстенсивном расширении и интенсивном поглощении, подпитываясь от многочисленных торгово-конкурентных (и не только) войн; с другой – возникли и укрепляются предпосылки для трансформаций парадигмального уровня. Ойкумена ныне – в процессе реализации нового открывшегося «коридора свободы». Если ранее человек, как правило, реализовывался в строгих рамках предопределенной рождением жизненной дороги, то сегодня в социальном масштабе свобода выбора в продуцировании смыслов сменила прежнюю свободу от выбора с низведением к животно-вещной репродукции. Организационно-управленческая культура предрасполагает к определенному качеству осуществления выбора. При этом экология личности предполагает постоянный гражданский выбор в пользу творчества как проявления сугубо индивидуальной комбинации дарований в общественно предоставляемой форме соответственно повышающему тренду в пирамиде потребностей по Маслоу. В этой ситуации прогресс – восхождение от «человека экономического» к «человеку творческому». Регресс – в деградации до биологических инстинктов и состояния «экономического животного», «человека умелого», с индивидуальной редуцией до звериных инстинктов и общественной атомизации – стимулируется средой «сумеречного сознания», ориентирующей на потребительство и накопительство, отвергающей сущностные силы человека в пользу фетишизации вещей и капитала [5–8]. Определяющая направленность обще-

ственных трансформаций проявляется, например, в предрасположенности к определенным дарованиям, в предпочтении конкретных умений. Формы и соотношения звериного, собственно человеческого и святого для культурно-цивилизационных миров разнятся. Ныне на формирование успешных стратегий оказывают существенное воздействие наложение процессов информатизации и повышения роли Интернета (в частности, социальных сетей), постмодернизации, размывания национального суверенитета глобализацией и регионализацией, сочетания интеллектуализации и стандартизации восприятия и т.п.

Соответственно своим базовым ценностно-смысловым комплексам культурно-цивилизационные миры формируют свои Сверхпроекты развития, структурирующие общество и мотивирующие людей. Раскрытие потенциала социальных институтов и реализация потенциала восходящей волны метаморфоз связаны с всесторонним очеловечиванием общественных отношений. Вместе с тем, реализация принципов гуманизма и демократизации общественного устройства предполагает необходимость как приращения совокупного социально-экономического капитала, так и отсутствия резкого перепада в его распределении в обществе. По-прежнему, существуют два мощных приоритета социально-экономического развития и критерия общественного прогресса. Во-первых, жизнь человека, ее качество и длительность. Во-вторых, достижения цивилизации, культурное наследие. Первое направление фиксируется, прежде всего, корзинами социально-экономических, политических и духовно-идеологических прав человека, его уверенностью в завтрашнем дне, возможностями самореализации и т.п. Государство и правительство состоятельны в том случае, если могут обеспечить безопасность, развитие и реализацию творческих возможностей каждого. Заново актуализируется выбор: обеспечение государством полноты реализации эгоистических, узкокорыстных интересов некоторых – или же решение гораздо более широких задач, опираясь, в том числе и на частную заинтересованность, и на индивидуальную творческую инициативу. Так, очевидно, что направления реализации хозяйственной власти, связанные с разрушением культурного слоя цивилизации или же с наступлением на права и возможности творческой самореализации человека (тем более – его жизнь), не могут быть признаны эффективными. И уж совсем недопустимы случаи чуть ли не приватизации возможностей государств (в т.ч. в институциональном структурировании) отдельными группами людей в эгоистических целях [9-13].

Разумеется, в первую очередь это предполагает изменения в условиях формирования системообразующих отношений, в частности труда,

собственности и управления. Накопление в технико-технологической, социально-экономической и духовно-нравственной плоскостях критической массы предпосылок кардинального расширения круга занятых в свободном самостоятельном творчестве (прежде всего научно-интеллектуальном) требует адекватных перемен в нормативно-правовом регулировании и хозяйственном механизме. Так, очеловечивание условий жизнедеятельности – условие и результат эффективного управления: результат трансформаций все заметнее определяется не столько «сговором элит», сколько качеством повседневных отношений, проявляющемся и в возможностях развития и реализации (как на производстве, так и на досуге) общественно ориентированной творческой одаренности каждого, при формировании «общества знания», прежде всего, в реальности комплексного обеспечения приоритетности его потенциальных точек развития и локомотивов общества как целого – научно-образовательно-производственных кластеров [14–16]. Педагогическое «обслуживание» их включает как развитие личности, так и сочетание общеметодологического и профессионального образования (в т.ч. методами регулярного самообразования и переобучения) на основе включения в творчество, прежде всего, в труде и управлении / регулировании. Между тем вовлечение в процесс управления широких масс тружеников ставит историческую задачу их обучения, причем отнюдь не на уровне частных тренингов, а серьезного подъема концептуального, методологического образовательного уровня. Для гражданского общества совершенно недостаточно профессиональной грамотности, тем более – «натасканности» в решении точечных краткосрочных задач. Сознательная активность и разумная инициатива предполагают наличие соответствующих институциональных и неинституциональных форм, широко использующих особенности ризомичности трансформаций сетевых социально-политических коммуникаций.

При этом необходимость подлинной приоритетности научно-образовательно-производственных кластеров связана отнюдь не с их узкоинструментальной, а социокультурной значимостью. Между тем подобная ситуация тоже требует своего закрепления в системе как социальных институтов, так и неинституционализованных социальных ячеек, только вот удел регулятивных воздействий в сетевом обществе гораздо сложнее, ибо выводит на синтез управляемых, самоуправляемых и неуправляемых процессов. А модель ризомического развития, отражающая нынешнюю трансформацию общественной среды, где самая неожиданная почка может превратиться в ключевую для общества «точку роста», требует широчайшего вовлечения населения в творчество (прежде всего в труде и управлении). Кардинальное изменение

меры процессов социализации и индивидуализации в постглобальном, постиндустриальном и постсовременном мире требует метаморфоз социальных институтов как условия дальнейшего развития, в т.ч. путем наращивания своеобразия.

Специфический же характер постсовременной модернизации предполагает резкое увеличение значения рефлексивных и бесструктурных свойств эффективного управления. Так, рефлексивная природа постсовременной модернизации ориентирует на повышение культуры проведения трансформаций путем гибкого использования управленческих композиций по стимулированию желательных изменений, в частности посредством как развития социокультурной ткани политико-экономических изменений (в частности для задействования потенциала бесструктурного управления), так и формирования кластеров перспективных подвижек. В глобализованном мире свои ловушки ожидают всемирные центры и мировую периферию, интересных для «центров силы» и никому не нужных, удобных и неудобных. Но постсовременность дарует шанс на успех каждому из культурно-цивилизационных миров, надо лишь обеспечить интеграцию интересов, культуру проведения модернизации, увидеть возможности, быть к ним готовым: выращивать свои ресурсные базы и социально-экономические формы, позволяющие воспринимать и производить заблаговременный стратегический анализ, прогнозирование и конструирование успешных постглобальных проектов.

Повышение общественной эффективности развития и реализации индивидуальной комбинации одаренности каждого требует культивирования просоциальной (не антисоциальной и не асоциальной) направленности вектора метаморфоз совокупности условий жизнедеятельности, сущностей и видимостей исторических процессов. Формируемые противоречия при этом не загоняются вглубь общественного организма, а становятся двигателями его дальнейшего прогресса. Широкая палитра комбинаций индивидуальной одаренности каждого и связанные с отличиями характеров поведенческие особенности входят в механизмы выживания человечества, приспособления к меняющейся среде, поиска преимуществ безопасности и развития. А вот социальное неравенство, проявляющееся, в частности, в неравноправии в доступе к возможностям общественно полезного самоосуществления и условиям жизнедеятельности – источник и деградации (как общественной, так и индивидуальной), и накопления протестного потенциала.

Полнота использования сложившихся предпосылок требует также продуктивной духовно-нравственной атмосферы, ориентирующей на свершения и мотивирующей к ним. Это предполагает

и переформирование базовых ценностно-смысловых комплексов культурно-цивилизационных миров, и структурирование (в частности доформирование) общественной жизни Сверхпроектом развития и социальными институтами. При этом, с одной стороны, изменение условий выливается в смену форм ценностного восприятия, с другой – это отнюдь не означает отказа от своих базовых ценностей и смыслов. В свою очередь, общественный проект мегауровня поддерживается мириадами менее крупных проектов, позволяющими соборную реализацию традиций и укладов культурно-цивилизационного мира в новых условиях. Постсовременные подходы к социальному управлению при этом вообще не перечеркивают, а актуализируют потенциал модерна по развитию и активизации человеческого фактора. Однако они открывают и новые возможности, связанные с более активным использованием традиций и обычаев, неформальных коммуникаций и социальных сетей, синтезом управляемости, самоуправляемости и неуправляемости. Инверсионные же явления неклассических трансформаций требуют более полно использовать в процессе социально-политического регулирования, вызревшие естественным путем общественные формы, когда стратегия «прогрессоров» «облагодетельствовать насильно» лишь обостряет противоречия, приводит к перерасходу ресурсных баз и вызывает отторжение, часто с закономерным движением вспять.

Именно поэтому традиционные ценностные ориентации обновляются под знаком усиления мотивов социальной ответственности, умеренности, самоограничения, закрепление состояния социальной иерархии. Вследствие такой направленности реактуализируется интерес к культуре, к ценностно-смысловым комплексам. При этом, чем больше размах самостоятельного творчества, тем в большей степени он ориентирует на самодисциплину и самоограничение, отказ от подверженности антитезе потребительства-накопительства в пользу развития и реализации сущностных сил. Переход от отчужденной реальности мира накопления вещей к развитию и реализации мира людей, обмена товарами к обмену способностями, комбинацией глубоко личных одаренностей дополнительно усложняет формально-управленческие ресурсно-методологические базы, объективно акцентируя регулируемую роль условий жизнедеятельности. Вместе с тем, вирус консьюмеризма как источник серьезных общественных болезней разъедает социально-политическую среду, деформируя социокультурный капитал, и духовно-нравственную сферу. Между тем, как известно, в производстве объективируется личность, тогда как в потреблении субъективируется вещь.

Выводы и перспективы дальнейших разведок в этом направлении. Таким образом, с

одной стороны, в общефундаментальной плоскости взаимодействия общественного и индивидуального в характеристике состояния и динамики социально-политического развития период сконцентрированного межпарадигмального перехода усиливает роль субъектности трансформаций; с другой – недостаточность личностно-элитных свойств на актуальном уровне требует комплексности формирования социально-политических институтов и их соответствия на уровнях, ведущих контуров общественной жизни.

Институциональные матрицы культурно-цивилизационного мира скрепляются Сверхпроектом развития, мотивирующим и поддерживающим партнерство и соответствие общественного и индивидуального, природа которого должна обеспечивать устойчивое положение на оси восприятия трансформация, а характер – позволять быть конкурентноспособным. Участие в формировании экономики знаний сегодня – необходимость сохранения своей социокультурной идентичности, независимости своего культурно-цивилизационного мира. Вместе с тем тенденции усиления роли анклавов «общества знания» предрасполагают к приоритетности институционального оформления сферы Research & Development, в частности научно-образовательно-производственных комплексов как кластеров знаний, умений и навыков, локомотивов развития и именно тех звеньев, которые в состоянии ныне обеспе-

чить социально-экономический подъем страны. Сверхпроект общественного развития и научно-образовательно-производственные комплексы взаимно дополняемы и имеют не узко инструментальное, а социокультурное значение требуют действительной приоритетности.

С ростом сетей неинституционализированных отношений при ризомичности социума регулирование общественных тенденций соединяет элементы управляемых, самоуправляемых и неуправляемых процессов. Усиливается регулятивное значение систем связи и социальных норм, коррелирующих с базовыми ценностно-смысловыми комплексами культурно-цивилизационного мира. Меняется и представление об эффективном управлении, в том числе стратегического уровня. Именно обеспечение адекватного Вызовам истории, методологически состоятельного стратегического, тактического и оперативного управления (а вовсе не обладание мощным потенциалом как таковым), вовлечение каждого в историческое творчество в труде и управлении, расширение тем самым субъектности трансформаций является решающим фактором истории.

Соответственно, по нашему мнению, повышение эффективности дальнейших научных разведок в этой сфере можно ожидать при заблаговременном исследовании направлений оптимизации условий использования научно-образовательно-производственных кластеров.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Кривуля А. М. Диалектика общественных отношений и человеческой деятельности. Харьков: Выща шк., 1988. 161 с.
2. Шедяков В. Е. Демократичні інститути в контексті завдань збереження розвитку самобутніх народних цінностей. Вісник Одеського національного ун-ту. 2012. Т. 17. Вип. 2 (16). Соціологія і політичні науки. С. 26–34.
3. Шедяков В. Е. Общественная среда и социальная инженерия. *Habitus*. 2018. No 5. С. 54–59.
4. Шедяков В. Е. Социально-политические институты как фактор модернизации экономики. *The Modern Trends in the Development of Business Social Responsibility: Proceedings of the II International Scientific Conference*. Nova School of Business and Economics, Nova University. Lisbon, Portugal, June 29, 2018. Part I. P. 61–64.
5. Шедяков В. Е. (Пост)модерн – переход к политической культуре общества знания или контрмодерна? *Politicus*. 2018. Вип. 1. С. 88–94.
6. Бурега В. Социально-адекватный менеджмент. Киев: Академия, 2001. 272 с.
7. Шедяков В. Е. Возможности и риски эпохи: научно-исследовательская рефлексия – рефлексивное управление – рефлексивная модернизация. *Management of modern socio-economic systems: Collective monograph / ed. by J. Žukovskis, K. Shaposhnykov; Aleksandras Stulginskis University, Business and Rural Development Management Institute*. Kaunas: Baltija Publishing, 2017. Vol. 1. P. 201–218.
8. Сагатовский В. Н. Есть ли выход у человечества? СПб.: Петрополис, 2000. 148 с.
9. Шедяков В. Е. Создание привлекательных условий жизни и благоприятных для творчества предпосылок – цель и условие долгосрочного эндогенного социально-экономического развития при формировании «умного общества». *The Development of International Competitiveness: State, Region, Enterprise: Proceedings of the International Scientific Conference*. Nova School of Business and Economics, Nova University. Lisbon, December 16, 2016. Part II. P. 34–36.
10. Шедяков В. Е. Развитие социальной справедливости: место социетального управления. *Theoretical and applied researches in the field of pedagogy, psychology and social sciences: Proceedings of the International Scientific-Practical Conference*. Holy Cross University, Humanitarian pedagogical faculty. Kielce, December 28–29, 2016. P. 144–147.
11. Шедяков В. Е. Ценностные основания национальных моделей социально-экономического развития. *National Economic Reform: experience of Poland and prospects for Ukraine: Collective monograph / ed. by A. Pawlik, K. Shaposhnykov*. Kielce: Baltija Publishing, 2016. Vol. 2. P. 164–190.

12. Шедяков В. Е. Соціокультурні підвалини стимулювання в інноваційної економіці. Innovations in the development of socio-economic systems: microeconomic, macroeconomic and mesoeconomic levels: Collective monograph / ed. by J. Zukovskis, K. Shaposhnykov; Aleksandras Stulginskis University, Business and Rural Development Management Institute. Kaunas: Baltija Publishing, 2016. Vol. 2. P. 83–97.

13. Шедяков В. Е. Интеллектоемкость и нравственность как атрибуты экономики, основанной на знаниях. National Economic Development and Modernization: experience of Poland and prospects for Ukraine: Collective monograph / ed. by A. Pawlik, K. Shaposhnykov. Kielce: Baltija Publishing, 2017. Vol. I. P. 283–294.

14. Шедяков В. Е. Научно-образовательно-производственные кластеры – точки развития экономики и общества. Innovative Economy: Processes, Strategies, Technologies: Proceedings of the II International Scientific Conference. State University of Jan Kochanowski, Departament for Entrepreneurship and Innovation. Kielce, January 26, 2018. Part I. P. 65–67.

15. Шедяков В. Е. Научно-образовательный комплекс в формировании базы стабильного развития. Modern Economic Research: Co-operation, Banking, Public Administration in a Decentralized Environment: Proceedings of the International Scientific Conference. State University of Jan Kochanowski, Cooperative Bank, Polish Economic Society in Kielce. Kielce, September 26, 2017. P. 9–11.

16. Шедяков В. Е. Совершенствование общественных отношений и развитие творческой активности. Актуальні проблеми філософії та соціології. 2017. Вип. 19. С. 136–141.

РОЗДІЛ 3 ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

УДК 321.7:019.52:004

ІНФОРМАЦІЙНА ДЕМОКРАТІЯ В ПУБЛІЧНОСТІ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

INFORMATION DEMOCRACY IN PUBLICITY OF INFORMATION SOCIETY

Васильєва Л.А.,

*кандидат філософських наук,
доцент кафедри права*

*Національного аерокосмічного університету імені М.С. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут»*

У статті проводиться соціально-філософське осмислення місця і ролі явища інформаційної демократії в публічному просторі сучасного інформаційного суспільства в умовах швидких інформаційних та комунікаційних перетворень. Підкреслюється, що інформаційно-публічні інтеракції (як основа політичного дискурсу) в сучасних умовах набувають універсального характеру, стають високооперативною сферою реагування ресурсом людської уваги й громадянської відповідальності. У цьому прояві публічність здатна демонструвати особливий варіант політичного компромісу, соціального прогнозування й інтегрованої безособистісної інваріантності, що забезпечують функціонування нових форм демократії.

Ключові слова: публічність, інформаційна демократія, комунікація, суспільство, технології, політичний дискурс.

В статье осуществляется социально-философский анализ места и роли феномена информационной демократии в публичном пространстве современного информационного общества в условиях интенсивных информационно-коммуникативных преобразований. Подчеркивается, что информационно-публичные интеракции (как основа публичного дискурса) в современных условиях приобретают универсальный характер, становятся высокооперативной сферой регулирования ресурсом человеческого внимания и гражданской ответственности. В этом проявлении публичность способна демонстрировать особенный вариант политического компромисса, социального прогнозирования и интегрированной безличностной инвариантности, которая обеспечивает функционирование новых форм демократии.

Ключевые слова: публичность, информационная демократия, коммуникация, общество, технологии, политический дискурс.

This article, author conceptualizes the socio-philosophical place and role of the phenomenon of informational democracy in the public space of the modern information society within the rapid information and communication transformations. It is emphasized that public information interactions, as the basis of today's political discourse, get more and more universal. Moreover, they become a highly operational sphere of influence on human attention and civic responsibility. In this manifestation, publicity is capable of demonstrating a particular variant of political compromise, social forecasting, and integrated non-human invariance, which ensure the functioning of new forms of democracy.

Key words: publicity, information democracy, communication, society, technology, political discourse.

Постановка проблеми. В умовах формування правового демократичного суспільства на основі швидких інформаційних та комунікаційних перетворень, що приносять значні зміни у громадське життя, нові форми публічності здатні контролювати мінливий інформаційний простір, впливати на інституціоналізацію норм, стандартів, кодексів, законів як внутрішню політику окремих держав, так і зовнішню інтеграцію всього політичного середовища.

Швидко змінюються технології, змінюються й можливості утворення нових форм політичної

комунікацій, складаються позитивні умови для трансформації політичного публічного простору. Так, якщо раніше однією з форм об'єднання людей були політичні партії, профспілки, що мали свої ідеологічні програми, то в сучасному інформаційному суспільстві ця функція переходить до інтерактивних публічних комунікацій (політичні блоги, форуми, телеобговорення і т.д.), у яких ідеологічність розмивається або має рухомі границі. Саме тому в сьогоденні нові актуальні відкриті техніки й технології змушують учених переглядати свої концепції і методи дослідження політичного

публічного простору, відмовляючись від класичного акценту на лінійні моделі розвитку сучасного суспільства. Саме сьогодні гостро стоїть проблема відкритого взаємовпливу в політиці за рахунок публічності, відсторонення від прихованих, закритих форм комунікації. Комунікативний корінь демократії – основний складник сучасної політичної публічності. В ідеалі і демократія, і публічність є взаємодоповнювальними явищами, які працюють на імплікативно-нормативний взаємозв'язок усупільстві.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є соціально-філософське осмислення місця і ролі інформаційної демократії в публічному просторі сучасного інформаційного суспільства.

Натепер публічний простір тісно пов'язаний із публічними комунікаціями. Він є обов'язковим, невід'ємним атрибутом сучасного соціального й політичного життя як окремого індивіда, так і держав у цілому. Публічність задовольняє базову потребу людини – входження й перебування в соціумі. Представляючи реальну дійсність, багатомірне спілкування, сучасна публічність може бути представлена як ідеальна реальність, у якій швидко формується основний ресурс – ресурс людської уваги, а тому й участі. Безперечно, сучасна публічність уже не схожа на ранні форми свого прояву: вона інтерактивна, неперервна, продуктивна, має всебічний й вседоступний характер. Саме ці її особливості дають поштовх для реалізації нових упроваджень демократії – формування інтерактивних форм взаємодії різних груп суспільства на основі добровільного об'єднання індивідів під час вирішення конкретної критичної ситуації. Органи влади в цьому разі стають лише засобом забезпечення безперервної комунікації громадян. Саме така тенденція призводить до зростання ролі громадян і впливу на державу через усунення технократії, забюрократизованості владних структур, підвищення рівня професійної політики [5, с. 268]. Сьогодні «демократія» – це не тільки активна публічна участь громадян у виборах і референдумах, а відкрита згода народу жити в умовах чинної влади, дотримуватись норм, цінностей, принципів політичного плюралізму, публічної колегіальності у діяльності державного апарату тощо.

Як відомо, поняття «демократія» походить від грецького «*demokratia*» (буквально – народовладдя, від *demos* – народ та *kratos* – влада). У політичному словнику можна знайти такі визначення демократії. Демократія – 1) народовладдя у державі або, за словами американського Президента А. Лінкольна, «правління народу, вибране народом і для народу»; 2) форма існування будь-якої організації, заснованої на рівноправній участі її членів у керівництві та ухваленні рішень більшістю. У такому сенсі ідеться про пар-

тійну, виборчу, профспілкову та ін. Така демократія може існувати скрізь, де є організація, влада й управління; 3) заснований на певній системі цінностей ідеал суспільного устрою та відповідний йому світогляд. До складників цього ідеалу цінностей відносять свободу, рівність, права людини, народний суверенітет; 4) соціальний і політичний рух за народовладдя, здійснення демократичних цілей та ідеалів. Цей рух виник у Європі під гаслом боротьби з абсолютизмом; 5) одна з моделей політичної системи, ознаками якої є визначення народу вищим джерелом влади, виборність інститутів держави, періодична звітність, рівноправність громадян, рівність виборчих прав, підпорядкування меншості більшості під час ухвалення рішень тощо [9, с. 115].

Слід підкреслити, що дослідженням питання демократії в класичному розумінні цього терміну займалися такі вчені, як Р. Даль, Г. Ерме, Ж.-А. де Кондорсе, А. Лейпхарт, Г. Маклюєн, А. Мельвіль, Дж. Несбіт, Д. Растоу, Дж. Сарторі, А. Тоффлер, С. Ханкінгтон та інші. Сучасні розуміння демократії та концепції подальшого її становлення й розвитку представлені в працях таких вітчизняних представників політичної думки: М. Баранова, М. Вершиніна, А. Колодій, Ю. Нисневича, В. Пантіна, О. Радченка, А. Салміна, Л. Сморгунова й інших, ґрунтуються на класичних традиціях її осмислення.

Поряд із класичним трактуванням демократії як народовладдя в політологічній літературі це поняття вживається:

– в аксіологічному аспекті: демократія – це окрема політична і соціальна цінність, нерозривно пов'язана з принципом свободи, правами людини і створенням максимальних умов для саморозвитку особистості;

– у політико-інституційному плані – для характеристики політичного режиму, що має громадянське суспільство, відрізняється принципом поділу влади, виборністю представницьких органів влади на альтернативній основі, функціями багатопартійної системи, наявністю опозиції і т.д.;

– у процесуально-процедурному аспекті для характеристики життєдіяльності будь-якої спільноти (зокрема політичної партії й організації) як на загальному, так і локальному рівнях, де панує принцип підпорядкування меншості більшості, а всі члени спільноти наділені рівними правами й обов'язками;

– у культурологічному аспекті демократія пов'язана з визначеною культурою суспільства, зокрема політичною, заснованою на принципах автономії індивіда, терпимості і цивільної відповідальності [4, с. 3–4].

Первинне розуміння демократії зустрічаємо ще в «Державі» Платона, де філософ визначає демократію як суб'єктивну рівність: «демокра-

тія здійснюється тоді, коли бідняки, одержавши перемогу, багатьох своїх противників знищать, інших виженуть, а решту зрівняють у громадських правах й в заміщенні державних посад... Демократичний устрій відбувається більшою частиною за жеребом... За нього існує своєрідна рівність – що зрівнює рівних і нерівних» [6, с. 111]. Пізніше визначення демократії знаходимо й у його учня Аристотеля, який вважає, що демократія – більшість у сфері влади, що має декілька різновидів. Ці різновиди залежать від критеріїв, від надання тим чи іншим прошаркам населення громадянських прав і доступ до політичної влади. Аристотелем вирізняються п'ять видів демократії. Характерною ознакою першого з них є рівність багатих і бідних щодо верховної влади; всі обов'язково мають брати участь у владній діяльності. У другому виді демократії здобуття магістратур (посад) зумовлено невисоким майновим цензом, тобто не всі дорослі люди є повноправними громадянами. Характеризуючи третій і четвертий вид демократії, Аристотель говорить про панування в них закону в діяльності магістратур, але не згадує умов надання тим чи іншим особам громадянських прав. У п'ятому виді демократії верховна влада належить демосу, а не закону. Цю форму Аристотель піддає рішучій критиці. На його думку, вирішальну роль тут відіграють демагоги (замість кращих людей) і народні декрети (замість законів). Демос стає деспотичним і діє тиранічно. Влада знаходиться в руках багатьох, але користуються нею всі разом, а не кожен окремо. Демосом верховодять демагоги, а кращі громадяни піддаються переслідуванню: «Там де відсутня влада закону, там немає місця і якій-небудь формі державного устрою» [1, с. 8].

Із вищесказаного можна зробити висновок, що навіть на етапі зародження й формування політичної думки дослідників турбували питання всецілої публічної участі громадян у політичному житті, а значить проводився й інтенсивний дискретний пошук найкращих форм державного устрою.

Термін «інформаційна демократія» ввів французький політик (колишній прем'єр міністр Франції), політолог М. Рокар [7, с. 564] у 1990 р., розглядаючи його переважно з позицій виборчого процесу. Науковець не заглиблювався в загальноприйняте трактування демократії як влади більшості, зосередившись на громадському аспекті суспільнополітичних відносин, де, на його думку, відбувається становлення нової та дійсної форми демократії [2]. За М. Рокаром, серцевиною інформаційної демократії є реальність взаємозв'язків між виборними особами, засобами масової інформації і виборцями. Новизною цієї теорії є те, що автор виділив два такі складники: всезагальне виборче право та вільну інформацію, причому М. Рокар указує на необхідність застосування без мані-

пуляцій та обману політтехнологів. Природно, що найсправедливіше та найдемократичніше громадяни можуть реалізувати свої виборчі права лише за умови вільного розповсюдження інформації, відсутності політичних заборон, цензури, політичного терору тощо. Демократія за М. Рокаром – це не лише позначка у виборчому бюлетені. Виявлення вибору громадян здійснюється за посередництвом інформації, тому ЗМІ й називають «четвертою владою» [11, с. 57]. М. Рокар, зосередившись на приватному аспекті суспільнополітичних відносин, підкреслював, що серцевиною демократії є реальність взаємозв'язків між виборними особами, засобами масової інформації і виборцями. Виділивши два головні складники інформаційної демократії (загальне виборче право та вільну інформацію), М. Рокар убачав необхідність застосування без маніпуляцій та обману політтехнологів [11].

Інформаційна демократія потребує міцних діалогових зв'язків між державою й громадянським суспільством. Саме новітні інформаційно-комунікаційні технології відкривають перспективи національної та локальної державної політики, що доходить до громадян через Інтернет, електронну пошту й інші інформаційно-комунікаційні технології, яку підтверджують певні західні експерименти з електронним голосуванням, електронними посібниками виборця тощо [13]. Підґрунтям виникнення поняття «інформаційна демократія» стала теорія переходу від індустріального до інформаційного суспільства Дж. Нейсбіта [7, с. 470]. На думку Дж. Нейсбіта, розвиток мережі мас-медіа з часом призвів до того, що новітні технології стали використовуватися для інформування громадян із широкого спектра питань у різних сферах життєдіяльності, для обговорення законопроектів та нормативноправових актів у процесі підготовки та ухвалення політичних рішень [8]. Крім того, підвищений інтерес до нових форм демократії наприкінці ХХ ст. – на поч. ХХІ ст. пов'язаний із пошуком державами, які позбавились авторитарних і тоталітарних режимів, досконалої форми правління. Як зазначає А. Салмін, з чим важко не погодитися, демократія – це найвпливовіша політична ідея ХІХ ст., що стала на початку ХХ ст. політичною реальністю, до середини століття – геополітичною реальністю, а до його кінця – універсальною [12, с. 10].

Для класичних демократичних режимів, на відміну від авторитарних і тоталітарних, прийняття політичних рішень «за закритими дверима» є неприйнятним. За таких умов публічні форми представницької демократії в глобальному масштабі, перетворюючись в інструмент медіа-презентації еліт. Ця тенденція набуває глобального характеру – відсутність політичних контактів стає проблемою розвинутих демократій, де роль

засобів масової комунікації (як головного фактора публічності, транспарентності влади) не піддається сумніву [3]. Інформаційна взаємодія при цьому стає невід'ємною частиною всіх внутрішньо- та зовнішньополітичних процесів, інформаційні ресурси та інформаційно-комунікаційні мережі створюють так звану «кровеносну систему» сучасної держави. Наявність значної кількості акторів, що взаємодіють у межах мереж і знаходяться в інтеграції різного ступеня один з одним, зумовлює необхідність класифікації. Р. Родес виділяє п'ять типів мереж [15, с. 14]:

1) політичні спільноти, що відрізняються стабільністю взаємин, стійким членством, наявністю вертикальної взаємозалежності та ізоляцією від інших мереж. Вони інтегровані і вертикально залежні один від одного. Прикладом такого типу політичних мереж у публічному управлінні можуть стати територіальні публічні колективи (місцеве співтовариство);

2) професійні мережі виражають інтереси певної професійної групи, тому засновані на високому ступені вертикальної взаємозалежності та ізолювані від інших мереж. Професійні спілки, різні спеціалізовані служби й асоціації є прикладами такого типу мереж;

3) міжуправлінські мережі відрізняються широким охопленням публічних інтересів, що зумовлює необхідність розширення горизонтальної структури і відмови від жорсткої вертикальної взаємозалежності. На думку Р. Родеса, цей тип мереж формується на основі представництва місцевої влади. Водночас міжуправлінські мережі можуть існувати на різних рівнях публічної влади, тому носять «міжмережевий» характер;

4) мережі виробників акцентують увагу на економічних інтересах публічного і приватного секторів. Характеризуються рухливим членством, залежністю владного центру від промислових організацій і обмеженою взаємозалежністю між економічними інтересами;

5) проблемні мережі відзначаються стабільним числом учасників з обмеженою взаємозалежністю. За аналогією з міжуправлінськими мережами проблемні мережі знаходяться на кордоні інтересів кількох політичних мереж.

Така різноманітність проявлення нових форм інформаційної демократії індукують соціально-імпліцитного публічного взаємозв'язку. Дихотомія пряма/представницька успішно долається в сьогоденні саме інформаційною демократією. Виглядає це як інформаційно-комунікаційне розширення прямої демократії, яка насичує наявні власні інститути ресурсами краудсорсингу («отримання нових ідей прямо з натовпу»). Через соціальні мережі, блоги й інші інтернет-платформи громадяни можуть керувати справами держави, коректувати державну політику, впливати на розробку

й прийняття необхідних законів. Демократично-комунікативна концентрація на локальному рівні веде до розвитку й закріплення *sense of community* – відчуття комюніті – не просто локальної спільності, а відчуття співтовариства [4].

Слід підкреслити, що проблема осмислення феномена інформаційної демократії перебуває на етапі свого становлення через транзитність демократичних процесів на Україні (В. Андрущенко, О. Бабкіна, В. Бебик, О. Голобуцький, О. Зернецькаї, М. Згуровський, Л. Климанська, В. Ковалевський, А. Колодій, Є. Макаренко, О. Оверчук, Н. Ротар, О. Сосніна, Я. Турчин, О. Шевчук, Н. Ржевська). Окремі концепції української наукової спільноти частково ґрунтуються на концепції зарубіжних учених, які залучають до своїх концепцій більш тривалий історичний досвід побудови відкритого інформаційного суспільства на основі демократичних принципів. Так, наприклад, американський професор, теоретик альтернативних моделей демократії, феміністка Ненсі Фрейзер запропонувала термін «нижчі (підлеглі) контрпубліки». Вона вказує на те, що ці контрпубліки «є альтернативними дискурсивними аренами, де члени підвладних соціальних груп створюють і поширюють альтернативні дискурси для того, щоб сформулювати опозиційні інтерпретації своїх ідентичностей, інтересів і потреб» [14, с. 123]. Фрейзер, спираючись на феміністську критику історичного опису публічної сфери Хабермаса, констатує існування множинних публічних сфер поряд із буржуазною сферою. Саме завдяки множинності публічних сфер з'являється можливість уникнути конкуренції за доступ в один-єдиний загальний простір, розробляти свою вербальні інституційні форми, тому саме тоді між учасниками публічної комунікації знову може знайтися щось спільне, нести загальний інтерес.

Інформаційно-публічні інтеракції (як основа політичного дискурсу) в сучасних умовах набувають універсального характеру. Вони визначають феноменологічний зміст людського буття, інтерперсональної комунікації [10]. Саме новітні публічні інформаційно-комунікаційні технології відкривають перспективи національної і локальної державної політики (модель Ж. Фреско). Але така демократія, на думку Н. Ржевської, априорі є елітарним типом, оскільки передбачає наявність певних знань, умінь та навичок, без яких неможлива робота з інформаційно-комунікаційними засобами. Ця проблема може бути вирішена двома шляхами (або певною елітизацією, інтелектуалізацією мас, або традиційним делегуванням повноважень до вузької меритократичної (найкращої, компетентної в цьому випадку) еліти) [10, с. 381]. Дещо не погоджуємося з такою думкою, оскільки в сучасних умовах володіння комп'ютерними навичками не є ознакою елітарності. Якщо такими

знаннями та навичками володіють одиниці, то це елітарність. Сьогодні більшість населення користується комп'ютерами, в результаті чого інформаційна демократія стає масовим явищем на платформі політичної комунікації.

Але саме сьогодні все частіше йдеться про особливу роль поінформованості суспільства, відкритість влади та компромісний характер відносин між громадянами, органами влади й місцевого самоврядування. Обмін інформацією в процесі суспільно-політичного розвитку є невід'ємним складником політичного процесу. Цивілізації потребували комунікації, найменші зміни в них призводили до руйнування одних і заснування нових видів політичного устрою. Публічна інформація стає фундаментальною основою демократії, оскільки інформування більшості стає основним механізмом суспільного контролю над меншістю.

Таким чином, оцінюючи розуміння сучасного феномена публічної інформаційної демократії,

доходимо висновку, що саме технічне розширення каналів і форм сучасних публічних комунікацій формує новий затребуваний тип демократії – інформаційну демократію, яка повністю залежить від дійсних нових практичних публічних комунікацій у політиці. За умов високого розвитку інформаційних технологій у сучасному суспільстві публічність стає високооперативною сферою реагування, ресурсом людської уваги й громадянської відповідальності.

Сучасні політичні комунікації, знаходячись в публічній взаємодії, можуть формувати іманентну соціальну реальність, нові смисли, долаючи стійкі, повторно-дублюючі, традиційні моделі комунікації. У цьому прояві публічність здатна демонструвати особливий варіант політичного компромісу, соціального прогнозування й інтегрованої безособистісної інваріантності, що забезпечують функціонування нових форм демократії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Арістотель Політика / пер. з давньогр. та передм. О. Кислюка. Київ: Основи, 2000. 239 с.
2. Баранов Н. А. Трансформации современной демократии. Санкт-Петербург: Балт. гос. техн. ун-т, 2006. 215 с.
3. Бедрик Р. Общество «демократического неучастия». Институт глобальных стратегий (ИГЛС). URL : <http://igls.com.ua/analytics/50/>
4. Грачев М.Н., Мадатов А.С. Демократия: методология исследования, анализ перспектив: монография. Москва: АЛКИ-ГАММА, 2004. 128 с.
5. Інформаційне суспільство. Шлях України: [коллек. моног.]. Київ, 2004. 309 с.
6. Історія Політології. Підручник для вищих навчальних закладів. Київ: Знання України, 2002. 535с.
7. Історія політичної думки: [навч. енци. словн.-довідн. для студ. вищ. закл.] / за ред. Н. М. Хоми. Львів: ПП «Новий Світ-2000», 2014. 766 с.
8. Несбит Дж. Что нас ждет в 1990-е годы. Мегатенденции. Год 2000. Десять новых направлений на 90-е годы / пер. с англ. Москва, 1992. 415 с.
9. Політична наука. Словник: категорії, поняття і терміни / за ред. Б. Кухти. Львів: Кальварія, 2003. 500 с.
10. Ржевська Н. Вплив інформаційного суспільства на формування категоріального апарату політичної науки: інформаційна демократія як політична категорія. Вісник Львів. ун-ту. Філософсько-політологічні студії. 2010. Вип.1. С. 381–761.
11. Рокар М. Трудиться с душой / пер. с фр. Москва: Международные отношения, 1990. 339 с.
12. Салмин А. М. Современная демократия: очерки становления и развития. Москва: Форум, 2009. 384 с.
13. Easton D. The Political System: An Inquiry into the State of Political System. N.Y. : McGraw-Hill, 1953. 320 p.
14. Fraser N. Rethinking the Public Sphere: A Contribution to the Critique of Actually Existing Democracy // Habermas and the Public Sphere / Calhoun Craig (ed.). Cambridge, 1992. 358 p.
15. Rhodes R. Policy Network in British Politics. A Critique of Existing Approaches // Policy Network in British Government. Oxford, 1992. P. 14–15.

ГРОМАДЯНСЬКА ВІЙНА ЯК ПОЛЕ ЗІТКНЕННЯ ГЕОПОЛІТИЧНИХ ІНТЕРЕСІВ АКТОРІВ ГЛОБАЛЬНОЇ І РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ

CIVIL WAR AS A FIELD OF COLLISION OF THE GEOPOLITICAL INTERESTS OF GLOBAL AND REGIONAL POLICY ACTORS

Вовк С.О.,

доктор політичних наук,

професор кафедри політології та правознавства

ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

У статті аналізується громадянська війна з точки зору зіткнення геополітичних інтересів акторів глобальної і регіональної політики, які прагнуть змінити геополітичну конструкцію регіону / світу на свою користь. Тобто зберегти свою економічну, політичну стратегічну присутність у регіоні і виключити домінування супротивника; забезпечити свою участь у регіональних економічних проєктах, отримати доступ до природних ресурсів; протистояти загрози власної безпеки; створити плацдарм, який об'єднує морські чи / та сухопутні простори або знаходиться на перехресті транспортних коридорів, для тиску на геополітичних супротивників.

Геополітичне протиборство на тлі будь-якої громадянської війни призводить до деструктивних змін усталених міжнародних відносин і загострення дійсних протиріч між акторами. Втручання наддержав викривляє реальну політичну ситуацію в регіоні, а активна підтримка сторін, що воюють, деформує картину збройного протиборства.

Ключові слова: громадянська війна, геополітичне протиборство, геополітичні інтереси, актори глобальної і регіональної політики.

В статье анализируется гражданская война с точки зрения столкновения геополитических интересов акторов глобальной и региональной политики, стремящихся изменить геополитическую конструкцию региона / мира в свою пользу. То есть сохранить свое экономическое, политическое стратегическое присутствие в регионе и исключить доминирование противника; обеспечить свое участие в региональных экономических проектах, получить доступ к природным ресурсам; противостоять угрозе собственной безопасности; создать плацдарм, который объединяет морские и / или сухопутные пространства или находится на перекрестке транспортных коридоров, для давления на геополитических противников.

Геополитическое противоборство на фоне любой гражданской войны приводит к деструктивным изменениям устоявшихся международных отношений и обострению существующих противоречий между актерами. Вмешательство сверхдержав в гражданскую войну искажает реальную политическую ситуацию в регионе, а активная поддержка воюющих сторон деформирует картину вооруженного противоборства.

Ключевые слова: гражданская война, геополитическое противоборство, геополитические интересы, актеры глобальной и региональной политики.

In the article civil war is analyzed from the point of view of geopolitical interests collisions of the global and regional policy actors, aiming to change geopolitical construction of the region / world in own favor. That is to save the economic, political, strategic presence in the region and, at the same time, to exclude domination of the opponent; to provide the involvement in regional economic projects, to get access to natural resources; to confront to threat of own safety; to create the base which integrates sea and/or overland areas or is at the intersection of transport corridors, for pressure upon geopolitical opponents.

Geopolitical oppositon on the background of any civil war leads to destructive changes in the well-established international relations and in the escalation of the existing contradictions between actors. The interference of superstates distorts a real political situation in the region, and the active support of belligerent parties deforms a pattern of the armed oppositon.

Key words: civil war, geopolitical oppositon, geopolitical interests, actors of global and regional policy.

Постановка проблеми. Громадянська війна виявляє геополітичні інтереси держав, пов'язані з прагненням розширити вплив або встановити контроль над територіями інших держав. Перехрещення інтересів в умовах інтернаціоналізованої громадянської війни відображають насамперед конкуренцію за встановлення політичної гегемонії над тим чи тим сектором геополітичного простору, тобто зміни в політичному процесі регіону та світу, пов'язані з переломленням векторів співпраці країн на міжнародному рівні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Спектр проблеми розгляду громадянської війни скрізь призму переконфігурації протиборства

між глобальними і регіональними акторами відображає втручання іноземних держав до перебігу громадянської війни у вигляді інтервенції, вплив збройного протистояння на зовнішню політику держави або коаліції держав, діяльність міжнародних організацій, що відображає наявність зовнішньополітичного фактора в громадянській війні.

С. Варга, Г. Астаф'єв, Б. Нікіфоров доводять, що особливу небезпеку для існування держави несе в собі воєнна інтервенція з боку ключових гравців світу чи регіону, оскільки безпосередньо втручаються у справи суверенної держави. На думку А. Абашидзе, В. Гусейнова, Т. Бордачева, втручання у внутрішні справи держав у вигляді гума-

нітарної інтервенції є досить актуальним явищем у системі міжнародних відносин, механізм якого розроблено міжнародними організаціями світового і регіонального рівня, що відіграє важливу роль у підтриманні глобальної та регіональної безпеки. Безперечним є те, що гуманітарна інтервенція стала елементом світового політичного процесу в сучасній системі міжнародних відносин і стосується двох сфер, зокрема захисту прав людини і застосування миротворчих збройних сил для вирішення внутрішніх збройних конфліктів. Але гуманітарна інтервенція все ж таки несе загрозу використанню державами збройного втручання з гуманітарних причин у власних інтересах.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Дослідники не акцентують увагу на тому, що зацікавлені сторони використовують громадянську війну як шлях до переформування системи міждержавних взаємовідносин і взаємозв'язків; засіб ведення боротьби за збереження або встановлення домінуючих позицій у світовому або регіональному політичному просторі.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є дослідження й обґрунтування конструктивного і конфронтаційного потенціалу громадянської війни як поля зіткнення геополітичних інтересів глобальних і регіональних акторів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Більшість громадянських війн, що відбуваються в регіонах, де перехрещуються інтереси багатьох держав і народів, характеризується безпосереднім або непрямим втручанням, політичним та ідеологічним впливом глобальних або регіональних акторів. Громадянська війна стає відображенням різноманітних геополітичних комбінацій різних держав і перерозподілом сфер впливу між ними.

Ілюстративними прикладами зміни розстановки сил в окремому регіоні є події в Афганістані, в яких зовнішньополітичні фактори пов'язані із загостренням відносин між СРСР і США після певної розрядки 1976–1979 рр.

Афганський вузол протистояння має декілька етапів розвитку, які відповідно відображають кінець біполярної міжнародної системи і формування нових геополітичних конфігурацій після розпаду СРСР.

Перший етап афганської проблеми пов'язаний із протиборством СРСР і США за сфери впливу в Центральноазійському регіоні. Уведення військ СРСР до Афганістану з метою затвердження свого панування США сприйняли як пряму загрозу своїм інтересам і безпеці. До цих подій у планах США Афганістан займав другорядне місце, американський інтерес зосереджувався на воєнному режимі Пакистану (як союзника США в зоні Індійського океану).

Оскільки Пакистан міг не витримати тиск воєнно-політичного режиму СРСР в Афганістані, то США пішли на різке загострення відносин із Радянським Союзом. Жорстка лінія Р. Рейгана була спрямована на фінансування ісламських сил, які протистояли радянським військам і базувалися в Пакистані, та матеріальне забезпечення біженців, які знайшли притулок в Ірані й Пакистані.

Такої ж лінії дотримувалася і Великобританія, у якій Афганістан історично займав одне з провідних місць у зовнішній політиці. Співробітники британського спецпідрозділу SAS проводять низку заходів, спрямованих на підтримку моджахедів: створення тренувальних таборів на території Пакистану і Шотландії; поставки зброї, боєприпасів, вибухових засобів; організація діяльності «Радіо вільного Кабулу» як засобу інформаційно-психологічної війни.

Інформаційний простір змальовував радянське вторгнення як загрозу всім мусульманським державам. Під приводом боротьби з «радянською загрозою» США домоглися покращення своїх відносин із деякими державами арабського світу, використовуючи можливості для доставки зброї афганським моджахедам.

Інформаційна боротьба США проти дій СРСР в Афганістані дозволила не тільки консолідувати всі держави капіталістичного табору, розташовані вдовж прикордонних ліній Радянського Союзу, а й послабити політичні зв'язки останнього з країнами Східної Європи, насамперед із Югославією та Румунією.

Пострадянський період громадянської війни в Афганістані вплинув на геополітичну ситуацію в Центральній і Південній Азії та Середньому Сході (змінилася політика Пакистану, Ірану, КНР, Саудівської Аравії та Туреччини). Названі країни, зацікавлені умістити Афганістан саме у свою сферу виключного впливу, переглянули свої геостратегічні концепції. Пакистан і Іран через підтримку протиборчих сил (талібів і сил північного альянсу відповідно) в Афганістані намагалися збільшити свій вплив на Центральну Азію. Геополітичний інтерес Пакистану в цьому разі – це вихід на ринки Центральної Азії, використання нафти і газу регіону, а також забезпечення надійного тилу у боротьбі з Індією.

Геополітичний інтерес Ірану в Афганістані наприкінці 90-х років спрямовувався на обмеження американського впливу і створення несприятливих умов політичного фундаменту для побудови в майбутньому нафто- і газопроводу через афганську (а не іранську) територію. Саме створення безпечного нафтопроводу для експорту нафти і газу з Центральної Азії на західні ринки через Афганістан – одне із завдань зовнішньої політики США наприкінці 90-х років ХХ ст.

Для Китаю Афганістан мав другорядне значення, оскільки «піднебесна» не прагнула до прямого політичного чи економічного впливу і не мала конкретних стратегічних та геоекономічних цілей у цій державі, розраховуючи тільки на приєднання до транспортних систем у Центральній Азії. Афганська проблема для Китаю пов'язана здебільшого з проблемою Ваханського проходу, через який із території Афганістану можливе проникнення в Західний Китай хвиль ісламського впливу на Синьцзян-Уйгурський автономний район, заселений здебільшого мусульманами.

Усе окреслене, з одного боку, призводило до зіткнення інтересів регіональних і глобальних акторів, а з іншого – сприяло продовженню громадянської війни в Афганістані, оскільки держави підтримували протидіючі сили. Усі події в державі були зумовлені геополітичними інтересами ключових гравців Центральноазійського регіону, які не були зацікавлені в установленні миру на афганській землі.

Іншим прикладом геополітичного протиборства на тлі внутрішньої війни окремої країни для іншого азійського регіону може слугувати ліванська криза, яка стала невід'ємною частиною близькосхідного конфлікту. На ліванському ґрунті тривалий час виникали, перехрещувалися і стикалися інтереси таких регіональних і локальних сил, як Сирія й Ізраїль, Іран та Ірак, США та Франція, Організації звільнення Палестини і нафтових арабських монархій.

Головне завдання Ізраїлю та США полягало в ліквідації бойових загонів Палестинського руху, які головним чином базувалися на території Лівану. Керівництво Сирії усвідомлювало, що військове втручання Ізраїлю ставить під загрозу безпеку самої Сирії. На тлі безрезультатних мирних ініціатив у 1976 р. остання приймає рішення про доцільність уведення військ у Ліван для своєї національної безпеки.

Головною метою сирійського втручання в громадянську війну в Лівані було прагнення встановити свій контроль у цій державі, зокрема над палестинськими загонами. За умов вдалого перебігу подій Сирія сподівалася отримати низку преференцій для вирішення близькосхідного конфлікту. Крім того, у разі війни з Ізраїлем, ліванська територія могла використовуватися як плацдарм для ведення бойових дій. США, не перешкоджаючи сирійському вторгненню, тому вона надавала підтримку Ізраїлю й сподівалася, що це призведе до послаблення Сирії як держави і регіонального актора на Близькому Сході.

Ізраїльська операція в 1982 р. проти сил Організації звільнення Палестини, які знаходилися в Лівані, була підготовлена й узгоджена зі США. Територія Лівану розглядалася ізраїльськими керівництвом як можлива буферна зона

між Ізраїлем та Сирією, посилення якої не можна було допустити.

Участь Сирії й Ізраїлю в ліванському конфлікті була викликана бажанням кожної держав, по-перше, отримати «козири» в політиці Близького Сходу; по-друге, послабити позиції супротивника; по-третє, змінити воєнно-стратегічний баланс у регіоні на свою користь.

Наприкінці ХХ ст. полем геополітичного протиборства на тлі громадянської війни стали Балкани – один із найбільш нестабільних регіонів європейського континенту, який історично асоціюється з «пороховим льохом» і є стратегічним місцем, де перетинаються європейський і східний світи. «...Балкани є зоною стратегічного контролю, де зіштовхуються інтереси великих держав, адже геополітична позиція (розташування на стику трьох континентів та вихід до Адриатичного, Чорного, Егейського й Іонічного морів) надає широкі можливості геостратегічного співробітництва» [1]. Так, окремі держави і міжнародні організації проявили під час воєнних подій свої інтереси, які можна реалізувати, встановивши контроль над Балканами.

ЄС під час громадянських війн на теренах колишньої Югославії намагався закріпити за собою статус могутнього регіонального актора. Головними завданнями Російської Федерації було, по-перше, посилити дипломатичний вплив Москви; по-друге, обмежити до «нуля» можливості втручання у внутрішні справи балканських держав західноєвропейських країн, особливо Німеччини, яка прагнула до перетворення на новий центр ухвалення рішень на європейському континенті; по-третє, поширити ідеї панслов'янського та закріпити за собою ключову роль у слов'янському світі.

США мали на меті, по-перше, стримати процес європейської інтеграції балканських держав і створити регіон із довготривалою політичною нестабільністю і напругою, що стало би перешкодою для отримання ЄС статусу геополітичного центру сили; по-друге, посилити власний вплив у регіоні й установити додаткові важелі контролю над підступами до Середземноморського та Чорноморського регіонів; по-третє, зменшити вплив Російської Федерації, для якої Балкани є історично вагомим вектором зовнішньої політики.

Так, втручання НАТО, де провідну роль відіграють США, в громадянську війну в Сербії призвело не тільки до посилення позицій блоку, до послаблення впливу Сербії і Росії в балканському регіоні, а й до зміцнення геополітичних позицій Туреччини внаслідок створення під тиском Заходу «Республіки Косово». Туреччина стає «захисником ісламу» на Балканах, сприяючи об'єднанню мусульманських держав і меншин у регіоні. Так, відбувається посилення турецької присутності не тільки в Боснії і Герцеговині, Албанії, але й

у Санджаці, а також у трохи іншому політичному контексті в Македонії і Болгарії.

Під час кризи на Балканах визначилися контури створення осей на політичній і релігійній основі (мусульманській, православній, католицькій) під патронажем тих чи інших великих держав, що залишило загрозу нової конфронтації на Балканах. Громадянські війни показали стан відносин США і Європи та Російської Федерації з США і європейськими державами. Чітко окреслилися претензії США на статус єдиної наддержави, претензії Європи на роль однієї зі світових сил, яка переслідує інтереси безпеки і зацікавленість Росії у ключовому місці в міжнародних відносинах.

Громадянські війни останнього десятиліття ілюструють спроби держав і міжнародних організацій закріпитися в тих регіонах світу, які вони вважають складником власних геополітичних і гео економічних систем координат. Так, Франція і США традиційно вважають регіон Північної Африки і, втручаючись у громадянську війну в Лівії, забезпечують собі провідні позиції в цьому регіоні.

США в Лівії застосували як геополітичне протидію доктрини «керованого хаосу», здійснивши заходи, спрямовані на дестабілізацію держави; підтримання масових протестів проти уряду; організацію зміни влади шляхом збройних виступів.

Надання Францією військової допомоги лівійським повстанцям під гаслом «демократизації» Лівії мало одним із завдань значно розширити економічний вплив Франції в північній Африці, забезпечити реалізацію енергетичних інтересів. Після початку громадянської війни в Лівії у 2011 р. воєнні дії призупинили угоду італійської нафтової компанії Ені та «Газпрому», які мали отримати велику частку в розробленні лівійської нафти. І, як наслідок, створилася франко-американська коаліція (французька компанія Total та американські нафтові компанії Conoco Philips, Marathon Oil, Amerada Hess) у сфері видобування нафти з лівійських нафтових родовищ, крім того, це дозволило США подовжити реалізацію газового проекту «Набукко», який у перспективі має постачати газ зі східного кордону Туреччини до Європи. Останнє обіцяє отримання надприбутків від продажу нафти.

До початку військових дій із Лівії у 2011 р. щодобово експортувалося приблизно 1,3 млн. барелів нафти на добу з моменту ескалації конфлікту видобування «чорного золота» впало до 60 тис. барелів на добу [2, с. 35]. Крім того, дестабілізація у Лівії призвела до послаблення контролю з боку ОПЕК над цінами на нафту, що дозволило США купувати її за зниженими цінами. Останнє мало двосторонні наслідки: з одного боку, негативний вплив на механізми регулювання цін на нафтопро-

дукти на світовому ринку, а з іншого – така ситуація мала позитивний вплив на економіку США, які 6% із 60% імпорту нафти завозили саме з Лівії [2, с. 34].

Військова підтримка опозиції режиму М. Кадафі з боку Франції призвела й до збільшення частки Німеччини, Італії та Іспанії в експорті лівійської нафти. Отже, амбіційні плани Франції щодо розширення преференцій лише для національних енергетичних інтересів повністю реалізувати не вдалося.

Втручання в події в Лівії призвело до зміни регіонального балансу сил. Так, зміцнилися позиції ісламістських активістських груп в Алжирі та Малі, що призвело до збільшення нестабільності в Північній Африці – регіоні, який є одним із ключових у геополітичній стратегії Франції. На думку автора, такий стан речей є очевидно не на користь останньої.

У Лівії провідними державами світу, окрім військових і політичних, були використані заходи «стратегії непрямих геополітичних дій», безпосередньо до ведення геополітичної боротьби були залучені національні бізнес-структури. Як наслідок, державний апарат країн практично діяв у тісному симбіозі з великим бізнесом нафто-, газового сектора.

В умовах загострення економічної конкуренції за ресурси, враховуючи геополітичне значення багатого природно-кліматичного регіону, до якого належить Сирія, значно зростає зацікавленість у контролі над цією країною провідних і регіональних держав. Розвиток громадянської війни в Сирії та енергетичні ресурси є геополітичною зв'язкою, де боротьба ведеться на трьох рівнях (локальному, регіональному і глобальному).

Говорячи про перебіг громадянської війни в Сирії сьогодні, не можна не згадати про інтереси найбільших країн світу (США та Російської Федерації) та зміни векторів зовнішньої політики. Кожна з держав демонструє активну підтримку протидіючих сторін, оскільки вони претендують на статус світових лідерів. Жодна з держав не збирається поступатися, щоб не втратити своїх позицій у міжнародних відносинах.

США прагнуть перетворити Сирію в слабке несамоцінне державне утворення, нездатне чинити супротив Ізраїлю (головному стратегічному партнеру США на Близькому Сході) й одночасно послабити Російську Федерацію, завдавши удару російському економічному потенціалу шляхом будівництва нового газопроводу через територію Сирії.

Росія прагне до побудови стратегічної лінії Ірак – Ліван – Сирія – Іран – Росія – Китай, де буде відігравати провідну роль. Росія намагається нейтралізувати прагнення Катару, який сподівається у разі зміщення Б. Асада побудувати газопровід

Катар – Саудівська Аравія – Йорданія – Сирія – Туреччина, оскільки це становить для Росії економічну загрозу.

Надаючи військову допомогу уряду Сирії, Росія демонструє державам-супротивникам геополітичного протистояння наявність воєнного потенціалу та готовність застосувати військову силу для захисту своїх інтересів. Боротьба Росії проти Ісламської Держави має на меті й захист власних південних регіонів, які межують із мусульманськими країнами.

Російська допомога збільшує можливості Б. Асада продовжувати боротьбу з опозиційними силами, що призводить до затягування громадянської війни, збільшення потоків біженців до європейських країн. Міжнародні міграційні потоки призводять до ситуації нестабільності в провідних державах ЄС, які приваблюють біженців своїми високими показниками соціально-економічного розвитку. Переміщення населення набуло істотних розмірів і невідворотно завдає відчутних збитків навколишньому середовищу та інфраструктурі країн, що приймають, зменшуючи потенціал для розвитку. Поява великих груп біженців призводить до спустошення й неадекватного використання земельних ресурсів, надмірної вирубки лісів, перевантаження систем постачання води і медичних центрів.

У багатьох випадках наплив біженців справляє дестабілізуючий вплив на внутрішню безпеку країн притулку, оскільки біженці поділені на угруповання, що ворогують і які приносять із собою протистояння зі своєї країни. До того ж процес утворення потоків біженців супроводжується політизацією, населення стає часто активним прихильником одної чи іншої з груп, що ворогують. Вплив цих факторів може бути особливо небезпечним, якщо країна, що приймає, не має достатнього економічного потенціалу для їх нейтралізації. Наплив біженців може дестабілізувати ситуацію у країні, що приймає, та змінити баланс політичних сил.

Біженці усвідомлюють себе реальною силою, яка здатна не тільки вимагати грошової допомоги від чинних урядів цих держав, але й диктувати свої умови владі, свої правила поведінки місцевим мешканцям і громадянам, наприклад, як демонстрація протесту проти міграційної політики в Кельні (січень 2016 р.), масова бійка в Парижі (квітень 2016 р.). Після таких подій європейські політики, які дотримуються сприятливої політики щодо біженців, утрачають підтримку своїх громадян. За результатами опитування телеканалу ZDF, 56% німців негативно оцінили політику А. Меркель щодо мігрантів [3].

Криза влади Б. Асада вплинула на Китай, який є одним з імпортерів іранської нафти. Останнє зумовило підписання з Росією угоди про поставки

газу в майбутньому. Для Росії підтримка режиму Б. Асада загрожує національній безпеці, бо радикальні екстремістські групи після «сирійського конфлікту» можуть перекинутися в так зване «м'яке підчерев'я» – Середню Азію, а потім – на Кавказ. Що ж стосується США, то криза режиму Б. Асада – це можливість нанести удар одразу по декільком «недружнім» режимам у Євразії (Іран, Китай, Росія).

Тому громадянська війна в Сирії відобразила зміни політичного середовища регіону. Унаслідок кризи алавітського режиму, в Сирії сталося послаблення так званої лінії Тегеран – Багдад – Дамаск. Останнє може зіграти позитивну роль для головного геополітичного суперника Ірану Саудівської Аравії та конкурента у сфері експорту нафти Катару. Підтримка правлячого режиму в Сирії з боку Ірану зумовлена прагненням останнього зберегти канал надання допомоги своїм союзникам з руху «Хізбалла» в Лівані.

Туреччина отримала можливість реалізувати свої претензії на роль регіонального лідера, оскільки громадянська війна в Сирії радикально змінила політичний ландшафт Близького Сходу. Іран утратив свого союзника, Туреччина перебудувала свою зовнішню політику в бік посилення своїх позицій на територіях, які свого часу входили до складу Османської імперії (концепція неосманізму). Розпад Сирії (як суверенної держави) на окремі території обіцяє для Туреччини можливість отримати Ідліб, Халеб і Латакію. В означеному випадку Ізраїль де-юре має можливість отримати Голанські висоти, Саудівська Аравія й Катар зможуть реалізувати свої газові інтереси.

Саудівська Аравія, маючи свої інтереси в регіоні, перешкоджає посиленню Ірану. Підтримуючи терористичні угруповання в Сирії, Королівство Саудівська Аравія прагне до створення нового уряду під керівництвом ісламських фундаменталістів своїх союзників.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Глобальні й регіональні актори використовують громадянську війну як шлях до переформатування системи міждержавних взаємовідносин і взаємозв'язків; засіб ведення боротьби за збереження або встановлення домінуючих позицій у світовому або регіональному політичному просторі; геополітичний вектор розширення інтересів, спрямований на закріплення геополітичного простору засобами політичної, гуманітарної і воєнно-силової практики.

Глобальні і регіональні актори прагнуть змінити геополітичну конструкцію регіону / світу на свою користь: зберегти економічну, політичну стратегічну присутність у регіоні і виключити домінування супротивника; забезпечити свою участь у регіональних економічних проєктів, отримати доступ до природних ресурсів; протистояти

загрози власної безпеки; створити плацдарм, який об'єднує морські чи / та сухопутні простори або знаходиться на перехресті транспортних коридорів, для тиску на геополітичних супротивників.

Глобальні й регіональні актори змушені (з урахуванням можливих векторів зміни політичної ситуації) вести багатокombінаційну гру, пов'язану зі зміною власної зовнішньополітичної

парадигми і спрямовану на виправдання власної політики і перекладання відповідальності на геополітичного супротивника. Взаємовідносини між державами по лінії союзник-партнер відбувається за принципом зближення, взаємодопомоги для сумісної боротьби, а з досягненням мети може призводити до диференціації досягнутої раніше інтеграції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бірюкова О. Сучасні Балкани: внутрішньополітичні проблеми та зовнішньополітичні перспективи. URL: <http://ekhnuir.univer.kharkov.ua/bitstream/123456789/2420/2/%D0%91%D1%96%D1%80%D1%8E%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%D0%9E.%D0%9E.pdf>.
2. Левина К. Революции в Ливии как инструмент стабилизации экономики США. Молодой ученый. 2011. № 11. Т. 2. С. 34–36.
3. Меркель: плана «Б» по преодолению миграционного кризиса нет. URL: <http://www.tvc.ru/news/show/id/87534>.

ПРОБЛЕМИ АСИМЕТРИЧНОГО КОНФЛІКТУ В СУЧАСНИХ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ

PROBLEMS OF ASYMMETRIC CONFLICT IN MODERN INTERNATIONAL RELATIONS

Єремєєва І.А.,

*кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*

У статті визначено форми проявів асиметрії у міжнародних конфліктах. Автором узагальнено підходи до визначення сутнісних характеристик асиметричних конфліктів. Акцентується увага на зростанні ролі недержавних акторів у сучасних міжнародних відносинах. Виділено детермінувальні чинники міжнародних асиметричних конфліктів. Досліджено вплив трансформації міжнародної системи на параметри конфліктів.

Ключові слова: міжнародний конфлікт, асиметричний конфлікт, міжнародна система, глобалізація, міжнародний актор, тероризм.

В статье определены формы проявления асимметрии в международных конфликтах. Автором обобщены подходы к определению существенных характеристик асимметричных конфликтов. Акцентируется внимание на повышении роли негосударственных акторов в современных международных отношениях. Выделены детерминирующие факторы международных асимметричных конфликтов. Исследовано влияние трансформации международной системы на параметры конфликтов.

Ключевые слова: международный конфликт, асимметричный конфликт, международная система, глобализация, международный актор, терроризм.

In article forms of asymmetry in international conflicts are defined, approaches to the definition of the essential characteristics of asymmetric conflicts are generalized. The growth of the role of non-state actors in international relations is emphasized. The determinants of asymmetric conflicts are determined. The impact of transformation of the international system on the parameters of conflicts is researched.

Key words: international conflict, asymmetric conflict, international system, globalization, actor, terrorism.

Постановка проблеми. Сучасні міжнародні відносини характеризуються високим рівнем нестабільності, конфлікти традиційно залишаються їх невід'ємною частиною та мають значний вплив на більшість сфер світової політики, держави та індивідів. Окремі структурні елементи та стан системи міжнародних відносин визначають динаміку конфліктів, впливаючи на їх урегулювання або загострення. Такий взаємозв'язок є особливо актуальним для сучасних міжнародних відносин, що характеризуються нетиповими для попередніх періодів явищами та процесами, серед яких важливе місце посідають асиметричні конфлікти, які супроводжуються стійкою конфронтацією держав та недержавних акторів у військово-політичній сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Конфлікти (як одна з форм міжнародних відносин) традиційно є предметом наукового аналізу. Інтерес до проблем асиметричних конфліктів підтверджується значним масивом зарубіжних публікацій, які розкривають різноманітні теоретичні та практичні аспекти асиметричного протистояння у сучасному світі. У межах зазначеної проблематики доцільно виділити роботи Е. Макка, Т. Паула, Л. Аджі, М. О'Хенлона, А. Паулюса, Т. Пфанера. У вітчизняній науці питання аси-

метрії у міжнародних конфліктах представлено в роботах С. Сірого, В. Леонова, Б. Воровича та ін. Значну кількість наукових праць присвячено причинам виникнення асиметрії у міжнародних конфліктах, інструментальним методам здійснення асиметричних конфліктів, стратегії та тактиці їх розв'язання.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Оцінюючи ступінь наукової розробки явища асиметрії в міжнародних конфліктах, слід зазначити, що в цих роботах переважає воєнно-стратегічний та правовий аналіз. Тому набуває актуальності необхідність детального вивчення асиметричних міжнародних конфліктів із позицій політичної науки, зокрема за рахунок створення узагальнювальних досліджень.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є визначення основних підходів до розуміння явища асиметрії в сучасних міжнародних відносинах та аналіз структурних елементів асиметричного конфлікту.

Виклад основного матеріалу дослідження. Із початку 1990-х років має місце стійка тенденція до зменшення загальної кількості конфліктів за участю держави, особливо це твердження стосується конфліктів, які мали лише міждержавний характер. Традиційно до міждержавних кон-

фліктів відносяться прикордонні зіткнення між Індією та Пакистаном, суперечки між Північною та Південною Кореєю, конфлікт між Еритреєю та Ефіопією (1998–2000 р.). Конфлікт навколо Косова, що отримав глобальний характер і у який були залучені значні міжнародні сили, пов'язаний із внутрішньодержавним протистоянням між Белградом та косовськими албанцями і не вважається міждержавним конфліктом. Починаючи з 2004 р., у світовій політичній системі не зафіксовано жодного міждержавного конфлікту. Не можна констатувати повної відсутності нових міждержавних конфліктів, до того ж в окремих випадках війна, що ведеться між державами опосередковано, може трактуватися як міжнародний збройний конфлікт. Зокрема події на Донбасі, анексія Криму є складником глибоких геополітичних суперечностей між Україною та Російською Федерацією, але цей конфлікт не отримав юридичного закріплення, його інституалізація має політичний характер.

Зменшення чисельності міждержавних конфліктів часто пояснюють зростанням результативності міжнародної миротворчості. Незважаючи на певний прогрес у цій галузі, процес мирного урегулювання конфліктів має значні проблеми. Британська дослідниця Патрісія Кемпбел зазначає, що після закінчення «холодної війни» з 1990 по 2005 рр. мирні угоди між сторонами-учасницями конфліктів були підписані тільки у 46 випадків із 121. Близько 40% країн після укладення мирних договорів поверталися до збройного протистояння [1, р. 294].

Дегатифікація міжнародних конфліктів зумовлена змінами функцій та нездатністю сучасної держави гарантувати безпеку особи. Сучасна міжнародна система характеризується двома тенденціями: зростання взаємозалежності усіх елементів системи та збереження монополії на ухвалення рішень національними урядами, тоді як їх реальний вплив на продукування та розподіл ресурсів зменшується. Із вищенаведеного впливає проблема відповідності національних систем влади до особливостей та викликів сучасних міжнародних відносин. Можна констатувати скорочення функцій управлінських структур окремих держав та міждержавних організацій щодо управління потоками інформації, боротьби із транснаціональною злочинністю, контролю над міграційними потоками. З іншого боку, держава не є головним джерелом загрози стабільності міжнародної системи та втрачає монополію на застосування сили, «поділяючи» її із субдержавними акторами. Недержавні актори можуть як протистояти державі або іншим недержавним групами, так і брати участь у конфлікті на боці держави, що ускладнює ідентифікацію джерел конфлікту та організацію ефективного протистояння загрозам [5, с. 60].

На перший план серед недержавних акторів виходять кримінальні транскордонні угруповання, релігійні та квазірелігійні рухи, транснаціональні мережі. Однією з тенденцій сучасних міжнародних конфліктів, які мають форму збройного протистояння недержавних акторів, є зростання терористичної активності, яка виступає тактикою асиметричного протистояння на регіональному та глобальному рівнях та використовується стороною конфлікту, яка менш забезпечена ресурсами. Таким чином, у сучасному світі має місце тенденція до подальшої фрагментації насилля та диверсифікації недержавних акторів у межах збройних конфліктів, що вивело на перший план нові форми конфліктів, серед яких своєю інтенсивністю виділяються асиметричні війни, які ведуться між збройними силами провідних світових держав та більш слабкими державними або недержавними противниками.

Класичними прикладами асиметричних конфліктів є військова втручання США у В'єтнамі (1965–1975 рр.), збройна інтервенція СРСР у Афганістан (1979–1989 рр.), воєнна операція США у Іраці (2003 р.), воєнна операція Ізраїлю проти Хезболли (2006 р.). В усіх перелічених конфліктах має місце диспропорція військово-політичного статусу та силових можливостей противників. Незважаючи на очевидну перевагу однієї зі сторін перші два із згаданих вище конфліктів характеризуються парадоксальною ситуацією, коли сильний противник виявився нездатним захистити власні позиції та перемогти слабку сторону.

Теоретичні дослідження асиметрії в міжнародному конфлікті традиційно зосереджені на аналізі різноманітних видів збройного протистояння опонентів, що мають відмінні ресурси та силу. Початком таких досліджень є опублікована в 1975 р. стаття американського політолога Ендрю Макка «Чому великі держави програють малі війни: політика асиметричного конфлікту» [3]. Аналізуючи війну США у В'єтнамі, поразки розвинених країн в Індокитаї, Алжирі, Марокко, Е. Макк зауважив, що ці конфлікти демонструють помилковість традиційного розуміння переважання воєнної сили. У більшості конфліктів сильні країни не були здатні нав'язати свою волю противнику й отримали не військову, а політичну поразку. Слабка сторона перемагала не застосуванням воєнної сили, а своєю здатністю до пригнічення волі сильного противника до продовження боротьби, змусити його припинити війну, не досягнувши поставленої мети [3].

Проблема асиметричних загроз та стратегій набула нової актуалізації в 90-ті рр. ХХ ст., що пов'язано із закінченням «холодної війни» та пристосуванням світових політичних процесів до нової постбіполярної системи міжнародних від-

носин. Трансформація світового порядку супроводжується формуванням нових інститутів, моделей зовнішньополітичної поведінки та структуруванням міжнародно-політичного простору в цілому та окремих регіонів. Закономірною є турбулентність, що характеризує процес становлення нових елементів міжнародної системи. Зміни сучасного міжнародно-політичного простору пов'язані з появою нових акторів та процесом їх зовнішньополітичної самоідентифікації, що ускладнило явище міжнародного конфлікту.

У центрі сучасних дискусій щодо проблеми асиметрії в міжнародних конфліктах є обговорення змін характеру воєнних дій, зокрема перехід від прямого воєнного силового протистояння до непрямих форм боротьби (партизанська боротьба, залучення цивільного населення та ін.) та поширення феномена малих війн за участю розвинених держав, що відбуваються віддалено від глобальних центрів (конфлікти низької інтенсивності, локальні війни, миротворчі операції). Оцінюючи зміни у світовій політиці, Кенетт Маккензі виділяє такі види асиметричних загроз: ядерні, хімічні, біологічні, інформаційні операції та тероризм. Об'єднує наведені асиметричні загрози прагнення сторін розробити стратегію, що дозволить мінімізувати сильні сторони противника та використати його вади [2].

У постбіполярному світі характер міжнародних конфліктів змінюється залежно від технологічних, соціальних та культурних особливостей суспільного розвитку. Характеризуючи конфліктний потенціал сучасної системи міжнародних відносин, англійський дослідник Майкл Хенлон називає класичні міждержавні війни «застарілими» [4, р. 42–46]. Серед причин втрати значення класичних війн у другій половині ХХ – початку ХХІ ст. доцільно виділити зміни у сфері ядерного озброєння, подолання анархічності альянсу країн Заходу, збільшення кількості демократичних країн, втрата значимості чинника захоплення нових територій для економічного зростання держави. Якщо у ХХ ст. причинами зіткнень між державами були ідеологічні розбіжності, колонізаційні та деколонізаційні процеси, реалізація геостратегічних та гегемоністських інтересів, то в сучасній системі міжнародних відносин переважають війни між регіональними державами, політизовані конфлікти меншості в атомізованих суспільствах Близького Сходу, Центральної Азії, Африки.

У сучасному світі складно визначити детермінувальні чинники асиметричних конфліктів, але вважаємо за доцільне особливо виділити чинники невоєнного характеру. Значна увагу приділяється основним аспектам зовнішньої політики розвинених країн, інформаційному складнику воєнних конфліктів, економічним та політичним чинникам внутрішньодержавних та міжнародних від-

носин. Непередбачуваність результатів збройних конфліктів другої половини ХХ ст. змусила провідні держави світу переглянути своє ставлення до застосування військової сили, яка розглядається більше як вимушений останній засіб боротьби за національні інтереси, але не як нормальний інструмент зовнішньої політики. Таким чином, державні учасники конфліктів свідомо обмежують використання сили, що зумовлено як правовими обмеженнями, так і дійсною системою неформальних міждержавних відносин, посиленням взаємозалежності в умовах глобальної економіки. Вагомим є чинник суспільної думки та вплив засобів масової інформації, що часто формують критичне ставлення суспільства до збройних конфліктів. У таких умовах держави уникають прямого масштабного воєнного втручання та віддають перевагу суперництву з використанням непрямих засобів та збройним локальним конфліктам за політичне та економічне домінування, як у світі в цілому, так і в окремих регіонах: держави змагаються за отримання військово-технічних переваг із метою тиску та просування власних національних інтересів.

У сучасній світовій політиці, що характеризується нестійкими коаліціями та союзами, державні та недержавні актори взаємодіють в умовах поєднання різноманітних конфліктів. Нові тенденції у міжнародних конфліктах спричинені глобалізаційними процесами сучасного світу, адже, незважаючи на певні тенденції регіоналізації, саме глобалізація визначає характер сучасних міжнародних відносин та має своїми наслідками, з одного боку, посилення взаємозалежності країн світу, а з іншого – зростання кризових явищ у світовій економіці і, як наслідок, загострення політичної ситуації та рівня конфліктності.

Український дослідник С. Сірий, аналізуючи локальні війни та воєнні конфлікти в умовах глобалізації, зауважує на переважанні стратегії «непрямих дій» у новітніх міжнародних конфліктах. Під останньою розуміється «досягнення перемоги без ведення (за можливості) збройної боротьби у звичайному розумінні», що визначається «комплексним використанням методів економічного та інформаційного тиску на противника у поєднанні з операціями спецслужб, військовими загрозами і демонстраціями військової могутності» [9, с. 145]. Явище асиметрії в сучасних міжнародних конфліктах посилюється ідеологічними протиріччями між макрдержавами, що стає предметом маніпуляцій малих держав із метою залучення ресурсів провідних світових гравців для досягнення власних інтересів.

Загальними рисами асиметричних конфліктів є відсутність чіткої лінії фронту; непередбачуваність наслідків конфлікту; використання слабкою стороною тактики непрямих військових дій, наприклад, партизанської, диверсійної боротьби,

терористичних актів, кібератаки. У таких умовах сильна сторона ризикує отримати тривалий виснажливий конфлікт, розв'язання якого може вимагати політичних поступок. Таким чином, успіх асиметричних збройних кампаній зумовлений не тільки воєнним потенціалом, а залежить від взаємодії військово-стратегічних чинників із політичними, ідеологічними та, навіть психологічними. Так, у вже згаданих воєнних операціях США у В'єтнамі та СРСР у Афганістані обидві наддержави не мали суспільної легітимації своїх військово-політичних цілей, тоді як місцеві комбатанти мали беззастережну підтримку більшості населення своїх країн.

Після терактів у США 2001 р. термін поняття асиметричні загрози застосовується щодо міжнародного тероризму. Українські дослідники В. Леонов та Б. Ворочич визначають тероризм ХХІ ст. як «варіант асиметричних бойових дій, оскільки він підтримує логіку боротьби «слабких» проти «сильних» [6, с. 32]. Однією з визначальних рис міжнародного тероризму є відмова від традиційних та таких, що перебувають у правовому полі методів здійснення воєнних дій. Перевага надається нелегальним насильницьким засобам, що спрямовані проти цивільних об'єктів та осіб. Головною ціллю терористичних угруповань є, як правило, держава, що має сильніший військовий потенціал тому асиметричні дії міжнародного тероризму мають за мету не військову перемогу, а політичну поразку/заликування противника, нав'язуючи йому свою волю, деморалізуючи та змушуючи відмовитися від звичного способу існування. Головний редактор «Міжнародного журналу Червоного Хреста» Тоні Пфаннер серед задач терористичного насилля виділив знищення капіталу, що робить ризикованою експлуатацію ресурсів або схиляє учасників економічної діяльності залишати райони, що стають небезпечними [8, с. 199].

Асиметричне насилля активізується часто саме в зонах збройних конфліктів, однак не завжди воно напряму пов'язане з основним протиріччям конфлікту та його сторонами. У цьому разі збройне протистояння створює умови для активізації різноманітних форм насилля, які часто мають за мету розподіл сфер економічного та політичного впливу. Таким чином, використання насилля є ключовим елементом політичної аргументації сторін, які ведуть боротьбу за життєво важливі ресурси.

Поняття асиметричного конфлікту не може бути обмеженим збройними конфліктами між державами та недержавними утвореннями. Однак більшість невирішених юридичних та дипломатичних питань виникають саме в збройних конфліктах між згаданими акторами. Застосування воєнної сили в сучасних умовах є не тільки воєн-

ною, але і політико-правовою проблемою, особливо для держав, що посідають центральні позиції у міжнародних відносинах легітимація воєнних дій (наприклад, схвалення міжнародним співтовариством, або законодавчими органами влади цих країн) є необхідною. На думку А. Паулюса та М. Вашакмадзе асиметрія стає проблемою для міжнародного гуманітарного права тоді, коли вона не просто виражається через відмінний воєнний потенціал, а сторони збройного конфлікту не є рівними між собою та структуровані за різними правовими принципами [7, с. 146]. Тобто держава веде боротьбу з недержавними утвореннями, які не виступають легальними акторами міжнародних відносин, складаються з озброєних угруповань та ігнорують принципи національного та міжнародного права. Такий стан дає підстави ставити під сумнів дію норм міжнародного права в ситуації асиметричного конфлікту.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Якісні зміни в структурі сучасних міжнародних конфліктів є наслідком трансформаційних процесів міжнародної системи в цілому. Поняття асиметрії щодо міжнародних конфліктів набуває таких форм, як нерівність силових можливостей сторін конфлікту; парадоксальна ситуація, коли учасник, що має перевагу отримує поразку від слабкого учасника конфлікту; переважно збройний конфлікт між сторонами, що знаходяться в межах однієї правової системи, але відрізняються за політико-правовим статусом та ставленням до норм міжнародного права; застосування сторонами конфлікту нетрадиційних засобів боротьби, що виходять за межі усталених тактичних та стратегічних прийомів. Наведені вище форми об'єднує спільна характеристика – невідповідність силових та політичних можливостей та статусів акторів, що втягнуті до міжнародного конфлікту. Сучасною тенденцією є домінування нетрадиційних способів ведення збройних конфліктів над традиційними та втраті монополії держави на війну. Розглядаючи поняття асиметрії, необхідно враховувати різноманітність чинників, що спричиняють сучасні міжнародні конфлікти, серед яких домінувальними є обмеженість ресурсів, етнічні та релігійні проблеми, транснаціональна злочинність, міграція, криза державних інститутів.

Асиметричний конфлікт – складне явище, яке неможливо розкрити в межах однієї статті, тому вбачаємо за необхідне продовження дослідження за такими напрямками, як аналіз динамічних елементів конфлікту; визначення чинників, що впливають на вибір сторонами конфлікту політичної стратегії та оцінка ступеню її ефективності; виявлення причинно-наслідкових зв'язків між елементами, що характеризують конфлікти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Campbel, Patricia J. An introduction to global studies/ Patricia J. Campbel URL: http://ewclass.lecture.ub.ac.id/files/2014/09/Patricia_J._Campbell_Aran_MacKinnon_Christy_R._BookFi.org-1.pdf.
2. Lele Aje. Asymmetric Warfare: A state vs non-state conflict. URL: <https://revistas.uexternado.edu.co/index.php/oasis/article/view/4011/4418>.
3. Mack A. Why big nations lose small wars: the politics of asymmetric conflict//World Politics. 1975. Vol. 27. № 2. URL: https://www.jstor.org/stable/2009880?newaccount=true&read-now=1&seq=1#page_scan_tab_contents.
4. Michael O'Hanlon. Coming Conflicts: Interstate War in the New Millennium / Michael O'Hanlon // Harvard International Review (Cambridge). Summer 2001. No 23. P. 42–46.
5. Єремєєва І.А. Актуальні проблеми визначення сутнісних характеристик міжнародного конфлікту. S.P.A.C.E. Society, Politics, Administration in Central Europe: електронний науково-практичний журнал. 2017. Вип. 3. С. 58–61. URL: <http://hdl.handle.net/11300/7905/>.
6. Леонов В.В., Ворович Б.О. Парадокс асиметрії в сучасних міжнародних збройних конфліктах. Збірник наукових праць Центру військово-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського. 2016. № 1. С. 29–36.
7. Паулюс А., Вашакмадзе М. Асимметричная война и понятие вооруженного конфликта – попытка разработать концептуальную модель. Международный журнал Красного Креста. 2009. Том 91. № 873. С. 127–170.
8. Пфаннер Т. Асимметричная война с точки зрения гуманитарного права и гуманитарной деятельности. Международный журнал Красного Креста. т. 87. № 857. С. 195–228.
9. Сірій С. Локальні війни та конфлікти в умовах глобалізації. Політичний менеджмент. 2007. № 2. С. 144–154.

INFLUENCE OF AUDIOVISUAL MEDIA IN THE ANALYSES OF INTERNATIONAL POLITICAL COMMUNICATION

ВПЛИВ АУДІОВІЗУАЛЬНОГО МЕДІА НА АНАЛІЗ МІЖНАРОДНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Єрьомін М.Б.,

*аспірант кафедри міжнародних відносин
і зовнішньої політики*

Донецького національного університету імені Василя Стуса

The article dwells upon the original research on the subject of analyses of aspects of international political communication employing the prognostic function of audiovisual media. Shown is certain, lesser-studied effectiveness of creative approaches and “artistic filter” in the field of international political studies. The author considers the problems and stresses on advantages of the use of narrative fiction audiovisual works as additional empirical sources in the research of international political processes.

Key words: international political communication, audiovisual media, universal code of movies, empirical sources, political studies.

У статті викладено оригінальне дослідження аналізу аспектів міжнародної політичної комунікації за допомогою прогностичної функції аудіовізуального медіа. Розглядається малодосліджена ефективність творчих підходів та «артистичного фільтру» в царині міжнародних політичних досліджень. Підкреслено проблеми та переваги використання художніх аудіовізуальних творів у якості додаткових емпіричних джерел у дослідженні міжнародних політичних процесів.

Ключові слова: міжнародна політична комунікація, аудіовізуальні медіа, універсальний код кінематографа, дослідження політичної комунікації, емпіричні джерела, політичні дослідження.

В статье изложено оригинальное исследование анализа аспектов международной политической коммуникации при помощи прогностической функции аудиовизуального медиа. Рассматривается определённая, малоисследованная эффективность творческих подходов и «артистического фильтра» в сфере международных политических исследований. Подчёркнуто проблемы и преимущества художественных аудиовизуальных произведений в качестве дополнительных эмпирических источников в исследовании международных политических процессов.

Ключевые слова: международная политическая коммуникация, аудиовизуальные медиа, универсальный код кинематографа, исследования политической коммуникации, эмпирические источники, политические исследования.

The purpose of this article, what we are implying to achieve with it, is to pinpoint how research of international political communication rarely brings up major points which stems its own difficulty, while we also want to bring to attention the facts of audiovisual media actually being of importance to international political communication, providing additional means of analyses in that field of study. Audiovisual media never achieved the in-depth attention of international political studies: merely researched as a *result* of international political communication, sometimes as an additional empirical source aiding scarce literature on the topic. Its logical maximum is often regarded as little less than an aspect of “*soft power*”, a larger, well-researched concept in which audiovisual media as a separate object of research effectively drowns, not getting a chance to shine as a topic on its own, despite in our opinion it is very much deserves attention in that respect.

Studying of specific aspects and objects of influence in political international communications is also not as common as logically should be considering that modern day globalized world brings even most specific situations to a brand new global level. Such

studies could be found in the state of constant transformation, influenced by great changes of processes of communication (mainly due to technological advancements). That does not make things easier for a researcher in the field, who already encounters certain ambiguity as to what exactly should be researched. The difficulty of research in international communication was recognized in the published works way back in 1950’s, albeit since then situation changed even more drastically with the arrival of Internet – a revolutionizing platform which brought communication to a whole new level and made some of the more specific communities and their musings recognizable on an international level. Audience members was provided with means of their own to reflect on any global situation and actually partially influence the outcome. Later advancements in social networking proved: even the slightest shift of people’s judgment might affect politics on international level with as little as small amount of information needed. With introduction of streaming video platforms Internet became dominated with audiovisual media. It had a deep connection to it from the start as film industry, for example, was a focus of numerous websites even when it

was not possible to have neither sufficient quality, nor convenient way to watch videos, which are now there thanks to streaming platforms.

Retrospectively, audiovisual media had some influence over international political landscape from the start as manipulation and documentation of information was very important for the medium achieving even more importance when it was brought closer to audience in the form of television. However, despite evident larger effectiveness of such media in terms of multiple layers of information, it is hard to deny that its influence was largely under control in the XX century since distribution was expensive enough to filter a lot of potentially influential media and make it more “domestic”. Soviet Union could serve as an example of such filtering employed almost universally to media both brought in and out of the country: as much as imported media should have been safe for the ideological doctrine and went through several levels of censorship, exported media should have reflected the Soviet values as attractive enough for foreign audiences (as a result, exported Soviet media often had inserts of what was usually censored in the imported productions, which is a topic on its own, hardly related to a subject of this article), something from the field of *universal values*. Whole reason why dissident Soviet directors like Andrei Tarkovsky were allowed to make movies they wanted to make was because their movies had sufficient enough part of Soviet ideological doctrine intermixed with sensibilities closer to those of European audience.

Universal values are often addressed in conjunction with many scientific approaches in philosophy, political science, sociology and psychology. Still, somehow the term seems to be rather vaguely described in all of them, leaving a lot to desire for those, who will address the concept in their theoretical and practical assignments. For some indiscriminant reason depiction of universal values in culture on a global scale rarely sparks any interest of political science, despite how global and overwhelming certain aspects of popular culture may (and sometimes were proven to) be in the age of global networks and digital revolution.

«Popular» and «universal» are far from being equal concepts but there seems to be just a right amount of similarity in two of them to be very effective in combined efforts, as proven by massive popular music concerts dedicated to global problems, which raise money to fight such and/or dedicated to spread awareness of such problems. An example of such event was held by ANTIAIDS foundation on September 12, 2008 – a grandiose free concert by famed rock band Queen gathered an audience of 350,000 people on the central square of Kharkiv. It's impact was doubled by the fact that on December 1, 2008 filmed version of the concert was released theatrically in cinemas all over Ukraine. As founder of ANTIAIDS Olena Pinchuk (known at the time as Elena Franchuk) put it:

«We're trying to involve as many people as possible in the fight against AIDS in Ukraine. Our awareness projects were built on music, paintings and fashion. And now, it is time for cinema. It is vital for our work as movie theater is a place where young people spend their time, meaning that we can reach them there» [4]. Queen at the time were, of course, no strangers to audiovisual media themselves – often credited for single-handedly making music video a regular practice for record companies with 1975's «Bohemian Rhapsody»; they also extended their influence to feature films in 1980's, writing original score for «Flash Gordon» (dir. Mike Hodges, written by Lorenzo Semple Jr. and Michael Allin, based on the characters created by Alex Raymond, Starling Films, Dino De Laurentiis Company, 1980) and (in an arguably more known instance) original songs for a cult film «Highlander» (dir. Russell Mulcahy, written by Gregory Widen, Peter Bellwood and Larry Ferguson from a story by Gregory Widen, Thorn EMI Screen Entertainment, Highlander Productions Limited, Davis-Panzer Productions, 1986) [11]. It feels natural that this time their influence was protracted to an audio-visual form as well, but why was it so crucial to re-release the concert in theatres, as a feature-length film? The answer is not simple, but it may be theorized that Queen's international appeal transcends well through a certain *universal code of movies* – certain components of audiovisual media which could be comprehended and deciphered regardless of language or cultural background. Such a *quasi-concept* may be combined well with universal values, itself a concept which feels from being scientifically formulated. While the term *universal code of movies* was coined by authors of this article as a temporary quasi-concept to illustrate the formulated hypotheses, including those of the article «Universality of movies in the international political communication» [15], *universal values* is a term that has been around for decades, and yet seems to thoroughly lack quite a few key defining moments, sparking a wide discussion in the scientific circles, used extensively in philosophy and psychology. Political studies, while acknowledging existence of the term are visibly reluctant to use it, perhaps due to a severe lack of unified theoretical approach (much more tolerated in the afore-mentioned scientific disciplines) because it is usually connected with concepts of morals and morality.

Certain concepts of political theories such as multiculturalism are trying to preserve variety of cultural and social systems by also reaching some universal elements. In other words they're attempting to combine humanity through the means of complex values which should be understood anywhere. In his lecture on global ethics delivered on December 12, 2003 in Tübingen University, Germany and named «Do We Still Have Universal Values?» then-Secretary-General of UN Kofi Annan stated that «values of peace, free-

dom, social progress, equal rights and human dignity, enshrined in the Charter of the United Nations and in the Universal Declaration of Human Rights, are no less valid today than when, over half a century ago, those documents were drafted by representatives of many different nations and cultures» [3]. The same year a second, paperback print of Francis Fukuyama's book «Our Posthuman Future: Consequences of the Biotechnology Revolution» was published, which also argued that inability of isolation of any part of a human society in a modern world makes a certain set of universal values crucially needed for normal functioning [7]. What was stated by two key figures in the world of international politics in 2003 is still relevant thirteen years later. Moreover, appealing to universal values has become a crucial way for politics to get through the growing ignorance on population's part.

Co-called *fakes*, spreading all over the news, unfortunately, is very common occurrence in the modern world. It is a much rare occasion when something was actually *right* and is yet still disregarded as *fake*, which is exactly what was evident in 2016-2017 in Post-Soviet countries (and, mainly, Russia) regarding a situation on whether popular satirical cartoon show «*The Simpsons*» (Created by Matt Groening, developed by James L. Brooks and Sam Simon, Gracie Films in association with 20th Century Fox, 1989-Present) predicted Donald Trump's presidency. An example of such news item being «debunked» comes from a blog post by Russian 2X2 TV channel (which airs «*The Simpsons*» officially in Russia), directly stating in the headline «*The Simpsons*» had not predicted Trump's win in 2000» and yet managing to directly contradict that in the statement itself saying that «In 2000 *The Simpsons* had actually predicted Trump's win». While the article also dwells upon the fact that common illustration of «prediction» shared through social network was actually taken from 2015's special *Trumptastic Voyage* (dir. David Silverman, written by Al Jean, Gracie Films), it is also obvious that the headline contradicts the meaning of a statement, even if, as stated in the post, «Overall, that picture is 80% fake» [1] which still leaves 20% of useable information in the picture (although, of course, no one actually accounted). Episode in question is the seventeenth episode of the eleventh season of the show, named *Bart to the Future* (dir. Michael Marcantel, written by Dan Greany) in which one of the show's protagonists, Bart Simpson gets a glimpse into the future, specifically in the year 2030. In that variant of the show's future (which is not, by the way, considered canon) Trump becomes a president of the United States at an unspecified point prior to this year, leaving country to a successor with a «budget crunch» [2]. Al Jean, long-time producer and writer of the show, addressed the fact in a an interview and explained that prediction was actually a joke with a logical basis: in 2000 Trump was talking about

running for president as a reform party candidate. It should be noted that media attention to that fact, while not reaching it's peak was still there prior to presidential elections, as actual writer of the *Bart to the Future* episode, Dan Greany was also asked about the prediction in an interview for *The Hollywood Reporter*, dated March 16, 2016. In it he stated that «*The Simpsons has always kind of embraced the over-the-top side of American culture ... and [Trump] is just the fulfillment of that*» [10]. Even that was not the earliest known addressing of the fact, as British newspaper *Metro* did an article on the fact back on July 30, 2015. [8] Interestingly enough, at the time world was all about comparing predictions from audiovisual media to real life, as on October 21, 2015 a cult science fiction movie *Back to the Future Part II* (dir. Robert Zemeckis, written by Bob Gale and Robert Zemeckis, Universal Pictures, Amblin Entertainment, U-Turn Productions, 1989) was literally «back to the future» as said date was a destination time of the time travel from 1985 in the movie. As in case with *The Simpsons*, writer Bob Gale was also interviewed about certain predictions, including the one about Donald Trump. Gale confirmed that similarities noted by audience between the latter and one of the main antagonists of the movie, Buford «Biff» Tannen (from alternative timeline of 1985) were in fact a deliberate of writers. [5] Although portions of Tannen's personality that were based on Trump were his 27-floor casino (Trump built a 37-floor Trump Plaza Hotel in 1984), advocacy of plastic surgery, operations in real estate as well as, partially, looks and personality, mainly another portion which is considered a prediction – Tannen using his wealth to influence the Republican Party before assuming some political powers on his own, which leads to isolation of the the town of Hill Valley as an autonomous zone, every citizen of which is encouraged to call him «America's greatest living folk hero», fulfilling the same «over-the-top side of American culture» as Trump [14].

Both predictions about Trump from 1989 and 2000 are actually culturally interconnected – episode *Bart to the Future* is not only named after *Back to the Future* franchise, it is also directly visually and plot-wise influenced by it. So, in short, what we have here is that two connected audiovisual media ventures that had fictionalized characters based on Donald Trump (one of which is eponymous) predicting a really close approximation (especially if combined and compared) of an actual political event from 2016. Of course «prediction» is a loose term. For example, statistically, being world's longest running current TV show on its 28th season in 2016, *The Simpsons* were nearly bound to get a few things right – and they did it more then once. It could be considered a part of phenomenon which even has a name in pop culture, amusingly applied after an episode of the rival satirical cartoon show, *South Park* (Created by Trey

Parker and Matt Stone, developed by Brian Graden, Comedy Central, Braniff, Comedy Partners, South Park Studios, 1997-Present), «*The Simpsons Already Did It*» (dir. Trey Parker, written by Trey Parker, David R. Goodman, Kyle McCulloch, Glasgow Phillips, Tim Talbot, 2002) [13]. Still, mere fact that writers of an animated show predicted someone's presidency 16 years prior to elections, while countless analysts and sociologists failed to do so immediately before such, provides for a food for thoughts. What was done through the «artistic filter» here is actually very similar to precognitive analyses and/or logical-analytical analyses. Both approaches are far from being pseudoscientific and are implemented successfully in a lot of humanitarian studies, including political studies in the international relations. [15]

Among the conclusions that we can make is that at this point methodology of media research in the international political relations has something left out, underestimating crucial concepts of audiovisual media appeal and not concentrating enough on fiction media, which at times tend to predict and even shape political situations. It is further evident in the fact that United States of America, world's largest and most experienced provider of popular culture content, is (at times) as puzzled as anyone else when audiovisual media tends to predict something in a way of phenomena often called "life imitates art". One of the youngest but also more popular art forms, tendencies in audiovisual media are harder to predict, due to lack of centuries of development literature, music and fine arts have, which allows for prognosis as an extension of comparison. In 2000 (the same year when *The Simpsons* predicted Trump's presidency) fewer people were able to tell that Internet will be able to rival television in terms of audiovisual content, while such thoughts were evident and not uncommon in audiovisual media itself. Nowadays we have internet community proclaiming Trump's win as its own, theorizing overwhelming influence of Internet meme culture on Trump's winning political image. It was even specifically noted by some of the internet users that Trump winning the elections as a victory of *memes*, an assortment of freely available entertaining internet products regarding any possible topics which are pre-dominantly based and shaped by audiovisual media (TV series, movies, cartoon shows, anime, video games and so on) [9].

Controlling the audiovisual media through means such as censorship would not be of any help in modern society. In order to make situation more effective and controllable, required is not a restriction of artists and entertainers, but a way to take into a scientific

consideration such thing as an "artistic filter", a very important and influential layer of international information. Also needed is to find out what exactly influences events on a political scale. Such understanding is problematic without certain universal codes, as we can't reach full understanding of specific cases without knowing the specs on how the system of audiovisual media entertainment works. That also requires taking into a consideration the fact that nowadays market of such re-shapes rapidly, providing massive abilities for independent media outlets to be as influential as large news media and big-time Hollywood studios. For political studies in the international relations, audiovisual media, while not exactly being terra incognita, is a place of only a certain, rather mild level of familiarity. It could and should be enriched by further research, as security of the situation pretty much depends on processes of international communication witnessed in a conglomeration of social media and audiovisual media, sometimes taking a form of interactive new media.

Underestimation of how much audiovisual content influences political decisions and underlying events which have their effect on a global scale, as well as whole layers of information such media might provide for both retrospective and current studies of the situation left us behind on any possible level, each time providing for a surprise in the situation when we definitely should have seen something coming. Considering that nowadays popular culture grows on a plain new international (and interactive!) level, influence of media of which audiovisual one is one of the most effective and dominant, we are drawn to conclusion that we could not ignore it in the political studies of international relations. Leaving out from the studies in the post-post-modern world results in situation as odd and obstructive as "post-post-modern world" formulation itself. A situation which could be basically summarized as lack of better terms. Coming up with authored terms such as *universal code of movies* is a natural solution for studies which are, if far from inception, are still only entering the formal scientific doctrine. Ignoring the aspects that are influencing the field but are usually dismissed and considered a manipulation or, at best, a minor side of using the soft power in the globalized world of today might be a seriously worrying omission in political studies. Disregarding a whole level of information is what evidenced through the drawn examples. Scarce coordination between a cultural studies and political studies prevents us from noticing relevant information which could have been used for actual and very serious forecasting and analyses of events.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. «Симпсоны» не предсказывали победу Трампа в 2000 году // 2Х2, 10 ноября 2016. URL: <http://2x2tv.ru/blog/simpsons-trump-fake/>.
2. Создатели «Симпсонов» вспомнили, что предсказали победу Трампа в 2000-м. И расстроились // Meduza, 14 ноября 2016, 14:44. URL: <https://meduza.io/shapito/2016/11/14/sozdateli-simpsonov-vspomnili-cto-predskazali-pobedu-trampa-v-2000-m-i-rasstroilis>.
3. Annan, K. Do We Still Have Universal Values? United Nations, December 12, 2003. URL: <http://www.un.org/press/en/2003/sgsm9076.doc.htm>.
4. At the World AIDS Day Queen + Paul Rogers returned to Ukraine – from the screens. ANTIAIDS. Elena Pinchuk Foundation. URL: <http://www.antiids.org/eng/news/queen/at-the-world-aids-day-queen-paul-rogers-returned-to-ukraine-%E2%80%93-from-the-screens-1858.html>.
5. Collins M. 'Back to the Future' Writer: Biff Tannen is Based on Donald Trump. The Daily Beast – 10.21.15, 9:39 AM ET. URL: <http://www.thedailybeast.com/articles/2015/10/21/how-back-to-the-future-predicted-trump.html>.
6. Davison W. An outline for the Study of International Political Communications. Phillips and George, Alexander L. Public Opinion Quarterly Vol. 4 No. 16 (Jan., 1952) pp. 501–511.
7. Fukuyama F. Our Posthuman Future: Consequences of the Biotechnology Revolution. New York: Picador, 2003. 272 p.
8. Lee A. The Simpsons predicted in 2000 that Donald Trump wouldn't be any good as US president. Metro – 30 Jul 2015 5:08 pm. URL: <http://metro.co.uk/2015/07/30/the-simpsons-predicted-in-2000-that-donald-trump-wouldnt-be-any-good-as-us-president-5319995/>.
9. Ohlheiser A. 'We actually elected meme as a president': How 4Chan celebrated Trump's victory. Washington Post – November 12, 2016, 8:00 AM. URL: <https://www.washingtonpost.com/news/the-intersect/wp/2016/11/09/we-actually-elected-a-meme-as-president-how-4chan-celebrated-trumps-victory/>.
10. Parker R. 'Simpsons' Writer Who Predicted Trump Presidency in 2000: "It was a warning to America". The Hollywood Reporter – March 16, 2016 3:41 PM PT. URL: <http://www.hollywoodreporter.com/live-feed/simpsons-writer-who-predicted-trump-876295>.
11. Queen (I) / Internet Movie Database. URL: <http://www.imdb.com/name/nm1277102/reference>.
12. Speier H. International Political Communication: Elite vs. Mass. World Politics Vol. 4, No. 3 (Apr., 1952), pp. 305–317.
13. The Simpsons Did It // Know Your Meme. URL: <http://knowyourmeme.com/memes/the-simpsons-did-it>.
14. Wayt M. Biff Tannen was based on Donald Trump, Back To The Future writer confirms. A.V. Club, October 22, 2015, 1:00 PM ET. URL: <http://www.avclub.com/article/biff-tannen-was-based-donald-trump-back-future-wri-227323>.
15. Yeromin M. Універсальність кінематографу у міжнародній політичній комунікації. Політичне життя. 2016. 0(2). P. 63–68. URL: <http://jpl.donnu.edu.ua/article/view/2432>.

АЛЬТЕРНАТИВИ ВИХОДУ ЗІ СВІТОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ 1929–1933 РР.: ДОСВІД І УРОКИ

OVERCOMING THE WORLD ECONOMIC CRISIS OF 1929–1933: LESSONS LEARNED

Олійник М.П.,
доктор історичних наук,
професор кафедри міжнародних відносин і туризму
Хмельницького національного університету

У статті показано наслідки світової економічної кризи 1929–1933 рр. Проаналізовано шляхи виходу з кризи в Німеччині, Франції, Португалії, Іспанії, США та СРСР. Досліджено зростання популярності правих і лівих популістів. З'ясовано причини посилення ролі держави у вирішенні соціально-економічних проблем у різних країнах. Наголошено на різнополюсності обраних альтернатив і їх впливу на майбутнє як держав, так і світу загалом.

Ключові слова: альтернативи, влада, демонстрації, криза, партії, профспілки.

В статье показаны последствия мирового экономического кризиса 1929-1933 гг. Проанализировано пути выхода из кризиса в Германии, Франции, Португалии, Испании, США и СССР. Исследовано увеличение популярности правых и левых популистов. Выяснено причины усиления роли государства в решении социально-экономических проблем в разных странах. Подчеркнуто разнополюсность избранных альтернатив и их влияние на будущее как государств, так и всего мира.

Ключевые слова: альтернативы, власть, демонстрации, кризис, партии, профсоюзы.

This article reflects on the outcomes of the world economic crisis of 1929-1933 and analyses the ways adopted by Germany, France, Portugal, Spain, USA and the USSR to overcome it. The author explores the popularity levels of right and left wing populist parties and explains the reasons of a closer involvement of the state authorities in solving socio-economic problems in different countries. The article emphasizes the versatility of the chosen options and their effect on the future of the individual states and of the world.

Key words: options, authority, demonstrations, crisis, parties, trade unions.

Постановка проблеми. Кризові явища, незважаючи на новітні досягнення в науці, техніці та технологіях, глобалізацію світової економіки, не залишилися в минулому, а є реаліями XXI ст. Так, актуальним є вивчення світового досвіду виходу з кризи. У цьому контексті надзвичайно важливим є звернення до одного з найскладніших періодів у історії XX ст. – світової економічної кризи 1929–1933 років, який містить різноманітний досвід її подолання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Причини та наслідки світової економічної кризи традиційно є предметом дослідження вітчизняних та зарубіжних істориків і економістів. Порівняльний аналіз процесу розвитку та особливостей завершення глобальних світових криз 1929–1933 і 2008–2010 рр. провів А. Мартинов [1]. Сучасний погляд на світову економічну кризу 1929–1933 рр. в контексті світової історії ми знаходимо в посібнику О. Овчаренка [2]. Різні аспекти цієї проблеми з точки зору економічної історії та розвитку економічної думки подають у своїх працях П. Леоненко та П. Юхименко [3], В. Якобчук, Ю. Богоявленська та С. Тищенко [4]. Модерний погляд на причини та наслідки зазначеної кризи з позицій цивілізаційного підходу притаманний фундаментальній праці Н. Дейвіса [5]. Особливості економічної кризи в Португалії та

шляхи виходу з неї аналізують М. Альмейда [6] та Ж. Сарайва [7]. Традиційні для пострадянської російської історіографії підходи до аналізу зазначеної проблеми демонструють роботи В. Согріна [8] та В. Трофімова [9].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Водночас необхідно зазначити відсутність узагальнювальних праць із зазначеної проблеми, брак порівняльного аналізу різних шляхів виходу з кризи.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є аналіз альтернатив виходу зі світової економічної кризи та їх порівняльний аналіз.

Виклад основного матеріалу дослідження. Економічна стабілізація 1925–1928 рр. змінилася світовою економічною кризою 1929–1933 рр., яка охопила всі провідні країни. За цей час промислове виробництво в країнах Заходу скоротилося на третину, а інтегральний показник – виплавка чавуну та сталі – більше ніж на 60%. Зазначимо, що до цього падіння промислового виробництва на 10–15% вважалося ледве не катастрофою. Промислове виробництво провідних країн було відкинуто до рівня 1908–1909 рр., а в США – до рівня 1905–1906 рр., а в Німеччині та Великій Британії – на рівень 1896–1897 рр. Паралельно з промисловою кризою лютувала жорстока аграрна

криза. У Франції розвиток кризи мав два кульмінаційні моменти: 1932 і 1935 роки. У 1932 р. обсяг промислового виробництва скоротився на 44% відносно рівня 1930 р. і на 4% порівняно з довоєнним 1913 роком. Наступного 1933 р., як і в інших країнах, промислове виробництво почало зростати. Але на початку 1934 р., коли в США й Англії обсяг промислового виробництва, хоча й повільно, але зростав, у Франції почалось нове загострення кризи, і 1935 р. її промисловість на 46% відставала від рівня 1930 р., а імпорт і експорт скоротились на 65%, тобто 1935 р. позначився другим апогеєм економічної кризи. Це призвело до зростання безробіття – із 5,9 млн. в 1929 р. до 26,4 млн. в 1932 [2, с. 105; 10, с. 73–74, 117, 146–147].

Вихід із кризи правлячі кола почали шукати за різними напрямками. Перший, традиційний, передбачав скорочення заробітної плати, соціальних програм, збільшення тривалості робочого дня та придушення робітничого руху. Найбільш яскраво цей підхід проявився в Німеччині. Економічна криза тут наклалася на негативні наслідки першої світової війни – репарації та ущемлену національну гідність. Для врегулювання репараційного питання Гаазька конференція в серпні 1929 р. ухвалила «план Янга», який передбачав зниження репарацій, право Німеччини самостійно нести відповідальність за виплату та відсував кінцевий термін виплат до 1988 р. Рейхстаг ратифікував його в березні 1930 р. Проте під час дебатів вождь нацистів Адольф Гітлер зумів переконати значну частину суспільства, що цей план є новим приниженням німців, що, як і соціальна демагогія, сприяло швидкому зростанню популярності нацистів. Уже в січні 1933 р. президент Гінденбург призначив лідера найбільшої фракції в рейхстазі А. Гітлера канцлером Німеччини. Це дозволило нацистам, організувавши в лютому 1933 р. підпал рейхстагу та розгорнувши терор проти опозиції, виграти в березні парламентські вибори. 44% отриманих голосів дозволили їм заборонити ліві партії та ухвалити закон, «який на чотири роки надавав канцлерові диктаторських повноважень». Фактично в Німеччині демократичним шляхом було встановлено нацистську диктатуру на чолі з фюрером А. Гітлером, що підтримали німці на плебісцирах у жовтні 1933 р. і в серпні 1934 р. Характерно, як зауважив Н. Дейвіс, що «наприкінці свого виходу на вершину він жодного разу не порушив конституції» [5, с. 998–999]. Маючи абсолютну владу, нацисти повністю придушили опозицію, незгідних відправили до концтаборів, відмовилися виконувати план Юнга¹ та розгорнули активну підготовку до війни. Вона передбачала тотальний контроль держави за всіма

сферами економічного та суспільного життя, повну завантаженість виробничих потужностей і загальну трудову повинність, активну мілітаризацію Німеччини, будівництво «автобанів», державний контроль за цінами та зарплатами тощо. Така політика дозволила перевищити довоєнний рівень виробництва до 1939 р. [4, с. 262; 5, с. 1003].

Повторити успіх нацистів у Франції спробували праві сили. Скориставшись корупційним скандалом, який породила «справа Ставіського», 6 лютого 1934 р. близько 40 тис. прихильників праворадикальних організацій, зокрема ветерани з «Вогняних хрестів» («Бойових хрестів») Франсуа де ля Рока, монархісти з «Аксьон Франсез» («Французької дії») Шарля Моррасса та симпатички фашизму з «Французької солідарності» тощо з гаслами на кшталт «Очистити Республіку від злодіїв!» вирушили до Бурбонського палацу, де засідала палата депутатів французького парламенту [2, с. 117]. Привертає увагу те, що попереду йшли ветерани-орденоносці першої світової війни, розраховуючи цим паралізувати рішучість поліцейських (як тут не згадати крилатий вислів В. Путіна стосовно анексії Криму про те, що попереду російських військ будуть жінки та діти). Розрахунок був правильним – ті вдалися до зброї лише після того, як у них полетіли гранати. Зазначимо, що на придушення заколоту вплинула низка факторів: професійні дії поліції; відмова лідера «Вогняних хрестів» дати наказ своїм прихильникам вдалися до зброї та 50 тисячна демонстрація 9 лютого в Парижі на захист демократії організована лівими силами [12]. Потрібно зазначити, що в СРСР говорили про 500 тис. учасників, а в сучасній Росії нараховують 150 тис. [9, с. 43; 10, с. 94]. Під тиском правих і лівих ліберальний уряд Едуарда Даладьє пішов у відставку. Його замінив правоцентристський кабінет Гастона Дюмерга. Зазначимо, що кількість учасників зазначеної демонстрації в радянських джерелах доходила до 500 тис., а в сучасних російських – 150 тис. [9, с. 43; 10, с. 94].

12 лютого 1934 р. спільними зусиллями комуністів, соціалістів і профспілок було проведено загальний антифашистський страйк за участю 4,5 млн. осіб. Стихійно знизу почав формуватися єдиний робітничий фронт. А вже 27 липня комуністи та соціалісти підписали пакт про створення єдиного робітничого фронту проти фашизму. Характерно, що Комінтерн та ВКП(б) надіслали спеціальну делегацію до Франції, щоб «переконати» лідера ФКП Моріса Тореза відмовитися від єдиного фронту. Проте той не піддався на тиск і в жовтні 1934 р. запропонував на його основі створити антифашистський Народний фронт, який би об'єднав комуністів, соціалістів і радикалів. [13].

Переломним моментом стали демонстрації під гаслами фронту 14 липня 1935 р. у яких

¹ Його виплати були завершені урядом ФРН лише через десять років після об'єднання Німеччини – 3 жовтня 2010 р. [11].

взяло участь 2 млн. прихильників. Так, закономірною стала й переконлива перемога народного фронту на парламентських виборах весною 1936 р. Проте виявилось, що пропонувати виборцям прості рішення складних проблем, ухвалити 133 соціально орієнтовані закони легше, ніж виконати їх. Різке нарощування соціальних видатків і підвищення заробітних плат призвело до зростання податків і «втечі капіталу», тому різкого погіршення соціально-економічного становища. Це призвело до чвар всередині Народного фронту та його розпаду в 1938 р. [13].

Однак слід звернути увагу на те, що перемога Народного фронту у Франції змусила Комінтерн переглянути своє ставлення до союзу із соціал-демократами, яких на VI конгресі назвали соціал-фашистами й визнали головним ворогом компартій. На VII конгресі влітку 1935 р. компартіям рекомендували створювати єдиний робітничий фронт, а на його основі – Народний фронт боротьби проти фашизму. [14, с. 12, 14, 16–18.]

На основі цих рішень Народні фронти були створені в багатьох країнах, але найвідомішим став Народний фронт в Іспанії, який під гаслами боротьби з наслідками економічної кризи та за демократичні перетворення переміг на парламентських виборах у лютому 1936 р. Однак внутрішні чвари серед союзників, заколот фалангістів генерала Франсиско Франко та громадянська війна і перемога в ній каудильйо не дозволили виконати обіцяне. [9, с. 46–47]

Класичним прикладом, на думку автора, виходу з глибокої кризи може слугувати встановлення правоконсервативними силами в Португалії авторитарного режиму на чолі з Антоніу ді Олівейрою Салазаром. Слід зауважити, що економічна криза в Португалії розпочалася відразу після закінчення I світової війни й надалі лише поглиблювалася. Так, національна валюта ескудо з 1919 до 1924 р. знецінилася майже в 17 разів [7]. Військові, які шляхом перевороту в 1926 р. захопили владу, не змогли нічого вдіяти й криза лише поглиблювалася. Для порятунку економіки країни від краху покликали професора коїмбрського університету А. Салазара. Ставши в 1928 р. міністром фінансів із надзвичайними повноваженнями, він упродовж року зумів збалансувати бюджет і стабілізувати ескудо. У 1932 р. він став головою Ради міністрів, а в 1933 р. забезпечив ухвалення на референдумі конституції «Нової держави». Вона базувалася на запозиченій в італійських фашистів ідеології корпоративізму й була оголошена «першою корпоративною конституцією у світі». Конституція узаконила встановлення централізованого диктаторського авторитарного режиму, який дозволив за два десятиріччя Салазару інтегрувати еліти країни в такі нові корпоративні установи,

як місцеві асоціації фермерів “grémios”, котрі в поєднанні з підтримкою католицької Церкви, соціальними репресіями та потужною секретною службою контролювали кожен сегмент життя країни та регіонів. Основними рисами нової держави були страх, насильство, залякування та нагляд як основи політичного панування й збереження авторитаризму [6, р. 254;14]. Оскільки режим забезпечив поступальний розвиток країни та покращення життєвого рівня громадян, то більшість із них підтримувала його.

Відмінним від зазначених шляхів виходу з кризи став «новий курс» президента США Франкліна Рузвельта. Його суть розкривають 70 законів, які ґрунтувалися на кейнсіанській теорії активного державного регулювання економіки спрямованого на «оздоровлення» економіки шляхом провадження державно-монополістичного регулювання, зокрема шляхом примусового картелювання промисловості на базі «кодексів чесної конкуренції», запровадження мінімальних цін на однотипні групи товарів і заборони продавати продукцію нижче узгоджених галузевих цін; установлення державної допомоги фермерам; стимулювання скорочення посівних площ і виведення з обігу культур, які виснажують землю. Для цього виділялися доступні кредити на 2 млрд. доларів тощо. Було впроваджено «класовий мир», а страйки оголошувалися незаконними та придушувалися [10, с. 152].

Одночасно низкою законів, зокрема законом Вагнера, в 1935 р. впроваджувалися елементи соціальної держави – вводилися мінімум заробітної плати, максимум тривалості робочого дня, колективні договори та право робітників на створення профспілок, громадські роботи. Законом про соціальне страхування впроваджувалися пенсії за віком, вдовам та інвалідам [10, с. 154].

Загалом, «новий курс» означав початок усвідомлення правлячою елітою того, що далі вже не можна безмежно експлуатувати трудящих і дозволяти монополіям робити все, що заманеться. Прагматичні політики, на чолі з президентом США, через державне регулювання змусили монополії частково підпорядкувати свої інтереси інтересам держави, які передбачали створення певних соціальних гарантій трудящим. Така політика дала змогу США еволюційним шляхом послабити соціальну напругу та подолати кризовий стан економіки. До 1937 р. за низкою основних економічних показників США практично вийшли на рівень 1929 р. [4].

На відміну від країн Заходу, де економічна криза призвела до політичних потрясінь, у СРСР економічні негаразди були викликані насамперед політичними причинами. Виходячи з концепції світової революції, СРСР у 1926 р. матеріально підтримав страйк шахтарів в Англії, що

спровокувало загострення відносин між СРСР і Великою Британією та розрив у 1927 р. дипломатичних відносин між ними. Це породило тривожні настрої очікування війни. Селяни почали інстинктивно приховувати хліб, тим більше, що в 1927 р. влада (з метою нагромадження коштів на індустріалізацію) знизила заготівельні ціни на нього. У відповідь на це Сталін у лютому 1928 р. наказав застосувати до них законодавство про саботаж. Завдяки цьому вже в березні план хлібозаготівель був перевиконаний. Селяни відповіли скороченням посівних площ під зерновими. Як наслідок, восени 1928 р. у містах запровадили картки на хліб. Голову Раднаркому СРСР Олексія Рикова, лідера профспілок Михайла Томського та партійного ідеолога Миколу Бухаріна, які пропонували припинити тиск на селян і закупити хліб за кордоном звинуватили в «правому ухилі» й на листопадовому (1929 р.) пленумі ЦК ВКП(б) усунули з посад. Одночасно пленум офіційно відкинув нову економічну політику (далі – неп), дав указівку виконати першу п'ятирічку (прийняту у квітні 1929 р.) за чотири роки та взяв курс на суцільну колективізацію сільського господарства. Тобто в СРСР відбувся державний переворот, який Сталін назвав великим переломом. Замість непу було запроваджено жорстку адміністративно-командну систему. Наслідком стало впровадження тотального терору, жертвами якого стали мільйони громадян, Голодомор 1932–1933 рр. в Україні... [15, с. 153–158].

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Таким чином, на основі аналізу альтернатив виходу зі світової економічної кризи 1929–1933 рр. можна зробити такі висновки: німецький шлях її подолання супроводжувався встановленням нацистської диктатури, що спочатку дозволило відновити й розвинути економіку й підняти рівень життя народу, але в кінцевому підсумку привів до II світової війни та величезних жертв. Радянський варіант виявився тупиковим, оскільки тоталітарний режим, який марив світовим пануванням і заради цього нехтував життям і гідністю своїх громадян, спільно з німецькими нацистами штовхнув світ у жерло світової війни, виявився неефективним і зазнав краху, не витримавши змагання з вільним світом. Французький шлях відкривав перспективи демократичного розвитку, але через слабку державну владу, популізм і конфронтацію не привів до ефективних результатів у економіці та не дозволив уникнути ослаблення Франції, яка стала легкою здобиччю гітлерівської Німеччини в 1940 р. В Іспанії надії на демократичний розвиток поховала громадянська війна. Об'єктивно найраціональнішими виявилися методи державного регулювання економіки. Але якщо в Португалії для цього довелося впровадити авторитарний режим, то в США це вдалося зробити шляхом розвитку демократичних інститутів, запровадження елементів соціальної політики. Час показав, що досвід США виявився найефективнішим.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Мартинов А. Ю. Исторична компаративістика світових економічних криз (XX – початок XXI ст.). Укр. іст. журн. 2011. № 5. С. 131–146.
2. Овчаренко О. Новітня історія країн Західної Європи і Північної Америки (1918–1945): Навч. посіб., 2015. 402 с.
3. Леоненко П.М., Юхименко П.І. Історія економіки та економічної думки: Підручник. Київ: Знання, 2011. 646 с.
4. Якобчук В.П., Богоявленська Ю.В., Тищенко С.В. Історія економіки та економічної думки. Навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури. 2015. 476 с.
5. Дейвіс Н. Європа. Історія. / Пер. з англ. П. Тарашук, О. Коваленко. Київ: Основи, 2008. 1464 с.
6. Maria Antónia Pires ve Almeida The revolution in local government: mayors in Portugal before and after 1974. *Continuity and Change*. 32 (2). 2017. P. 253–282. © Cambridge University Press 2017. doi:10.1017/S0268416017000170. URL: https://www.cambridge.org/core/services/aop-cambridge-core/content/view/D93E317E8C71037E215BCD7C7BF92DBE/S0268416017000170a.pdf/revolution_in_local_government_mayors_in_portugal_before_and_after_1974.pdf.
7. Сарайва Ж. Э. История Португалии. Москва: Весь мир, 2007. 372 с. URL: http://loveread.ec/read_book.php?id=75594&p=99. С.
8. Согрин В.В. Экономический кризис 1929-1933 гг. в США и современность. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ekonomicheskij-krizis-1929-1933-gg-v-ssha-i-sovremennost>.
9. Трофимов В.А. Народный фронт: концептуальные основы, исторический опыт. Вестник МГОУ. Серия: История и политические науки. 2014. № 5. С. 40-49. URL: <https://vestnik-mgou.ru/Articles/Doc/8014>.
10. Александров В. В. Новейшая история стран Европы и Америки 1918-1945 гг. Москва. Высш. шк. 1986. 591 с.
11. Германия расплатилась с долгами, оставшимися после Первой мировой войны. URL: <http://elvisti.com/node/93163>.
12. Сергій Грабовський Чи варто поспішати з жупелами? День. 2014. 14 жовт. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/blog/politika/chi-var-to-pospishati-z-zhupelami>.

13. Народний фронт у Франції. URL: http://istoryk.at.ua/load/istorija_franciji/narodnij_front_u_franciji/3-1-0-78.
14. VII конгресс Коммунистического Интернационала и борьба против фашизма и войны. (Сборник документов). Москва: Политиздат, 1975. 527 с. URL: http://militera.lib.ru/docs/0/pdf/7congress_comintern.pdf.
15. Антониу ди Оливейра Салазар и Новое государство. URL: <https://antisovetsky.livejournal.com/15432.html>.
16. Микола Олійник, Іван Ткачук Історія України. Навчальний посібник для студентів дистанційної та заочної форми навчання. 3-тє вид., виправ. та допов. Львів: «Новий світ-2000», 2017. 262 с.

СТРАТЕГІЧНІ ІНТЕРЕСИ КИТАЙСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ В ЦЕНТРАЛЬНІЙ АЗІЇ

STRATEGIC INTERESTS OF THE PEOPLE'S REPUBLIC OF CHINA IN CENTRAL ASIA

Сабадан О.О.,

*аспірант кафедри міжнародних відносин і зовнішньої політик
Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

Статтю присвячено дослідженню стратегічних інтересів Китайської Народної Республіки в регіоні Центральної Азії. Розглянуто два комплекси інтересів, які переслідує Китай, зокрема комплекси безпеки та економічного розвитку. Досліджено зв'язок між цими двома групами інтересів у мисленні китайських політиків. Визначено роль, яку відіграє ініціатива «Пояс та Шлях», у реалізації зовнішньої політики Китаю в Центральної Азії. Також у статті досліджено роль Сінцзян-Уйгурського автономного району у формуванні зовнішньої політики Китаю в регіоні.

Ключові слова: Китайська Народна Республіка, зовнішня політика, Центральна Азія, безпека, економічний розвиток, ініціатива «Пояс та Шлях».

Статья посвящена исследованию стратегических интересов КНР в регионе Центральной Азии. Рассмотрены два комплекса интересов, которые преследует Китай, в частности комплексы безопасности и экономического развития. Исследована связь между этими двумя группами интересов в мышлении китайских политиков. Определена роль, которую играет инициатива «Пояс и Путь» в реализации внешней политики Китая в Центральной Азии. Также в статье исследована роль Синцзян-Уйгурского автономного района в формировании внешней политики Китая в регионе.

Ключевые слова: Китайская Народная Республика, внешняя политика, Центральная Азия, безопасность, развитие, инициатива «Пояс и Путь».

The article is devoted to the study of the strategic interests of the People's Republic of China in the region of Central Asia. Two complexes of interests pursued by China are examined – security and economic development. The article investigates the relationship between these two groups of interests in the thinking of Chinese politicians as well as the role of Belt and Road Initiative in the implementation of China's foreign policy in Central Asia. The article also explores the role of the Xinjiang-Uyghur Autonomous Region in shaping China's foreign policy in the region.

Key words: People's Republic of China, foreign policy, Central Asia, security, economic development, Belt and Road Initiative.

Постановка проблеми. Центральна Азія є одним із регіонів, де зовнішня політика Китайської Народної Республіки (далі – КНР) реалізується на найбільш інтенсивному рівні. Це пов'язано з тим, що в цьому регіоні існують дві такі групи факторів: ті, що впливають на забезпечення зовнішньополітичних інтересів КНР, та ті, що можуть загрожувати національній безпеці Китаю. Важливість цього географічного напрямку зовнішньої політики КНР досліджувався багатьма авторами, які концентрували свою увагу на одному з декількох ключових вимірів взаємодії між Китаєм та регіоном – економічній, енергетичній, безпековій співпраці в рамках Шанхайської організації співробітництва (далі – ШОС). Слабо дослідженим залишається питання про те, які стратегічні інтереси переслідує КНР в Центральної Азії в контексті трансформаційних процесів, що відбуваються в китайській зовнішній політиці в останні роки, зокрема в контексті реалізації Пекіном ініціативи «Пояс та Шлях».

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Стратегічні інтереси КНР в Центральної Азії розглядалися в різних аспектах: В. Парамонов,

А. Строков, О. Столповський розглядали розвиток зовнішньої політики КНР в регіоні; Ш. Кох, А. Квок розглядали регіональну кооперацію між сторонами в контексті потенційного посилення туризму; Н. Сванстрьом досліджував безпековий вимір відносин між Китаєм та Центральною Азією; М. Тукмадієва вивчала роль Сінцзян-Уйгурського автономного округу в політиці КНР щодо регіону; П. Стронскі досліджував взаємодію між Росією та Китаєм у регіоні Центральної Азії; китайські інтереси в регіоні також висвітлені в роботах Б. Маріані, Чж. Міна, Е. Скобела, Е. Ратнера, М. Беклі, Х. Чжао.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета дослідження – визначити стратегічні цілей, які переслідує КНР у своїй політиці щодо Центральної Азії, зокрема ідентифікувати головні комплекси стратегічних інтересів Китаю в регіоні; визначити зв'язок між інтересами КНР у сфері безпеки та розвитку; визначити роль, яку грає ініціатива «Пояс та Шлях» у зовнішній політиці КНР у регіоні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Регіон Центральної Азії (Узбекистан, Туркменістан,

Таджикистан, Киргизстан і Казахстан) посідає важливе місце в зовнішній політиці КНР, зважаючи на його близькість до території Китаю та важливе геостратегічне розташування в контексті посилення сухопутних торговельних маршрутів, які Китай здійснює в контексті ініціативи «Пояс та Шлях». У вересні 2013 року президент КНР Сі Цзіньпін здійснив візит до Туркменістану, Узбекистану, Киргизії та Казахстану. Під час візиту до останнього президент КНР уперше публічно виступив із пропозицією побудувати «Економічний пояс Шовкового шляху» [1].

Варто зазначити, що Центральна Азія ніколи не займала перше місце на порядку денному зовнішньої політики КНР. Навіть зараз, незважаючи на китайську активізацію в регіоні, для Пекіна важливішими є питання, що локалізуються у регіоні Східній Азії. Водночас (залежно від збільшення своєї економічної та зовнішньополітичної ваги) Пекін був змушений усвідомити неможливість вибудовування і вдосконалення комплексної безпеки своєї країни без урахування фактора Центральної Азії.

Історично першою групою стратегічних інтересів, які Китай став переслідувати у своїй зовнішній політиці в Центральній Азії, стали інтереси у сфері безпеки. Із розпадом Радянського Союзу всередині Китаю постало логічне питання безпеки західних кордонів та прикордонних територій. Питання безпеки в Сіньцзян-Уйгурському автономному районі (далі – СУАР) є досить чутливим для китайської влади, зважаючи на велику сукупність причин, головними з яких є значне відставання останньої в рівні доходів від східних провінцій, а також неоднорідний етнічний склад населення, що продукує проблему уйгурського сепаратизму.

Розпад Радянського Союзу створив невизначеність на західних кордонах Китаю. Замість того, щоб мати справу з однією державою (СРСР), Китаю довелося будувати відносини з п'ятьма новими державами, на чолі яких були місцеві національні політичні еліти. Головною ціллю в перші роки для Китаю було переконання нових держав у необхідності дотримуватися принципу «Одного Китаю».

Необхідність забезпечення безпеки західних кордонів стало одним із перших мотивів зближення Китаю з регіоном у форматі ШОС. Попередник Шанхайської організації співпраці, яка наразі об'єднує більшість держав регіону, процес «Шанхай-5» виник із серії переговорів щодо питань кордонів на початку 1990-х років [2]. У 1996 році сторони розширили співпрацю з рахунок заходів із підвищення довіри у військовій сфері, а також зменшення кількості збройних у прикордонних регіонах. Із приєднанням Узбекистану й остаточним оформленням ШОС

у 2001 році, цілі та завдання організації були розширені включно з посиленням співпраці в галузі військової та контр-терористичної співпраці та обміну розвідувальними даними [3]. Якщо на початковому етапі КНР переважно переймався питаннями жорсткої безпеки в прикордонних регіонах, то з вирішенням прикордонних суперечок і створенням ШОС акцент змістився на боротьбу з нетрадиційними викликами безпеці.

Учасникам ШОС удалося випрацювати уніфікований підхід до визначення головних загроз безпеці, боротьбу з якими ставить собі за ціль організація – концепція «трьох сил зла» (тероризм, екстремізм та сепаратизм).

Наразі у вимірі безпеки головним інтересом КНР у регіоні є боротьба з сепаратизмом. Це пов'язано з доктринальною важливістю питання територіальної цілісності держави, яка постала як наслідок рефлексії історичного досвіду пережитого під час «століття приниження» (1839–1949 рр.). Важливе місце в центральноазійському векторі зовнішньої політики КНР відіграє Сіньцзян-Уйгурський автономний район. Кордон Китаю з країнами Центральної Азії проходить лише по території СУАР, а це близько 1700 км кордону з Казахстаном, 1000 км – із Киргизстаном та 450 км – із Таджикистаном. Крім того, регіон та СУАР поєднують спільні історичні, культурні та релігійні зв'язки. Також на території Центральної Азії проживає 300 тисячна уйгурська діаспора (переважно в Казахстані та Киргизії) [4]. Прив'язка проблематики СУАР до проблематики Центральної Азії в мисленні китайських політиків пояснюється побоюванням, що загрози, які виникають на території Центральної Азії, можуть «перелитись» до Сіньцзяну.

Найбільш яскравими проявами сепаратизму на території КНР були уйгурські заворушення, які час від часу відбуваються на території СУАР. Одне з найбільших таких заворушень сталося у 2009 році. Після події президент КНР Ху Цзіньтао заявив, що фундаментальним способом вирішення проблеми Сіньцзяну є пришвидшення розвитку в Сіньцзяні та підвищення рівня життя населення [5]. Згодом СУАР отримав «надзвичайно важливий стратегічний статус» у межах національної програми розвитку. Практичними кроками в цьому напрямі стало створення спеціальної економічної зони в Кашгарі та спеціальної торговельної зони в Коргасі. Такі дії китайського керівництва стали демонстрацією того, що питання розвитку та безпеки тісно пов'язані у свідомості китайських лідерів. У цьому контексті розбудова та підтримка дружніх відносин із керівництвом держав Центральної Азії ставить собі за мету забезпечення того, що сепаратизм у Сіньцзяні не буде підтриманий керівництвом цих держав. Едвард Лемон вважає, що «побоювання, що Афганістан

та Центральна Азія могли б використовуватися радикальними ісламістами як база для радикалізації етнічних уйгурів та потенційно запуск операцій проти Сінцзян, продовжує формувати взаємодію Китаю з країнами Центральної Азії» [6]. Що стосується проблеми уйгурського сепаратизму, Ніклас Сванстрьом вважає, що інтерес у прямому контролі над ситуацією в СУАР змінився більш комплексним інтересом, що полягає в забезпеченні як внутрішньої, так і регіональної стабільності, а також економічного прогресу задля формування умов для довготермінового розвитку [7]. Ендрю Скобел, Елі Ратнер, Майкл Беклі вважають, що Пекін намагається підтримувати мир, прогнозованість та секулярні уряди в країнах Центральної Азії, так як Пекін бачить зв'язок між зовнішніми загрозами та внутрішніми викликами [8].

Як бачимо, наразі загрози безпеці Китаю, які потенційно можуть виникнути в регіоні Центральної Азії, мають нетрадиційний та асиметричний характер. Це є однією з причин того, чому Китай не зацікавлений збільшувати тут свою військову присутність. Іншою причиною є те, що традиційно головним гарантом жорсткої безпеки в регіоні є Російська Федерація. Три з п'яти держав регіону (Казахстан, Киргизія та Таджикистан) є членами Організації договору про колективну безпеку. Пекін претендує на роль постачальника «м'якої» безпеки (англ. – soft security provider), що забезпечує безпеку за допомогою економічних інструментів [9].

Другою групою інтересів Китаю в регіоні є економіка та питання розвитку. Протягом 2000-х років спостерігається посилення економічної ролі КНР у регіоні. Об'єм торгівлі з державами регіону (без Туркменістану) з 1992 до 2016 року зріс з 6,3 мільярдів доларів до 93,7 мільярдів доларів (майже в 15 разів) [10]. Ці обсяги торгівлі є малими, порівняно із загальними обсягами торгівлі КНР. Водночас транскордонна торгівля з країнами Центральної Азії є одним з інструментів стимулювання розвитку СУАР. Центральна Азія є важливим елементом китайської стратегії «Іти на Захід», яка має на меті економічне та фінансове стимулювання розвитку менш розвинутих західних провінцій КНР. Відповідно до цієї політики, китайський уряд прагнув вирішити економічну невідповідність, що зростала, між прибережним регіоном та внутрішнім західним регіоном шляхом побудови інфраструктури [11]. У кінці 2016 року був анонсований новий п'ятилітній план розвитку західних регіонів (2016–2020 рр.). Цей період визначений як вирішальний момент для західних регіонів для досягнення трансформації та модернізації. Із 2000 по 2016 рр. Китайський уряд інвестував 635 трлн. юанів (914 млрд. дол. США) у 300 великих проектів (переважно в інфраструктуру та енергетику) у західних регіонах.

За 16 років реалізації плану частка ВВП, яку виробляють 12 західних провінцій, зросла з 17% до 21.2% [12]. У межах цієї державної політики велика роль приділяється заходам відкриття (англ. – opening up), головним інструментом якого має стати ініціатива «Пояс та Шлях».

Проголошення ініціативи «Пояс та Шлях» стало природним продовженням цієї політики, ціллю якої є посилення зв'язності із сусідніми країнами, поживлення сухопутних торговельних потоків та, як наслідок, посилення економічного розвитку СУАР. У цій стратегії Сінцзяну виділяється роль транспортного центру. Китай інвестував мільярди доларів у розвиток транспортної інфраструктури як частину своєї ініціативи «Пояс і Шлях», а також виробничих потужностей. Інфраструктурні проекти включають вантажну залізницю, що зв'язує китайський порт Ляньюньганг із казахстанським містом Алмати, плани для двох залізничних коридорів між південним Китаєм та Центральною Азією. Що стосується промисловості, Китай побудував у Таджикистані металургійний завод, який відкрився в листопаді 2017 року, а китайські телекомунікаційні компанії Huawei та ZTE Corp. побудували фабрики в Узбекистані. Пекін також планує розвивати казахське місто Хоргос як логістичний та виробничий центр.

У контексті дослідження стратегічних інтересів КНР у Центральній Азії важливо звернути увагу на те, що китайські політики вважають, що проблеми безпеки та розвитку є пов'язаними та контекстуально близькими. У робочому звіті Центрального комітету, з яким виступив Генеральний секретар Комуністичної партії Китаю (далі – КПК) Сі Цзіньпін 18 жовтня 2017 року, декларується «холістичний підхід до національної безпеки», який поєднує внутрішній та зовнішній аспекти безпеки, традиційну та нетрадиційну безпеку, в межах якого КПК зобов'язується охороняти, окрім іншого, інтереси у сфері розвитку [13].

Бернардо Маріані пропонує таку інтерпретацію взаємозв'язку між стабільністю та розвитком, що існує в КНР: національний досвід, особливо в частині СУАР, указує на те, що економічний розвиток має потенціал зменшити або навіть ліквідувати політичну та етнічну напругу [14]. Таким чином, реалізацію ініціативи «Пояс та Шлях» варто розглядати і як інструмент досягнення стабільності та безпеки за допомогою стимулювання економічного розвитку як в СУАР, так і в Центральній Азії.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Двома найголовнішими групами інтересів, що формують зовнішню політику КНР в регіоні Центральної Азії, є проблеми безпеки та економічного розвитку. У регіоні Центральної Азії відсутні помітні жорсткі загрози безпеці. Взаємодія Китаю з державами Центральної Азії формується з огляду

на намагання попередити розвиток сепаратизму в Сінцзян-Уйгурському автономному окрузі.

У найближчому майбутньому зовнішня політика КНР в регіоні реалізовуватиметься переважно за допомогою економічних інструментів. Наразі немає підстав стверджувати, що Китай планує збільшувати власну військово-політичну присутність у регіоні. Це пов'язано з тим, що загрози безпеці тут не такі інтенсивні, як на східному напрямку. Крім того, загрози безпеці в Центральній Азії носять переважно нетрадиційний характер. Військово-політична сфера в регіоні є традиційною зоною впливу РФ – три з п'яти держав регіону є членами Організації договору про колективну безпеку.

Реалізація ініціативи «Пояс та Шлях» є зрозумілою відповіддю на комплекс нетрадиційних

загроз, які існують як у регіоні, так і в західних провінціях КНР. Економічні інструменти, які можуть стимулювати розвиток слаборозвинутих регіонів та, як наслідок, знімати соціальну напругу, розглядається китайською владою як ефективний метод боротьби з нетрадиційними загрозами безпеці. Залишаючи поза увагою питання впливу проекту на економічний розвиток регіону, варто зазначити, що будь-які відчутні зміни варто очікувати лише в середній перспективі. Водночас необхідність для Китаю гарантувати безпеку об'єктів, у які будуть інвестовані китайські кошти, та транспортні комунікації, що є стратегічно важливими для функціонування ініціативи, постане уже на початковому етапі. Ця проблема може стати основним драйвером поглиблення взаємодії Китаю у сфері безпеки в найближчій перспективі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ДЖЕРЕЛ:

1. President Xi Jinping Delivers Important Speech and Proposes to Build a Silk Road Economic Belt with Central Asian Countries // Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China. 2013. URL: https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/topics_665678/xjpfwzysiesgjtfnshzzfh_665686/t1076334.shtml.
2. Declaration on the Establishment of the Shanghai Cooperation Organisation. The Shanghai cooperation organization. URL: <http://eng.sectsc.org/load/193054/>.
3. Albert E. The Shanghai Cooperation Organization. Council on Foreign Relations. 2015. URL: <https://www.cfr.org/background/shanghai-cooperation-organization>.
4. Peyrouse S. Central Asia's paradoxical role in Chinese foreign policy. East Asia Forum. 2018. URL: <http://www.eastasiaforum.org/2018/08/17/central-asias-paradoxical-role-in-chinese-foreign-policy/>.
5. Hu Jintao on tour of inspection of Xinjiang // AsiaNews.it. 2009. URL: <http://www.asianews.it/news-en/Hu-Jintao-on-tour-of-inspection-of-Xinjiang-16149.html>.
6. Lemon E. China, Russia and Security in Central Asia. Rising Powers in Global Governance. 2018. URL: <http://risingpowersproject.com/china-russia-security-central-asia/>.
7. Swanström N. The Security Dimension of the China-Central Asia Relationship: China's Military Engagement with Central Asian Countries. Institute for Security & Development Policy. 2015. URL: https://www.uscc.gov/sites/default/files/Swanstrom%20Testimony_3.18.15.pdf
8. Scobell A., Ratner E., Beckley M. China's Strategy Toward South and Central Asia. RAND Corporation. 2014. URL: https://www.rand.org/pubs/research_reports/RR525.html.
9. Stronski P. China and Russia's Uneasy Partnership in Central Asia. Carnegie Endowment for International Peace. 2018. URL: <https://carnegieendowment.org/2018/03/29/china-and-russia-s-uneasy-partnership-in-central-asia-pub-75984>.
10. World Integrated Trade Solutions. URL: <https://wits.worldbank.org/>.
11. Rana P. Building Silk Roads for the 21st century. East Asia Forum. 2014. URL: <http://www.eastasiaforum.org/2014/08/16/building-silk-roads-for-the-21st-century/#more-43054>.
12. New five-year plan brings hope to China's west // THE STATE COUNCIL THE PEOPLE'S REPUBLIC OF CHINA. 2016. URL: http://english.gov.cn/premier/news/2016/12/27/content_281475526349906.htm.
13. Full text of Xi Jinping's report at 19th CPC National Congress // China Daily. 2017. URL: http://www.chinadaily.com.cn/china/19thcpcnationalcongress/2017-11/04/content_34115212.htm.
14. Mariani B. China's role and interests in Central Asia. Saferworld. 2013. URL: <https://www.saferworld.org.uk/downloads/pubdocs/chinas-role-and-interests-in-central-asia.pdf>.

РОЛЬ МІЖНАРОДНИХ БЕЗПЕКОВИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У ВРЕГУЛЮВАННІ СІРІЙСЬКОГО КОНФЛІКТУ

THE ROLE OF INTERNATIONAL ORGANIZATIONS IN THE REGULATION OF SYRIAN CONFLICT

Цебенко О.О.,

*кандидат політичних наук, асистент кафедри політології та міжнародних відносин
Національного університету «Львівська політехніка»*

Капраль С.С.,

*бакалавр кафедри політології та міжнародних відносин
Національного університету «Львівська політехніка»*

У статті досліджено природу конфлікту в Сирії та його основні причини. Проаналізовано основні аспекти участі міжнародних безпекових організацій у вирішенні сирійського конфлікту. З'ясовано механізми врегулювання цієї кризи міжнародними інституціями ООН та НАТО. Здійснено порівняння переваг та недоліків діяльності міжнародних політичних інститутів у вирішенні конфлікту в Сирії. Прослідковано позицію керівників ООН та НАТО у вирішенні сирійського конфлікту. Здійснено прогноз щодо можливості вирішення кризи. Запропоновано рекомендації щодо поліпшення ролі посередництва наднаціональних установ у міжнародних конфліктах.

Ключові слова: міжнародні організації, міжнародний конфлікт, Сирія, війна, «арабська весна», міграційна криза, ООН, НАТО.

Исследована природа конфликта в Сирии и его основные причины. Проанализированы основные моменты участия международных организаций безопасности в решении сирийского конфликта. Выявлены механизмы урегулирования этого кризиса международными институтами ООН и НАТО. Проведено сравнение преимуществ и недостатков деятельности международных политических институтов в решении конфликта в Сирии. Прослежены позиции руководителей ООН и НАТО в решении сирийского конфликта. Осуществлен прогноз о возможности разрешения кризиса. Даны рекомендации по улучшению роли посредничества наднациональных учреждений в международных конфликтах.

Ключевые слова: международные организации, международный конфликт, Сирия, война, «арабская весна», миграционный кризис, ООН, НАТО.

The nature of Syrian conflict and its main reasons are studied. Main features of international security organization participation in the regulation of Syrian conflict are analyzed. International institutions UN and NATO settlement mechanisms of this crisis are founded. Advantages and disadvantages of international political institutions activities in the process of Syrian conflict regulation are compared. Position of UN and NATO leaders in the Syrian conflict solution has been studied. The forecast of crisis settlement possible ways are made. The recommendations in the way of improvement of subnational organizations functions have been presented.

Key words: international organizations, international conflict, Syria, "Arab Spring", migrant crisis, UN, NATO.

Постановка проблеми. Актуальність теми полягає в зростаючій ролі міжнародних урядових організацій у вирішенні конфліктів як регіонального, так і світового масштабу. У XXI ст. міжнародні організації зустрічають нові виклики: нестабільність на Близькому Сході, міграційна криза, поширення тероризму та авторитарні тенденції політичних режимів, які вимагають оперативного реагування та покликані оцінити ефективність функціонування сучасної міжнародної системи. У зв'язку з тим, що на сучасній політичній карті світу сирійська криза займає ключове значення для міжнародної спільноти, необхідно дослідити сутність конфлікту, визначити суб'єкти та простежити основні тенденції розвитку війни, а також, що найголовніше, проаналізувати засоби впливу світових політичних інституцій на стабілізацію стану в Сирії. Дослідження інструментарію, засобів впливу та результатів функціонування між-

урядових установ у межах кризових ситуацій не тільки дозволяє нам прослідкувати ефективність діяльності наднаціональних інституцій, але й зробити прогнози щодо майбутнього міжнародних відносин та співвідношення сил на політичній арені. Дослідження є актуальним, адже питання результативності дій міжурядових установ у сирійському конфлікті не повністю вивчене, а аспект мирного врегулювання конфліктів за умов залучення нетрадиційних акторів маловідомий.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Це питання досліджується як вітчизняними, так й іноземними фахівцями у галузі міжнародних відносин. Зокрема дослідженню цієї проблеми свої праці присвятили такі українські науковці, як А. Бузаров, С. Данилов, С. Крижанівський, А. Кулаков, В. Купрейчук та ін. Однак вони у своїх працях звертали увагу більше на аналіз самої проблематики конфлікту та аргументування специ-

фіки протистояння, залишаючи участь наднаціональних організацій поза межами дослідження. Крім наукових напрацювань, важливу роль у дослідженні сирійської кризи відіграє оприлюднення звітів та нормативно-правових актів організації, інтерв'ю високопосадовців та впливових громадських і військових діячів, а також статей авторитетних інформаційних агенцій та аналітичних центрів.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою дослідження є розкриття особливості участі міжнародних організацій ООН та НАТО у врегулюванні сирійського конфлікту.

Виклад основного матеріалу дослідження. Конфлікт у Сирії – це складне переплетіння державних та недержавних акторів, які реалізують свої цілі згідно із зовнішньополітичними векторами та інтересами на міжнародній арені. Аналізуючи політику держав щодо ситуації на Близькому Сході легко прослідкувати співвідношення дій із національними пріоритетами, а також із рівнем прихильності чи ворожості до безпосередніх суб'єктів протистояння.

Міжнародні урядові організації мають відмінну природу функціонування, адже вони складаються із щонайменше трьох членів-держав, що узгоджують єдину ціль організації та прописують перелік принципів, згідно із якими установа має діяти [1, с. 48]. Внутрішній структурі організації притаманні певні труднощі з узгодженням та ухваленням рішень, а також визначенням рівня залучення міжурядової установи у внутрішні справи держав – не членів, особливо якщо це стосується конфліктних ситуацій.

Погоджуючись з одним із ключових принципів міжнародного права (невтручання у внутрішню політику країни), міжнародні організації діють тільки за згодою держав-членів та намагаються уникати прямого впливу в політичному чи військовому плані. Задля реалізації своїх завдань міжнародні безпекові організації використовують широкий інструментарій засобів прямого та непрямого впливу, особливо комунікаційні методи. У контексті вирішення конфліктів міжурядові спільноти послуговуються такими засобами, як посередництво, медіація, залучення неурядових організацій, впливових політичних діячів та третіх сторін, накладення економічних санкцій, звернення до суду, надання гуманітарної допомоги.

Особливе місце у всьому переліку міжнародних організацій займає Організація Об'єднаних Націй, яка є універсальною міжурядовою установою, що визнається 193 державами світу, заснована з метою мирного вирішення конфліктів, попередження збройних протистоянь та підтримка міжнародної безпеки [2, с. 1].

Як організація, яка бореться за мир, ООН першою відреагувала на порушення прав та сво-

бод людини під час розгону протестів «арабської весни» на Близькому Сході. 2 грудня 2011 р. Рада ООН із прав людини прийняла спеціальний документ, яким було засуджено чисельні порушення фундаментальних прав людини з боку сирійського уряду [3, с. 10]. Пізніше було затверджено ще декілька резолюцій, які засуджують насильство проти мирного населення, а також із вимогами ліквідувати хімічну зброю, яка знаходиться в руках асаадівського режиму. Світова спільнота поклала надії на мирне врегулювання конфлікту, однак прийнята резолюція Ради Безпеки ООН стосовно Сирії досі не принесла суттєвого результату. Суть документа несла заклик до найшвидшого політичного діалогу між опозицією та урядом Асада, формування спільної перехідної влади та проведення демократичних виборів, проте сьогодні спостерігаються бойові дії та системне порушення прав мирного населення.

Розуміючи, що потрібно діяти більш конструктивно та розробляти стратегію врегулювання ситуації із застосуванням національної специфіки, 7-ий Генеральний секретар ООН та посланник Ліги Арабських Держав Кофі Аннан представив власний план врегулювання сирійської кризи, який передбачав повне припинення воєнних дій та проведення діалогу [4, с. 116]. На жаль, реалізувати цей план не вдалося через те, що обидві сторони не бажали йти на компроміс та сідати за стіл переговорів.

Ситуація навколо Сирії затяжна – європейські та американські держави відкликали своїх послів, що рівнозначне готовності до інтервенції, однак ЄС та США не прагнуть до прямого втручання у внутрішній конфлікт, а прагнуть обійти це за допомогою введення миротворчих збройних сил ООН, що всіляко блокується постійними членами Ради Безпеки – Китаєм та Росією [4, с. 118]. Таким чином, спостерігається фактична недієвість та неможливість впливати на врегулювання конфлікту з боку Заходу. Критики ООН називають право на вето одним із стримуючих важелів забезпечення повноцінної діяльності організації. Використовуючи право вето, держави захищають власні експансивні цілі та протиправні дії, наприклад. Росія у ситуаціях із Україною та Сирією.

Останнім часом ООН зазнає нищівної критики зі сторони самих керівників установи. Так, 8-ий Генеральний секретар ООН Пан Гі Мун в одному зі своїх останніх виступів на посаді розкритикував бездіяльність Організації у сирійській кризі. Зокрема він зазначив, що «невдача ООН свідчить про її нездатність ефективно підтримувати мир і безпеку в міжнародному співтоваристві», адже конфлікт у Сирії не становить унікальності з міжнародної точки зору. Головною причиною поразки зусиль на Близькому Сході Пан Гі Мун убачає у тому, що, хоча й держави погодилися діяти спіль-

ними силами із метою побороти авторитарний режим та тероризм на Сході, однак вони продовжували діяти у власних інтересах. Наприклад, екс-Секретар ООН наводить вторгнення Росії у конфлікт на підтримку Асада [5, с. 1]. Для того, щоб відновити авторитетний статус установи, необхідно переглянути роль ООН у вирішенні конфліктів, а також ставлення держав-членів до її основоположних принципів.

Важко віднайти результативність та дієвість у документах ООН стосовно воєнного перебігу подій у Сирії, проте гуманітарний складник характеризується більшим успіхом, хоча експерти теж знаходять чимало прогалин у наданні допомоги, а спостерігачі з неурядових організацій закликають до неупередженого ставлення міжурядової установи до всіх сторін конфлікту.

ООН проводить свою діяльність також і на території Сирії, зокрема постійно діє Офіс із координації гуманітарних питань, який повідомляє про стан забезпечення населення та надання продуктів харчування та засобів гігієни. Оскільки офіс функціонує в підконтрольній уряду частині Дамаска, то можна спостерігати певну залежність діяльності установи від проурядових настроїв. Виявлено, що, базуючись на сирійських заборонах, було змінено опис «заблокованих» міст на «важкодоступні» території [6, р. 4]. Безліч дискусій відбуваються навколо ефективності функціонування офісу, адже деякі міста, що страждають від голоду, досі не вміщені до списку територій, заблокованих проурядовими військами (із 1,1 млн. людей, які знаходяться в облозі – більше 900 тис. є жертвами режиму [6, р. 4]). Оскільки агенції ООН надають перевагу співпраці з режимом Асада, замість надання доступу до продовольчих товарів тим, хто найбільше цього потребує.

Ще однією перешкодою на шляху гуманітарної допомоги постають мінні поля, що знаходяться на кордонах поселень, контрольованих сирійською армією, а також на кордонах із Ліваном та Туреччиною. У зв'язку із загрозою для цивільних у 2012 р. була відкрита Служба ООН з програмою знешкодження мін, однак офіс закритися через 6 місяців через відмову Сирійського Міністерства Закордонних Справ у відкритті віз для працівників Служби.

Зважаючи на військовий стан, населення, яке фізично не здатне боротися за життя, виїжджає різними способами за межі Сирії. Через значний потік людей до Європи та сусідніх держав постала проблема біженців, до якої не всі були готові. Верховний комісар ООН у справах біженців прогнозує, що кількість сирійців, що мігрують до Європи, найближчим часом не зменшиться, зважаючи на рівень бойових дій на Сході [3, с. 11]. Оскільки не вдалося оперативного відреагувати на низку проблем, що виникли після зародження

громадянської війни в Сирії, сьогодні міжнародні інституції та міждержавні посередники змушені вирішувати їх постфактум.

Аналізуючи діяльність ООН загалом та її установ зокрема, зрозуміло, що зусилля виявилися недієвими, а тому мають бути застосовані більш рішучі засоби. Рада Безпеки зобов'язана вийти за межі звичайного засудження рівня насильства, обговорення ситуації та виголошення документів, які не є обов'язковими до виконання. Із метою зупинки насилля проти мирного населення в Сирії ООН має розглянути такі варіанти дій: 1) введення ембарго на постачання зброї на сирійську територію; 2) імплементація цільових санкцій щодо сирійських лідерів у зв'язку з порушенням прав людини; 3) подання ситуації на розгляд до Міжнародного Кримінального Суду [7, р. 45].

Отже, Організація Об'єднаних Націй виступає однією з головних установ, яка вживає заходів щодо врегулювання сирійського конфлікту мирним шляхом. Основні її засоби представлені прийняттям документів, які засуджують протиправні дії уряду Асада та закликають до переговорів між сторонами боротьби, а також наданням гуманітарної та технічної допомоги задля належного рівня життя цивільного населення на території Сирії. Повністю реалізувати завдання ООН на шляху до врегулювання конфлікту важко через: 1) постійне ветовання резолюцій Ради Безпеки, що мають обов'язковий характер, Росією і Китаєм; 2) намагання співпрацювати із сирійським урядом, що прямо перешкоджає виконанню проголошених завдань. ООН виконує низку таких ключових функцій, як регулювання та забезпечення міжнародного права, надання дипломатичного посередництва, забезпечення миротворчими силами, проведення гуманітарних кампаній, захист прав та свобод людини, однак сьогодні спостерігається зниження значимості ролі ООН у врегулюванні конфліктів, ситуація в Сирії є тому підтвердженням.

Сьогодні ООН зазнає ще більшої критики, ніж зазвичай. Це пов'язано зі зростанням кількості збройних конфліктів у різних країнах світу та неможливістю Організації попереджати, протидіяти та врегульовувати такі ситуації, що негативно позначається на її авторитеті. Світові експерти стверджують, що ООН необхідно реформувати, адже суто дипломатичні засоби вирішення спорів та не обов'язковий характер виконання її рішень не підтверджують статус організації як «єдиної універсальної установи».

Організація Північноатлантичного договору – це військово-політичний союз, який поєднує в собі вирішення питань оборони, безпеки та політики. В час, коли Європейський Союз переживає політичну кризу, НАТО також зустрічається з викликами, зокрема існують потенційні загрози на східному та південному кордонах, наявність

тероризму всередині Альянсу та відчутні інформаційні кампанії, спрямовані на послаблення Заходу. Кожен із цих чинників має зміцнити довгострокові механізми захисту Євroatлантичної спільноти та покращити рівень дієвості ухвалених рішень.

У зв'язку з поширенням антизахідних настроїв, інтервенції Росії в Україну та в Сирію, а також обранням нового президента США НАТО стало більш вразливим як до внутрішніх, так і до зовнішніх факторів. Ситуація в Сирії для НАТО – це ще один виклик, де потрібно безпосередньо воювати з Росією або йти з нею на компроміс, що у будь-якому разі не сприятиме покращенню стану міжнародних відносин. Сирійський конфлікт спричинив кризу в Європі, пов'язану з біженцями, що має складні наслідки для безпеки європейців та для трансатлантичних відносин. Як міжурядова установа, НАТО довгий час відмовлялася приймати заходи стосовно міграційної кризи, з якою зіткнулися її члени – Угорщина, Італія, Греція та Туреччина, вважаючи це суто внутрішнім питанням ЄС. Цілком доцільно констатувати, що всупереч наявності в НАТО спеціальних установ, націлених на вирішення цивільних проблем (Цивільний Комітет Надзвичайного Планування, Координаційний Центр реагування на Трансатлантичні катастрофи), Організація довгий час залишалася осторонь. Експерти стверджують, що використовуючи свій цивільний інструментарій, Організація Північноатлантичного договору мала всі шанси допомогти ЄС подолати міграційну кризу. Тільки в лютому 2016 р. НАТО приєдналася до міжнародних зусиль урегулювання ситуації з біженцями, а також до кампанії щодо зупинки незаконної торгівлі людьми на турецько-сирійському кордоні [8, р. 27].

На початку розгортання дій у Сирії НАТО не проводило жодних політичних та військових заходів. Екс-прем'єр-міністру Великобританії Девіду Кемерону не вдалося ввести безпілотну зону над Сирією через недостатню кількість голосів у парламенті, а Барак Обама не зміг отримати дозволу від Конгресу на військове вторгнення, адже законодавство США заперечує будь-які втручання [8, р. 28].

Загалом, Альянс виступає проти прямої інтервенції. Генеральний секретар НАТО Йенс Столтенберг неодноразово заявляв, що боротьба Альянсу з тероризмом передбачає тільки підтримку міжнародної коаліції на чолі із США, хоча й не виключена можлива активізація дій НАТО в бойових діях. Чиновники Альянсу розглядають свою участь через підготовку місцевих збройних сил країн-партнерів, які би змогли в майбутньому захищати себе від потенційних атак терористів, а також протидіяти асаадівським силам від імені Західної коаліції.

Нещодавно, 7 квітня 2017 р., було здійснено удар по території Сирії, яка перебуває під урядових контролем. За словами заступника Генерального секретаря НАТО, точковий удар відбувся у відповідь на хімічну атаку та мав на меті «показовий сигнал режиму Башара Асада», але аж ніяк не загострити ситуацію на Сході [8, р. 30]. Рішення було ухвалене президентом США Дональдом Трампом та узгоджене з російською стороною.

У контексті сирійської кризи НАТО не має єдиної стратегії, щоб перемогти «Ісламську державу» чи взаємодіяти з російською присутністю у Середземному морі. Також усередині організації відчувається брак солідарності між державами-членами, адже кожна з країн зустрічається зі своїми специфічними загрозами, що їм приносить сирійська війна – поширення тероризму та експансивні плани Росії.

Крім використання військової сили, існують й інші засоби впливу на ситуацію в Сирії, зокрема збереження життя цивільного населення, це бажання НАТО надавати інформацію щодо часу та руху російських і сирійських авіаносців. Однак це може розглядатися як акт війни, оскільки воно послаблює фактор неочікуваності, але саме ця дія ненасильницького характеру може вберегти сотні життів мирних громадян.

Альянсу потрібно визначити позиції стосовно участі у війні на території Сирії та відповідей на атаки, що загрожують територіальній цілісності й безпеці всієї Організації.

Таким чином, Організація Північноатлантичного договору обережно підходить до застосування військової сили на сирійській території, побоюючись як прямого зіткнення із російською стороною, так і повторення історії із Лівією. Критики часто звертають увагу те, що НАТО втрачає свою міць на політичній арені, а тому намагається не брати активної участі у військових операціях, які не несуть прямої загрози Організації. Однак це не стає перешкодою на шляху до радикальних дій із боку таких членів Альянсу, як Туреччина та США. Убачаючи переваги від участі у конфлікті, навіть опосередковано, вони підтримують опозиційні сили, а також здійснюють бомбардування проурядових сил.

Отже, з метою підвищення своєї ролі на близькосхідному регіоні НАТО необхідно реформувати політику застосування військової сили та змінити спосіб реагування на зовнішні загрози. По-перше, потрібно посилити політичний вимір Альянсу, адже це не суто військовий союз, але й установа, яка, зважаючи на сучасні обставини, зобов'язана реагувати на політичні виклики (міграційна криза, політична безпека Заходу, терористичні загрози). По-друге, НАТО має об'єднати свої сили із ЄС для спільної боротьби проти екстремізму та подолання небезпек, які становлять загрозу демократичному

устрою суспільства. По-третє, чиновникам із Союзу необхідно переглянути місце організації в системі міжнародних відносин та розпочати дії щодо підвищення її авторитету. Населення Сирії очікує від НАТО більш дієвих заходів та захисту демократичних свобод й цінностей.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Підсумовуючи, варто зазначити, що ключове місце у цьому питанні займає ООН, яка суто переслідує мирне розв'язання ситуації на Сході. Її основним інструментарієм спроб урегулювання конфлікту постає прийняття документів, що засуджують як протиправні дії правлячого режиму, так і терористичних угруповань на Близькому Сході. Крім цього, ООН здійснює координацію надання гуманітарної та технічної допомоги цивільному населенню на території Сирії та допомагає в облаштуванні таборів для біженців на території сусідніх країн. Однак задля цілісної імплементації плану дій ООН заважає постійне вето резолюцій Ради Безпеки Росією та Китаєм, які підтримують режим Асада, а також нездатність ООН діяти незаангажовано, зважаючи на часте узгодження дій із чинним сирійським урядом. Загалом, ООН виступає провідним регулятором міжнародного права, посередником

у дипломатичних переговорах та захисником прав й свобод людини, проте сьогодні організація втрачає свої позиції лідера через застарілість системи та необхідність внутрішнього реформування.

Поряд із ООН важливу стратегічну місію виконує Організація Північноатлантичного договору, яка хоч і має закритий тип членства, однак бачить у сирійському конфлікті низку своїх інтересів і загроз, а тому активно співпрацює з близькосхідними державами. Активну військову діяльність здійснюють такі члени НАТО, як США та Туреччина, які прагнуть не втрачати важелі впливу в Сирії та протидіяти ірано-російському блоку. Основним засобом впливу є фінансування збройних угруповань. Загалом, НАТО проводить обмежену політику щодо Сирії, що викликає занепокоєння партнерів Альянсу. Із метою підтримання своєї ролі у близькосхідному регіоні Альянсу необхідно посилити політичний вимір діяльності задля гарантування безпеки Заходу та оперативного реагування на терористичні загрози, а також об'єднати свої сили з ЄС із метою вирішення міграційної кризи та боротьби проти екстремізму.

Сирійська криза триває протягом останніх семи років, є глобальною проблемою та потребує всебічного врегулювання та наукового дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Міжнародні організації: Навч. посібник / За ред. Козака Ю., Ковалевського В., Кутайні З. Київ: Центр учбової літератури, 2007. 440 с.
2. UN Documents for Syria: Security Council Report. URL: <http://www.securitycouncilreport.org/un-documents/syria>.
3. Бузаров А. Сирійське павутиння: хто і за що воює на Близькому Сході. РБК-Україна. 2016. URL: <https://daily.rbc.ua/ukr/show/siriyskaya-pautina-voyuet-blizhnem-vostoke-1453113983.html>.
4. Кулаков А. Сутність переговорного процесу в контексті Сирійського питання // Проблеми міжнародних відносин: [зб. наук. праць / наук. ред. Канцелярук Б. та ін.]. Київ: КиМУ, 2013. Вип. 6. 320 с.
5. Syria Live Map / Live Universal Awareness Map. 2017. URL: <http://syria.liveuamap.com>.
6. Sparrow A. The UN's role in the sieges in Syria / A. Sparrow // Foreign Affairs. 2015. URL: <https://www.foreignaffairs.com/articles/syria/2016-03-29/uns-role-sieges-syria>.
7. Blewitt R. The United Nations in Syria and the Responsibility to Protect // Caribbean Journal of International Relations and Diplomacy. 2013. № 4. P. 39–47.
8. Dempsey J. From Suez to Syria: Why NATO must strengthen its political role. Carnegie Europe, 2016. 41 p.

НОТАТКИ

Наукове видання

РЕГІОНАЛЬНІ СТУДІЇ

№ 14

Коректура • *Наталія Пирог*

Комп'ютерна верстка • *Наталія Кузнєцова*

Формат 64x90/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум.-друк. арк. 13,02. Замов. № 1218/187. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
73034, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а, офіс 105
Телефон +38 (0552) 39-95-80
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 4392 від 20.08.2012 р.